

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА КУЛЬТУРА

ВИДАТНІ ДІЯЧІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Довідник
для студентів заочної та дистанційної форм навчання
освітнього рівня бакалавр всіх спеціальностей

Рекомендовано Вченою Радою
Навчально-наукового інституту сучасних технологій навчання
Київського національного університету технологій та дизайну

КИЇВ 2019

УДК 008(477+1-87)(075.8)

М73

Автори:

Множинська Р. В. – канд. філос. наук, доц. кафедри філософії, політології та українознавства; (Розділи 4, 5, 6)

Проданюк Ф. М. – канд. історичних наук, доц. кафедри філософії, політології та українознавства; (Передмова, Розділи 7, 8, список літератури)

Гребеннікова Н. В. – ст. викладач кафедри філософії, політології та українознавства. (Розділи 1, 2, 3)

Рецензенти:

Дзира І. Я. - професор кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну Київського національного університету технологій та дизайну, доктор історичних наук, кандидат філологічних наук;

Литвинов В. Д. - провідний науковий співробітник Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, доктор філософських наук.

Затверджено на засіданні кафедри філософії, політології та
українознавства
протокол № 4 від 15 листопада 2019

Рекомендовано Вченою Радою
Навчально-наукового інституту сучасних технологій навчання
Київського національного університету технологій та дизайну
(протокол № 4 від 27 листопада 2019)

М73 Українська та зарубіжна культура : видатні діячі національної та світової культури : довідник для студентів заочної та дистанційної форми навчання освітнього рівня бакалавр всіх спеціальностей / Р. В. Множинська, Ф. М. Проданюк, Н. В. Гребеннікова. – Київ : КНУТД, 2019. – 108 с.

Висвітлено видатні постаті, творчість яких розкриває основні етапи та процеси української та зарубіжної культури з давніх часів до сьогодення. Акцентовано увагу відомих діячів освіти, науки і техніки, літератури, образотворчого мистецтва, музики, театру та кіно.

Довідник адресовано насамперед студентам заочної та дистанційної форми навчання, а також викладачам, студентам закладів вищої освіти України, усім, хто цікавиться історію вітчизняної та зарубіжної культури.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА. ВИНИКНЕННЯ МИСТЕЦТВА ЯК УНІКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ КУЛЬТУРНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ	8
1.1. Едуард Тайлор Бернетт (1832-1917).....	8
1.2. Люїс-Генрі Морган (1818-1881).....	9
1.3. Лукрецій Кар (близько 99-55 рр. до н. е.)	10
1.4. Кондросе Марі Жан Антуан Ніколя (1743-1794).....	11
1.5. Християн Юргенсен Томсен (1788-1865)	12
1.6. Сергій Миколайович Бібіков (1908–2008).....	13
1.7. Володимир Боніфатійовича Антонович (1834 – 1908).....	14
1.8. Федір Кіндратович Вовк (1847– 1918).....	15
1.9. Михайло Максимович (1804-1873).....	16
1.10. Федір Іванович Камінський (1845–1891)	17
РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРА ТРИПЛЛЯ-КУКУТЕНЬ. ДОСЯГНЕННЯ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ	18
2.1. Вікентій Хвойка (1850—1914).....	18
2.2. Пассек Тетяна Сергіївна (1903-1968).....	19
2.3. Мовша Тамара Григорівна (1922-2003).....	20
2.4. Даниленко Валентин Миколайович (1913-1982).....	21
2.5. Дудкин Валерій Павлович (1943-2011)	22
2.6. Жан-Франсуа Шампольйон (1790-1832).....	23
2.7. Марія Гімбутас (1921-1994).....	24
2.8. Штерн Ернст Романович (1959-1924).....	25
2.9. Карл Ріхард Лепсіус (1810-1884).....	26
2.10. Вільям Метью Фліндерс Пітрі (1853-1942).....	27
2.11. Калідаса.....	28
2.12. Сима Цянь	29
2.13. Конфуцій (Кун-Фу-цзи).....	30
РОЗДІЛ 3. АНТИЧНА КУЛЬТУРА. КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ	31
3.1. Артур Еванс (1851-1941)	31
3.2. Соломон Якович Лур'є (1891-1964)	32
3.3. Кость Штепна (1896 – 1958).....	33
3.4. Струве Федір Аристович (1816 – 1885)	34
3.5. Іван Франко (1856-1916)	35
3.6. Генріх Шліман (1822-1890).....	36
3.7. Йоганн Йоахім Вінкельман (1717-1768).....	37
3.8. Кобів Йосип Устимович (1910 - 2001).....	38
3.9. Полібій (близько 206 до н. — близько 124 до н. е.)	39
3.10. Григорій Савич Сковорода (1722 – 1794).....	40
РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА КИЇВСЬКОЇ РУСІ	42
4.1. Ярослав Мудрий (1015-1054)	42
4.2. Аліпій Печерський (близько 1050 - 1114)	43

4.3. Іларіон (990-1088).....	44
4.4. Кирило Туровський (близько 1130 — після 1182).....	45
4.5. Володимир Мономах (1053 —1125).....	46
4.6. Григорій Ніський (бл.335 - після 394, Ніса, Каппадокія)	47
4.7. Абеляр П'єр (1079- 1142).....	49
4.8. Аквінський Тома́ (1225 —1274).....	50
4.9. Авіценна (980 —1037).....	51
4.10. Фірдоусі Абул-Касим (940 -між1020 і1030)	52
РОЗДІЛ 5. КУЛЬТУРА ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ	53
5.1. Данте Аліг'єрі (1265 - 1321).....	53
5.2. Джотто ді Бондоне (бл.1267 - 8 січня 1337)	55
5.3. Миколай Коперник (1473 - 1543)	56
5.4. Мартін Лютер (10 листопада 1483 Айслебен — 18 лютого 1546, Айслебен)	57
5.5. Босх Ієронім Антоніссун ван Акен (1450 — 1516).....	58
5.6. Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566).....	59
5.7. Іван Федоров (1510 — 1583)	60
5.8. Феофан Прокопович (1681 - 1736)	61
5.9. Юрій Дрогобич (1450 -1494)	62
РОЗДІЛ 6. ДОБА БАРОКО. КУЛЬТУРА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА	64
6.1. Пінзель Іоан Георг (бл.1707 або бл. 1720 — між 16 вересня 1761 і 4 жовтня 1762).....	64
6.2. Декарт Рене (René Descartes / Renatus Cartesius; 1596 – 1650).....	65
6.3. Вольтер Франсуа Марі Аруе (François Marie Voltaire Arouet; 1694– 1778).....	66
6.4 Яворський Стефан (1658 – 1722).....	67
6.5. Сковорода Григорій Савич (1722–1794)	68
6.6. Березовський Максим Созонтович (1745-1777).....	69
6.7. Боровиковський Володимир Лукич (1757-1825).....	71
6.8. Мазепа Іван Степанович (1639-1709).....	72
6.9. Рубенс, Пітер Пауль (1577-1640).....	73
6.10. Мольєр (Жан-Батист Поклен, 1622-1673).....	74
6.11. Бах Йоганн Себастьян (1685-1750)	75
РОЗДІЛ 7. УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА КУЛЬТУРА ХІХ СТОЛІТТЯ	77
7.1. Новалис (Фрідріх фон Гарденберг, 1772-1801)	77
7.3. Віктор Гюго (1802-1885)	79
7.4. Вальтер Скотт (1771- 1832).....	80
7.5. Джордж Ноел Гордон Байрон (1788-1824).....	82
7.6. Микола Михайлович Карамзін (1766-1826)	83
7.7. Олександр Сергійович Пушкін(1799-1837)	84
7.8. Михайло Юрійович Лермонтов (1814-1841)	85
7.9. Федір Михайлович Достоевський (1821-1881).....	86
7.10. Антон Павлович Чехов(1860-1904)	88
7.11. Лев Миколайович Толстой (1828-1910)	89
7.12. Микола Васильович Гоголь(1809-1852).....	90

7.13. Іван Петрович Котляревський(1769-1838)	91
7.14. Тарас Григорович Шевченко(1814-1861)	92
7.15. Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко (1778-1843).....	94
РОЗДІЛ 8. УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА КУЛЬТУРА ХХ СТОЛІТТЯ	95
8.1. Сальвадор Далі (1904-1989)	95
8.2. Манн Томас (1875-1955).....	96
8.3. Хемінгуей Ернест Міллер (1899-1961)	97
8.4. Михайло Сергійович Грушевський	98
8.5. Леся Українка (1871- 1913).....	101
8.6. Франко Іван Якович (1856-1916)	102
8.7. Олександр Петрович Довженко (1894-1956).....	102
8.8. Леся Степанович Курбас (1887-1937)	103
8.9. Володимир Миколайович Сосюра (1897-1965)	1055
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	106

ПЕРЕДМОВА

Українська та зарубіжна культура – це нормативний курс, який вивчається у багатьох вищих навчальних закладах України. У Київському національному університеті технологій та дизайну (далі КНУТД) його вивчають студенти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Предметом курсу «Українська та зарубіжна культура» є історія розвитку культури України та народів світу від найдавніших часів до сьогодення. У навчальній дисципліні висвітлюється історія культурної еволюції людства та українського народу, з'ясовуються її закономірності й основні етапи.

Метою вивчення навчального курсу «Українська та зарубіжна культура» є оволодіння студентами необхідних знань з історії вітчизняної та зарубіжної культури, сприяння піднесенню загальноосвітнього та культурного рівня, розширенню кругозору, формування почуттів патріотизму, відповідальності за майбутнє, поваги до культури інших народів.

Завдання:

- розглянути багатомісячну історію культури України, Європи та світу, основні етапи її розвитку;
- розкрити специфіку української та зарубіжної культури, визначити її місце у сучасному світовому культурному просторі;
- опанування студентами художньо-практичними вміннями та навичками, формування комплексу художніх компетенцій, що забезпечують здатність керуватися набутими знаннями та вміннями у фаховій діяльності, а також у процесі самоосвіти;
- виховання культури міжнаціонального спілкування через вивчення художніх традицій народів різних країн;
- дослідження ієрархії цінностей, стратегій і стереотипів поведінки людей, процесів соціалізації тощо.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

Знати: - умови виникнення та історію розвитку національної культури, загальні закономірності культурного поступу; значні досягнення національної культури; внесок видатних постатей у світову культуру; національні традиції, звичаї та обряди; особливості сучасних культурних процесів та перспективи їх розвитку, можливі впливи на долю сучасного суспільства.

Вміти:

- аналізувати та осмислювати здобутки національної культури;
- визначати місце української культури у світовому культурному поступі, внесок її представників у здобутки культури народів світу;
- використовувати набуті знання для подальшої самоосвіти в царині культури, в повсякденному житті та професійній діяльності;
- орієнтуватися в подіях культурного життя України та світу.

Володіти: навичками формування почуттів патріотизму, відповідальності за майбутнє, поваги до культури інших народів. Самостійно вирішувати питання піднесення свого загальноосвітнього та культурного рівня, розширення кругозору.

Основна мета довідника – у доступній формі розкрити студентам заочної та дистанційної форми навчання зміст тем курсу «Українська та зарубіжна культура». Розділи довідника мають допомогти студентам засвоїти програму курсу, підготуватися до семінарських занять, виконати завдання самостійної роботи та успішно скласти модульний і підсумковий контроль, ознайомитися з творчістю та науковим доробком визначних діячів української та світової культури.

Пропонований довідник підготовлений науково-педагогічними працівниками кафедри філософії, політології та українознавство (ФПУ) КНУТД на основі розроблених кафедрою навчальної та робочої програм і відповідно до вказівок Міністерства освіти і науки (МОН) України.

Посібник рекомендований для іноземних студентів, які навчаються в КНУТД. В ньому поєднано традиційний науково-популярний виклад з художньо-образним. Автори залучили до тексту чимало фактів, які не тільки допомагають розкрити певну історичну інформацію, але й покликані викликати у студентів емоційне ставлення до прочитаного тексту.

Структурно довідник побудований за тематично-хронологічним принципом. Автори намагалися проаналізувати головні історичні віхи розвитку української та зарубіжної культури, специфіку й загальні напрями розвитку світового мистецтва на основі аналізу творчості та наукового доробку відомих вчених і діячів культури..

Вивчення курсу «Українська та зарубіжна культура» відбувається з тих позицій, що українська культура є самобутньою і одночасно є складовою частиною європейської культури. Вона не лише збагачувалася її передовими ідеями та досягненнями, але й часто впливала на її розвиток.

Довідник має універсальний характер, тому він адресований не лише студентам КНУТД, а усім, хто цікавиться історією української та зарубіжної культури.

Успіхів Вам, шановні студенти, у вивченні нової дисципліни!

РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА. ВИНИКНЕННЯ МИСТЕЦТВА ЯК УНІКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ КУЛЬТУРНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

- 1.1. Едуард Тайлор Бернетт
- 1.2. Люїс-Генрі Морган
- 1.3. Лукрецій Кар
- 1.4. Кондросе Марі Жан Антуан Ніколя
- 1.5. Христиан Юргенсен Томсен
- 1.6. Сергій Миколайович Бібіков
- 1.7. Володимир Боніфатійовича Антонович
- 1.8. Федір Кіндратович Вовк
- 1.9. Михайло Максимович
- 1.10. Федір Іванович Камінський

1.1. Едуард Тайлор Бернетт (1832-1917)

Едуард Тайлор Бернетт – англійський етнограф, дослідник первісної культури. Головні праці: «Первісна культура» та «Антропологія». З 1883 року – хранитель етнографічного музею при Оксфордському університеті, з 1896 року – перший професор заснованої тоді кафедри етнографії (в той час вона називалася кафедрою антропології) цього ж університету.

Поряд з Г. Спенсером Тайлор - творець еволюційної школи в історії культури та етнографії. Ідеалістично підходячи до історії культури, Тайлор розглядав її, як саморух ідей в області техніки, господарського і духовного життя людства, що виражається у розвитку форм тих чи інших знарядь і пристосувань, видів мистецтва, вірувань і культів.

Незважаючи на неправомірність уподібнення розвитку культури розвитку органічного світу, концепція Тайлора, як і еволюційна школа в етнографії в цілому, була прогресивною для свого часу.

В протипагу до поширеної тоді теорії, що розглядала відсталі народи як вироджуються і тому неповноцінні, Тайлор висував концепцію прогресивного розвитку людства, а розглядав культуру як єдине ціле, в яке всі народи світу внесли свій внесок.

Найбільшу увагу приділив Тайлор історії духовної культури, особливо релігії. Широко застосовуючи в дослідженні поняття пережитків, Тайлор розкрив історичні корені багатьох, нині незрозумілих або придбали новий зміст звичаїв і обрядів.

Узагальнивши історичні дані про віруваннях різних народів і вперше ввівши в вивчення історії релігії етнографічний матеріал, Тайлор об'єднав різні уявлення про душі і духів, давши їм загальну назву - анімізм. Допускаючи існування дорелігійної епохи в історичному розвитку людства, Тайлор в анімістичних уявленнях вбачав той «мінімум релігії», з якого в подальшому виникли всі існуючі релігії.

Анімістична теорія походження релігії Тайлора, що отримала з 1870-х років широке визнання, представляла великий крок вперед порівняно з пануючою раніше міфологією, школою.

Тайлор спростовував теорію божественного одкровення і показав природні психологічні корені релігії.

Проте в цілому анімістична теорія Тайлора неспроможна, оскільки виходить з ідеалістичного розуміння релігії як суто психологічного явища і неісторичним малює хід розвитку релігійної ідеології як якийсь самостійний процес.

1.2. Люїс-Генрі Морган (1818-1881)

Люїс-Генрі Морган, присвятивши себе вивченню закономірностей розвитку первісного суспільства, він понад сорок років свого життя прожив в американському племені ірокезів та серед первісних людей Гвінеї й, так би мовити, з середини вивчав ці суспільства, їх спосіб життя, організацію управління, господарювання, ментальність, традиції, обряди, релігійні вірування, культуру. 1877 року в Нью-Йорку він видав свою основну працю «Стародавнє суспільство», яка стала справжньою сенсацією в науковому світі і здійснила переворот у поглядах на первісний лад й не втратила своєї актуальності і до початку ХХІ ст.

Книга «Стародавнє суспільство» розпочинається з розробки автором періодизації первісного суспільства, яка дістала назву морганівської. В її основу він поклав періоди періодизації Фергюссона, тобто дотримувався визначених філософом епох дикунства, варварства та цивілізації. Проте Морган наповнив ці епохи конкретним змістом і, ґрунтуючись переважно на критеріях рівня розвитку продуктивних сил («виробництва засобів для життя»), поділив їх на підперіоди: нижчий, середній і вищий ступені. Зокрема, нижчий ступінь дикунства починається з появи людини і членороздільної мови, середній – з виникненням рибальства і застосування вогню, вищий – з появи лука і стріл. Перехід до низького ступеня варварства знаменується розповсюдженням гончарства; з поширенням землеробства і тваринництва починається середній, а із освоєнням заліза – вищий ступінь варварства.

З винайденням писемності, особливо буквеного письма-алфавіту починається епоха цивілізації, тобто класове суспільство. Знаючи недосконалість наукової хронології Морган, так і не наважився датувати епохи дикунства, варварства і цивілізації та їх етапи розвитку. Тобто періодизація Моргана була позбавлена хронології. Крім того, як згодом було виявлено, в ступенях епох допущені помилки, пов'язані з технічними відкриттями людства. Тому з початку ХХ ст. морганівська періодизація зазнала критики і дослідники перестали нею користуватися.

Проте вона мала багато прихильників, раціональне зерно, пояснювала відмінності епох і етапів розвитку первісного суспільства. Врешті, в 60-х роках ХХ ст. періодизація Л. Моргана в західній науці була реанімована,

зміст епох та етапів наповнено новітніми досягненнями антропологічної, археологічної та історичної науки й чітко визначені хронологічні межі та датування всіх підперіодів. Враховуючи, що вона відтепер відображала існуючі історичну, археологічну, антропологічну, етнографічну періодизації, то набула певних рис універсальності й повною мірою сьогодні застосовується в дослідженнях первісного суспільства як у зарубіжній, так і українській історичній та археологічній науці.

1.3. Лукрецій Кар (близько 99-55 рр. до н. е.)

Лукрецій Кар, послідовно відстоюючи і продовжуючи матеріалістичну традицію Левкіппа, Демокріта та Епікура, він у філософській поемі «Про природу речей» дав систематичний виклад античного матеріалізму та атеїзму. Віршами, в легкій доступній для широких кіл читачів формі, Лукрецій зумів розкрити в цій поемі найскладніші філософські проблеми. Він створив класичний зразок науково-популярної «дидактичної поезії». Визнаючи за основу всього існуючого в світі матерію, Лукрецій відзначав, що «з матерії все виростає і все живе нею». Цілком підтримуючи і розвиваючи вчення Демокріта і Епікура про атоми, Лукрецій підкреслював, що атоми - первинне утворення матерії - вічні, незмінні, неподільні, а тому не піддаються руйнуванню і розрізняються між собою лише за формою. Атоми перебувають у стані невинного руху, просторового переміщення. Заперечуючи існування душі як якогось нематеріального явища, Лукрецій все-таки припускав поняття духу чи розуму, проте лише як функцію людського тіла, заявляючи, що «дух і душа мають тілесну природу». Засобом досягнення щастя є пізнання, яке допомагає людині звільнитися від страху перед богами. Лукрецій говорить і про те, що природу складають два єдині первинні — матерія і порожнеча, і ці первинні мають свої якості, що зумовлюють розміри, форму та вагу всіх речей. Чим більше в них пустоти, тим вони легші, і навпаки. Прогрес у розвитку людського суспільства Лукрецій пов'язує з відкриттям металів — заліза, міді, свинцю, що полегшили існування людини. Але із застосуванням металів і війни стали жорстокішими, і тут поет наводить вражаючі картини страшних боїв. Далі поет розповідає про досягнення цивілізації, Лукрецій досить скептично оцінює їх, оскільки вони несуть із собою багато негативного. У поемі «Про природу речей» Лукрецій докладно виклав учення Епікура. Він неодноразово згадує його ім'я, прославляє впродовж усієї поеми, оскільки твори цього грецького філософа до нас не дійшли, то твір Лукреція виявився єдиним вагомим джерелом для детального ознайомлення з матеріалістичною філософією цього мислителя вже з часів Відродження. В античності художні якості і науковий зміст поеми оцінювали дуже високо, її вивчали і часто коментували. Навіть християнські вчені використовували її у своїх диспутах із захисниками «олімпійської» релігії. Праця Лукреція

неодноразово переписувалася за доби раннього Середньовіччя, потім на деякий час була забута. Новий спалах зацікавленості нею припадає вже на середину епохи Відродження. Ставлення до поета протягом століть змінювалося.

1.4. Кондорсе Марі Жан Антуан Ніколя (1743-1794)

Кондорсе Марі Жан Антуан Ніколя – французький аристократ, філософ, соціолог, математик і політичний діяч. Основна праця – «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» (1794), над яким автор у певному сенсі останній з французьких просвітників — працював у роки Великої революції, майже до самої своєї загибелі під час якобінського терору. Цей філософ із рішучим оптимізмом дивиться у майбутнє, будуючи всю філософію історії у відповідності з цим переконанням. Зміст прогресу для нього також зосереджується у сфері знань та науково-технічних і господарських досягнень, але сміливіше, ніж його попередники, він поширює його на суспільно-політичне життя, мистецтво й літературу та навіть на мораль. У недалекому майбутньому він передбачає реалізацію ідеалу свободи, рівності й братерства через «знищення нерівності між націями, прогрес рівності між різними класами того ж народу, нарешті, справжнє удосконалення людини». Головним здобутком Ж. Кондорсе в осмисленні минулого, порівняно з його попередниками, було чітке виділення історичних періодів, що розглядалися ним як прогресивні стадії розвитку людства. Його періодизація, так би мовити, дворівнева. Він виділяє на досить абстрактному рівні три великі епохи, а потім подає детальнішу періодизацію, що містить десять стадій. Його три великі епохи відповідають: перша — часам від появи людства до винайдення писемності (чому він надавав величезного значення з огляду на можливість фіксації та накопичення знання), друга — від цієї події до його часів, до Великої революції, яка, за його переконанням, відкриває нову еру в історії людства, і, нарешті, третя — майбутня, що усвідомлюється як реалізація просвітницьких ідеалів. З епохою, яка відповідає сучасним уявленням про первісне суспільство, Ж. Кондорсе пов'язує три стадії людства. Перша — це рівень мисливців і збирачів, коли, на його думку, люди об'єднуються у племена. Друга — доба пастуших племен, наприкінці якої здійснюється перехід від скотарства до землеробства як провідної галузі господарства. Третя — послідовний прогрес землеробських народів до появи писемності. І хоча, за сучасними уявленнями, племінні органи влади й управління виникають лише на стадії пізньої первісності, а ранні форми землеробства з'являються дещо раніше тваринництва, відтак виділяти окрему стадію пастуших племен немає підстав, велике значення переходу до землеробства схарактеризовано філософом цілком слушно. Якщо для перших трьох належних до первісної епохи стадій Ж. Кондорсе підкреслює головне значення господарських та окремих суспільних (сім'я,

плем'я, поділ праці) надбань, то для шести наступних, на які поділяється його друга епоха — епоха цивілізації, він вважає найважливішим саме духовний розвиток: прогрес розуму як наукового знання.

1.5. Христиан Юргенсен Томсен (1788-1865)

Христиан Юргенсен Томсен – данський археолог. Він відомий створенням формальної періодизації первісної історії людства на три фундаментальних епохи: кам'яну, бронзову та залізну добу. Така ідея пропонувалася у наукових колах Європи ще у XVIII ст., але Томсен її обґрунтував з наукової точки зору. Був секретарем комісії і куратором у національному музеї Данії в Копенгагені з 1816 року, поділив експонати музею не за функціями чи походженням, а за критерієм прогресу - тобто довів, що матеріал і стиль виконання відповідають епосі виготовлення знаряддя. Такий поділ назвали скандинавським археологічним переворотом. У 1861 р. опублікував путівник по музею – «Путівник по північним старожитностям», де експонати були розподілені за системою трьох діб. Для полегшення класифікації археологічних знахідок данський археолог Христиан Юргенсен Томсен запропонував розрізнення ранньої історії людства на три періоди археологічних культур: кам'яну добу, бронзову добу й залізну добу. Кам'яна доба переважно збігається з епохою первіснообщинного ладу і охоплює період, починаючи з виокремлення людини з тваринного стану (біля 1 млн. 800 тис. років тому) і завершуючи епохою поширення перших металів (приблизно 8 тис. років тому на Стародавньому Сході та біля 6–7 тис. років тому в Європі). Бронзова доба або бронзовий вік, епоха бронзи — історичний період, котрий прийшов на заміну енеоліту (мідна доба) — перехідному періоду після кам'яної доби. Характеризується виготовленням і використанням бронзових знарядь праці і зброї, появою кочового скотарства, поливного рільництва, писемності, рабовласницьких держав (кінець IV — початок I тисячоліття до н. е.). Бронзова доба змінилася залізною добою у I тисячолітті до н. е. Залізна доба (I тис. до н. е.) — період ранньої історії людства, який визначається розвитком металургії і використанням залізних виробів (ножі, сокири, посуд, зброя, прикраси тощо). Відомо, що першим винаходом людини було створення ручного рубала – загостреного каменю, що дозволяє рубати дерево або різати м'ясо. Рубало було першим примітивним знаряддям, використання якого виділило людину зі світу мавп-приматів. Дещо пізніше, приблизно 100 тисяч років назад, людина навчилася використовувати вогонь, який служив не лише для приготування їжі або обігріву, але й був зброєю на полюванні. Вогонь використовувався у так званому загонному полюванні: розмахуючи факелами, загоничі гнали стадо тварин до засідки, де ховалися мисливці з дубинами і гострими палицями нахшталт списів.

1.6. Сергій Миколайович Бібіков (1908–2008)

Сергій Миколайович Бібіков - доктор історичних наук (1953), член-кореспондент АН УРСР (1958). Лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1977), заслужений працівник науки, кавалер ордена «Знак почета». Членкореспондент Центрального археологічного інституту (Берлін). У 1920–ті рр. археологічне життя вирувало в Криму, і Сергій Миколайович рано долучився до нього. Він досліджував такі визначні стоянки в Криму як грот Шан–Коба та печера Мурзак–Коба), а також відкрив палеолітичні пам'ятки на Південному Уралі. Не полишаючи вивчення палеоліту Криму - тут він лишався класиком, вчений захопився трипільською культурою. Ще в 1940-і рр. разом з Є. Ю. Кричевським він розпочав розвідки в Подністер'ї, які продовжив у повоєнні роки. Вони увінчалися відкриттям 1945 р. ранньотрипільського поселення Лука-Врублівецька. За різних поглядів на сутність археології, Бібіков був твердим прибічником її статусу як історичної дисципліни, тож ініціював і був відповідальним редактором першої узагальнювальної праці з давньої історії України (Нариси стародавньої історії Української РСР. — К., 1957). Вчений був головним редактором і автором окремих розділів, за що разом з іншими виконавцями був удостоєний Державної премії УРСР в галузі науки і техніки за 1977 р. Йому належить ідея видання багатотомної давньої історії України, котра була реалізована наприкінці ХХ ст. його учнем, академіком П. П. Толочко. У 1960–і рр. С. М. Бібіков очолював Середньодністровську експедицію, яка здійснила розвідки в Подністер'ї та на півдні України. Тоді було відкрито низку яскравих поселень трипільської культури, зокрема й найдавніше — Бернашівку, яке надалі досліджував його учень В. Г. Збеневич, а в Північно–Західному Причорномор'ї — обстежено поселення культури Гумельниця. За настановами Сергія Миколайовича тему цієї культури надалі розробляв Л. В. Субботін. У зоні будівництва Канівської ГЕС працювала керована вченим Канівська первісна експедиція, яка досліджувала трипільське поселення Гребені. Його матеріали наштовхнули Сергія Миколайовича на низку нових ідей, як, приміром, про конструкцію найдавніших серпів, етнографічні особливості трипільських племен. Сергій Миколайович один з перших звернувся до проблеми первісного заселення Східної Європи. Цей сюжет надовго став предметом дискусій у палеолітознавстві та актуальний і нині. Розробляючи питання взаємодії людини з довкіллям, Сергій Миколайович висунув ідею кризи мисливського господарства наприкінці доби мезоліту, що стала поштовхом для переходу до відтворювальної економіки, а також підняв проблеми моделювання економіки та демографічного потенціалу за доби палеоліту й розвиненого Трипілля. На тлі тогочасних настроїв радянської науки на еволюціонізм/автохтонізм Бібіков перший обґрунтував гіпотезу прийшлого походження трипільської культури та пов'язав її формування з просуванням населення Південно-Східної Європи.

1.7. Володимир Боніфатійович Антонович (1834 – 1908)

У 1870–1880 рр. для української археології цього періоду знаковою постаттю стає знаний історик, етнограф і археолог, багатолітній професор Університету Св. Володимира Володимир Боніфатійович Антонович. Загалом археологічні праці В. Б. Антоновича важко відокремити від його робіт з історії або етнографії, адже вчений вважав, що історію неможливо вивчати лише за писемними джерелами, без використання методів різних наук – археології, антропології, етнографії, нумізматики тощо, адже саме ці науки та їхні методи можуть доповнити або пояснити детальніше, а часом і зовсім по-іншому показати минулі етапи народного життя. Він намагався донести до своїх учнів думку, що археологічні джерела для історичного дослідження мають не менш важливе значення, ніж писемні свідчення. Декілька доповідей дослідника на VIII з'їзді в 1890 р. у Москві, присвячено класифікації курганів. Так, кургани Київської губернії археолог поділяє на три типи. Перший тип складають кургани, що належать до кам'яного віку і мають такі підтипи: а) невеликі могили з випростаним кістяком; б) могили без насипів, але з кам'яними плитами і обпаленими кістками у горщиках; в) могили з доволі великими насипами та скорченими пофарбованими кістяками. Другий тип курганів дослідник умовно називає скіфським, для курганів цього типу характерним є інвентар із заліза, хоча трапляються і бронзові речі. Третій тип – це слов'янські кургани, які В. Б. Антонович поділяє за етнічною приналежністю на: а) древлянські, що характеризуються неглибокими ямами, а також цвяхами навколо всього контуру скелета; б) полянські, головними ознаками яких є поховання в глибоких ямах, покійника клали повністю озброєним і з конем. Звісно, що нині ця класифікація може цікавити дослідників виключно з історіографічної точки зору. Окремо потрібно відзначити інший напрям роботи В. Б. Антоновича на ниві археології, а саме складання археологічних карт. Загалом дослідники виділяють два періоди в археологічній діяльності В. Б. Антоновича. Перший охоплює 70 – 80-ті рр. XIX ст. і характеризується проведенням численних розкопок, пошуком матеріалів, їх впорядкуванням і систематизацією. Другий період припадає на 90-ті рр. XIX ст. і визначається низкою праць, у яких дослідник робить наукові узагальнення на основі своєї попередньої роботи (карти, опис монет і медалей, «Раскопки в земле древлян»).

Діяльність В.Б.Антоновича у галузі археології характеризується надзвичайно великою кількістю напрямів – це дослідження археологічних пам'яток і підготовка карт, музейницька робота і вивчення монет, організація Археологічних з'їздів у Києві і створення власної школи істориків та археологів. Враховуючи все зроблене вченим, важко не погодитись з думкою ряду дослідників, що саме В.Б.Антоновича був основоположником української археології.

1.8. Федір Кіндратович Вовк (1847– 1918)

Федір Кіндратович Вовк – український антрополог, етнограф, музеєзнавець, видавець та літературознавець. Ф.К Вовк - автор першої концепції антропологічного складу українців. Він - автор праць «Антропологічні особливості українського народу», «Етнографічні особливості українського народу» (обидві праці, увійшли до другого тому видання «Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ», в яких доводив, що українці - окремий слов'янський народ зі специфічним домінуючим антропологічним типом. Федір Вовк зробив вагомий внесок в розвиток української антропології. Федір Вовк своїми дослідженнями спростував теорії ряду імперських істориків, котрі доводили, що Україна - це усього лише «юг Росии», її країна, й заперечували саме існування українського народу, його мови, культури. У своїх численних працях з археології, антропології та етнографії вчений у ті часи переконливо довів, що українці - слов'янський народ, з окремим антропологічним типом, котрий має цілком оригінальні етнографічні особливості. Завдяки низці його праць з порівняльної етнографії - нового в той час у Європі методу систематизації, класифікації та обробки етнографічних даних — українська етнографічна та археологічна науки піднялися на один рівень з найрозвиненішими європейськими народознавчими науками кінця ХІХ-початку ХХ століття. Вчений, дотримуючись ідей і засад французької антропології, що мала провідну в той час природничу та антропологічну школу, переконливо доводив, що етнографія є галуззю антропології як передісторії. Світове визнання принесла вченому надзвичайно цікава й донині неперевершена праця вченого, побудована на широкому матеріалі світової порівняльної етнографії із залученням величезного кола джерел, — «Шлюбний ритуал та обряди на Україні», яку було видано спершу в Болгарії, згодом у Парижі. Перебуваючи тривалий час у вимушеній еміграції, Федір Вовк узяв на себе важку ношу популяризатора України та її культурних надбань: активно публікує в зарубіжних наукових виданнях численні праці, в яких знайомить Європу з нашою самобутньою культурою, етнографією і висвітлює її з точки зору західноєвропейської науки. Водночас він у численних статтях російських та українських виданнях публікує український матеріал і вказує на його всеєвропейське значення, переконливо доводячи, що тільки тоді українська археологія та етнографія стануть на справді науковий ґрунт, коли українські вчені переконаються у її здобутках у Західній Європі й не будуть голосливо тішитися зі своєї самобутності. 10 лютого 2015 р. вітчизняні дослідники заснували «Центр палеоетнологічних досліджень» ім. Федора Вовка. Метою Центру є «розв'язання наукових, освітніх і пам'яткоохоронних проблем у сучасних археологічній, антропологічній, ентологічній та інших суміжних науках». Центр діє на базі кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка.

1.9. Михайло Максимович (1804-1873)

Михайло Максимович був справжнім ученим-енциклопедистом. Основні твори: «Головні особливості зоології, або Наука про тварин», «Книга Наума про великий Божий світ», «Українські народні пісні», «Сказання про Коліївщину».

Максимович зробив значний внесок у підготовку двох великих відкриттів у природознавстві. Ще в ранніх своїх працях він висловлював гіпотези, які пізніше було підтверджено ґрунтовними фундаментальними дослідженнями про обмін речовин і клітинну будову живих організмів.

Важливим відкриттям Максимовича були його докази про еволюцію тваринного світу, причинами якої є зміна умов довколишнього середовища. У написаній 1837 року праці «Звідки походить руська земля за сказанням Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими» вчений різко виступив проти норманської теорії походження Русі. Він переконливо доводив, ґрунтуючи свої твердження на фольклорній і мовознавчій базі та літописних джерелах, що засновниками Київської Русі були слов'янські племена, які боролися за незалежність своєї землі від іноземних загарбників — степових кочовиків, норманських купців-грабіжників та польських феодалів.

Максимович доводив, що козаки сформувалися з народних мас, також він був першим істориком стародавнього Києва, присвятивши йому двадцять п'ять статей. Він уперше показав роль Петра Могили в будівництві української культури, розповів про історію створення багатьох київських пам'яток, зокрема Трьохсвятительської, Воздвиженської, Іоаннівської церков, Хрещатика, Золотих воріт, міських валів, узвозів.

Обороняючи рідну культуру від нападок імперських науковців, він у листах до князя Вяземського знову рішуче виступає проти панславізму з російським обличчям, а фактично проти русифікації української культури, ігнорування української мови як мови великого окремого народу. Він стверджував, що українська мова виникла ще в часи Київської Русі, раніше за російську.

Максимович своїм прикладом запалив багатьох на збирання й дослідження української старовини. Внаслідок численних подорожей по Україні він створив новаторські для того часу праці «Українські стріли стародавніх часів, що були зібрані понад Дніпром біля Михайлової гори», «Про предмети давнини, що були передані автором в музей Московського археологічного товариства», «Археологічні записки про Київ та його околиці», що започаткували українську археологічну науку. Михайло Максимович як людина енциклопедичних знань та широких інтересів головне завдання ученого історика й археолога вбачав не у самодостатньому збиранні скарбів для поповнення музеїв чи приватних колекцій можновладців, а в поширенні знань серед народних мас, у вихованні поваги до рідної історії та культури. Як визначний учений,

громадський діяч, педагог і просвітител, він був одним із зачинателів боротьби за культурний розвиток українського народу.

1.10. Федір Іванович Камінський (1845–1891)

Федір Іванович Камінський — один із зачинателів вивчення пам'яток найдавнішого минулого України і Полтавщини, зокрема Посулля, — був не тільки першим завідувачем Лубенського музею К. М. Скаржинської, а й добре відомим археологом, краєзнавцем та педагогом. Його ім'я неодноразово згадується на сторінках енциклопедій, довідників, фундаментальних досліджень з історії України, робіт з історії археології та краєзнавства, монографічних досліджень, підручників, краєзнавчих і довідкових видань, путівників. Автор багатьох наукових праць, з них «Розкопки в околицях Лубен» — Київ, 1888, «Про 7-річних богатирів». 1889, «Київська старовина».

Під впливом В. Б. Антоновича молодий педагог захопився археологією.

Камінський виявив першу в Україні стоянку доби палеоліту в селі Гінці (нині село Лубенського району Полтавської області) і провів у 1873 р. її розкопки, чим започаткував вивчення палеолітичних пам'яток на території Східної Європи.

Його праця «Следы эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам», яка містила опис цих досліджень, була опублікована і зачитана у 1874 р. Д. Самоквасовим на засіданні 3-го Археологічного з'їзду.

Камінський був першим дослідником археологічних старожитностей Нижнього Посулля: поселень доби енеоліту і бронзового віку на Лисій горі в околиці м. Лубни, поховальних пам'яток доби бронзи і скіфського часу (кургани Посулля), городища скіфської доби та давньоруських пам'яток в околицях с. Клепачі (нині село Лубенського району), зробив описи цих пам'яток, які не втратили свого значення до наших днів.

Запропонував схему історичного розвитку регіону, в якій передбачив, що по річці Сула (приток Дніпра) та її притоках є пам'ятки від кам'яного віку до Київської Русі.

Збагатив методику польової археології, залучивши спеціалістів природничих наук до дослідження пізньопалеолітичних пам'яток. Будучи хранителем і завідувачем приватного музею К. Скаржинської, визначив, систематизував і описав археологічну, нумізматичну, геологічну колекції писемних джерел, проводив велику пошукову роботу.

До відкриттів Ф. І. Камінського належать: поселення енеоліту-бронзи на Лисій Горі, перші поховальні пам'ятки доби бронзового віку в Посуллі, ряд досліджених курганів скіфського часу, перший опис городища скіфської доби та давньоруських некрополів в околицях Клепачів. Він же здійснив описи цих пам'яток, котрі не втратили свого наукового значення і до нашого часу.

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРА ТРИПЛЛЯ-КУКУТЕНЬ. ДОСЯГНЕННЯ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

- 2.1. *Вікентій Хвойка*
- 2.2. *Пассек Тетяна Сергіївна*
- 2.3. *Мовша Тамара Григорівна*
- 2.4. *Даниленко Валентин Миколайович*
- 2.5. *Дудки Валерій Павлович*
- 2.6. *Жан-Франсуа Шампольйон*
- 2.7. *Марія Гімбутас*
- 2.8. *Штерн Ернст Романович*
- 2.9. *Карл Ріхард Лепсіус*
- 2.10. *Вільям Метью Фліндерс Пітрі*
- 2.11. *Калідаса*

2.1. Вікентій Хвойка (1850—1914)

Для розвитку історії та археології України надзвичайно багато зробив чех за походженням В. Хвойка. Він автор низки наукових праць: «Кам'яний вік Середнього Подніпров'я» (1899); «Поля поховань у Середньому Подніпров'ї» (1901); «Києво-Кирилівська палеолітична стоянка і культура епохи мадлен» (1903); «Городища Середнього Подніпров'я, їхнє значення, старожитність і народність», «Початки землеробства і кам'яний вік Середнього Подніпров'я» (обидві — 1905); «Давні мешканці Середнього Подніпров'я та їхня культура доісторичних часів» (1913).

У 1890-х рр. В. Хвойка захопився археологією, розпочав археологічні дослідження і розкопки. У 1893 р. він відкрив Кирилівську стоянку доби пізнього палеоліту на вул. Кирилівській у м. Києві; впродовж десяти років проводив її розкопки, виявив скупчення кісток тварин (зокрема мамонтів), вироби з каменю і кісток, витвори первісного мистецтва (різьблення на бивні мамонта).

У 1896 р. вчений відкрив перші поселення трипільської культури (IV - III тисячоліття до н. е.) на Київщині (містечко Трипільля); дослідив велику групу подібних поселень (зокрема на території м. Києва), визначив час їх виникнення, дав характеристику господарства й побуту.

В. Хвойка вивчав також пам'ятки бронзового та ранньозалізного віків на території Середньої Наддніпряни (Пастирське і Мотронинське городища); у 1899 р. відкрив могильник зарубинецької культури (II ст. до н. е. – II ст. н.е.) біля с. Зарубинці на Переяславщині; у 1900—1901 рр. - могильник черняхівської культури (II – V ст. н.е.) поблизу сіл Ромашки і Черняхів Кагарлицького р-ну на Київщині.

Вчений досліджував пам'ятки доби Київської Русі (на території Києва, Витачева, Білгородки, городищ Чернігівщини): зокрема у 1894 р. проводив з цією метою розкопки на горі Киселівці, у 1907-1914 рр. - на

Старокиївській горі в Києві. Він був один із засновників Київського художньо-промислового і наукового музею (1899 р.; тепер Національний музей історії України), в якому очолював археологічний відділ. В. Хвойка - дійсний член одинадцяти наукових товариств, серед яких: Імператорське Московське археологічне товариство, Імператорське Одеське товариство історії та старожитностей, Київське товариство охорони пам'яток старовини та мистецтва; членом-кореспондентом Російського археологічного інституту в Константинополі.

2.2. Пассек Тетяна Сергіївна (1903-1968)

Т.С. Пассек – відомий радянський археолог, яка довгі роки досліджувала історичне минуле на території України. Археологію та історію мистецтв Т. Пассек вивчала у Ленінградському державному університеті, який закінчила у 1924 році. Серед її вчителів був відомий російський археолог А. А. Спіцин. Потім, до 1930 року, навчалася в аспірантурі при університеті. Після переїзду до Москви (1930 рік) стала працювати в археологічних установах, які в той час були складовими Академії дослідження матеріальної культури. З 1937р. до останніх днів свого життя Т. Пассек була співробітником Інституту археології Академії наук СРСР. До кола її наукових інтересів входили дослідження бронзового віку Кавказу та вивчення історії трипільських племен на території України. Зокрема, ось як виглядає «трипільська спадщина» Тетяни Сергіївни Пассек. За сорок років наукової праці вона підготувала і видала чотири монографії, десятки статей - всього понад 70 наукових праць з 99 опублікованих на археологічну тематику. До цього слід додати відкриті і розкопані пам'ятки трипільської культури на території України та Молдови, багатотисячні археологічні колекції, які зберігаються в музеях та наукових установах Києва, Кишинєва, Москви, Санкт - Петербургу. І, нарешті - ціла низка дослідників, які вважають себе її учнями і нині працюють в наукових установах України, Молдови та Росії. Т. Пассек почала займатися матеріалами трипільської культури працюючи у 1925 році над колекцією Е. фон Штерна з розкопок поселення Петрени в Одеському археологічному музеї. Вона розробила періодизацію поселень трипільської культури, відомої нині всім дослідникам Трипілля схеми - поділ на етапи А, Б, С, D. Однак проблеми вивчення трипільської культури не вичерпувалися розробкою періодизації, а для їх вирішення потрібні були інтенсивні польові дослідження. Наукові інтереси Т. Пассек також були зосереджені на Дністрі та в Молдові. Якщо трипільська культура у Подністров'ї тривалий час була предметом вивчення українських та польських археологів, то Молдова у цьому відношенні являла собою майже суцільну білу пляму. Важливими були розкопки багаточислового поселення Поливанів Яр (біля с.Комарове), де виявлено кілька горизонтів трипільських поселень, втому числі укріплених ровами. Їх мешканці займалися виготовленням

інструментів з кременю, і це вже було, на думку дослідників, справжнє ремесло. Цікавими виявилися розкопки на відкритому В. Маркевичем поселенні Флорешти. Дослідження в Молдові дозволили впритул наблизитися до території, яку займає культура Кукутені - західний аналог і фактично інтегральна частина того, що археологи нині називають культурно - історичною спільністю Кукутені-Трипілля і відповідно до проблем співставлення складових цієї спільності.

Розкопки в Україні та на території Молдови останніх трьох десятирічч багато в чому по - новому відкрили нам трипільську цивілізацію. Трипілля - східний форпост цивілізації Старої Європи, пов'язаний з нею генетично і духовно. Вона має забудовані тисячами двоповерхових жител і громадськими спорудами, потужними укріпленнями поселення - протоміста.

2.3. Мовша Тамара Григорівна (1922-2003)

Т.Г. Мовша – відомий археолог, музеєзнавець, пам'яткоохоронець. Її дослідження збагатили археологічну науку рядом блискучих відкриттів, стали вагомим внеском у розробку ряду фундаментальних проблем давньої історії. Тамара Григорівна є одним із ініціаторів створення першого в Україні Музею трипільської культури, який на сьогодні функціонує у складі Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Археологічну кар'єру Т. Г. Мовша розпочала в 1946 р. з участі у Трипільській археологічній експедиції, яку очолювала Тетяна Сергіївна Пассек. У її складі Тамара Григорівна взяла участь у дослідженні поселень ранніх землеробів: Володимирівка, Солончени, Флорешти, Вихватинці, Голеркани. З середини 1950-х рр. Т. Г. Мовша організовує самостійні археологічні пошуки. Проводить дослідження в Солончехах та Цвіклівцях. На основі вивчення здобутих матеріалів нею було виділено солонченську групу пам'яток середнього періоду Трипілля. Плідними виявилися дослідження пізньотрипільського поселення Цвіклівці у 1960-1961 рр., де Т. Мовша відкрила цікаве житло-майстерню по виготовленню крем'яних свердел, жертвне поховання та скарб мідних прикрас. У 1962-1980 рр. досліджувала різночасові трипільські поселення у Жванці, де в урочищах Щовб та Лиса Гора були виявлені унікальні археологічні об'єкти: оборонний вал і рови трипільського «городища» та комплекс гончарних печей. Ці відкриття стали справжніми науковими сенсаціями. Серед трипільських строжитностей велику увагу дослідниця приділяє керамічній скульптурі. Тамара Григорівна у 1975 р. захищає кандидатську дисертацію «Антропоморфна пластика Трипілля (реалістичний стиль)», у якій систематизувала, розробила класифікацію даних старожитностей, зробивши значний вклад у вивчення сакрального світу трипільських племен. Працюючи в Інституті археології Тамара Григорівна продовжувала свої експедиційні роботи на Дністрі, проводить розвідки та обстеження трипільських пам'яток на територіях Хмельницької,

Тернопільської та Чернівецької областей. З 1980-х рр. дослідниця вивчала поселення-гіганти на Побужжі, очолює Доброводський та Косенівський загопи Комплексної трипільської експедиції Інституту археології. На поселенні Косенівка на Черкащині було знайдено унікальний скарб із 144 мідних намистин, що зберігалися у глиняній посудині, скарби крем'яних пластин, унікальна фігурка ведмедиці та біноклеподібний виріб. Підсумком її наукового доробку стало видання більше 150 статей та публікацій, зокрема, вона автор розділів до перших томів «Археології Української РСР». Коло її наукових інтересів і досліджень пов'язано переважно з Трипіллям. Важливим внеском дослідниці у сучасну науку стало опрацювання проблем етнокультурного розвитку різних регіонів поширення трипільських племен, виділення ряду локально-хронологічних груп (культур), їх взаємозв'язки та зв'язки з сусідніми народами, розробка проблем хронології.

2.4. Даниленко Валентин Миколайович (1913-1982)

В.М. Даниленко – відомий вчений, який досліджував найдавнішу історію України. Основні праці: «Неолит Украины» (1969), «Энеолит Украины» (1974), «Кам'яна Могила» (1986) та багато інших. В. Даниленко дослідив найстарші ланки археологічних культур, що були першопочатками індоєвропейської та індоіранської спільности - перехід від палеоліту до мезоліту, а од мезоліту до всіх етапів неоліту - й детально відстежив азово-чорноморську лінію розвитку степового енеоліту «першої лінії розвитку степового енеоліту». Осмислюючи генезис і взаємодію культур неоліту й енеоліту, він упровадив метод синтезу даних міфології, етнографії й порівняльну лексико-етимологічну лінгвістику, історично аргументував послідовність етапів неоліту України, а з нього – і генетичну спадкоємність енеоліту України, - власне, Трипільської культури, яка сформувалася з основ буго-дністровської, будучи єдиним етнокультурним процесом індоєвропейської ойкумени між Дніпром і Дунаєм. Величезна за обсягом праця «Космогонія первісного суспільства» (1965): ним проаналізовано широкого територіально-хронологічного діапазону історичний матеріал і здійснено грандіозну реконструкцію ланцюга релігійно-ідеологічних вірувань етнокультурних масивів на євро-азійських просторах (Північна Індія, Східна і Південна Європа, Близький Схід), класифіковано індо-іранську, шумерську, грецьку та ін. міфологічні системи - стала видатним здобутком наукової мислі, що вміщує космологічні знання первісних суспільств. Сам автор визначив їх як космотеїзм давніх землеробів. Приступаючи до осмислення охопленого ним різноманітного матеріалу, вчений особливо підкреслив: «очевидно, що без розкриття давніх релігійно-космогонічних систем неможливо проникнути в етнічну конкретність найдавнішої історії». Застосований тут науковий метод - знакового аналізу етноісторичної пам'яті - підняв на якісно вищий щабель українську археологію. Зібрані ним глиняні таблички

з накресленими знаками етапу розвиненого Трипілья дали поштовх до відкриття ним письма крито-мікенської культури на Кам'яній могилі. На багатьох пряслицях і знахідках, де написано «чертами» і «різами», він відстежив писемну традицію, що існувала за 5-6 тис. літ до християнства і застосував кирилицю. Ретельно досліджував слов'янську писемність. Його спілкування з видатним чеським мовознавцем Берджих Грозни (він розшифрував хеттську мову як індоєвропейську), відіграли визначну роль у подальших наукових дослідженнях археолога.

2.5. Дудкин Валерій Павлович (1943-2011)

В.П. Дудкин – відомий геофізик та археолог. Основні роботи: «Археолого-магнитная разведка в Киевской области», «К вопросу о применении дифференциального магнитометра в археологической разведке», «Палеомагнетизм донных образований Черного моря», «Метод измерений градиента вектора напряженности магнитного поля при археометрических исследованиях», «Комплексное археометрическое исследование памятников Трипольской культуры» та багато інших. Його вчителем з археології був Валентин Даниленко – дуже відомий і талановитий археолог. Найважливіші археологічні роботи – розвідки, розкопки археологічних пам'яток трипільської культури – не можна зараз уявити без застосування методів природничих наук. Серед них визначне місце посідає спеціально розроблений метод прецизійної магнітометрії археологічних пам'яток. Магнітометричні дослідження археологічних пам'яток в Україні Валерій Павлович Дудкін розпочав у 1969-1970 рр. на трипільському поселенні поблизу хутора Комуна. Роботи тривали до 2003 р. Так, якщо засобами польових археологічних розкопок за один сезон вдається дослідити до кількох жител на трипільському поселенні, то за допомогою магнітометричних зйомок за цей час можна отримати точний план значного за розмірами поселення, не порушуючи культурного шару та об'єктів, що в ньому знаходяться. Як приклад можна привести план поселення Майданецьке, зроблений в 1973-1975 рр. В. П. Дудкіним за допомогою магнітної зйомки. Розміри відзнятого поселення досягають 300 га. Встановлено, що поселення має 1575 будівель і є класичним зразком протоміста: коло-радіальний, сонцеподібний принцип забудови. Відкриття таких великих трипільських поселень дає новий матеріал для палеодемографічних та палеоекономічних досліджень трипільського суспільства та новий погляд на це історичне явище. Ці роботи фактично дозволили перевести трипільську культуру в більш значиме поняття: трипільська цивілізація, і дозволили суттєво змінити погляд на розвиток та характер існування трипільської цивілізації як феномена стародавньої історії Південно-Східної Європи. Спираючись на розроблений метод, вдалося не тільки провести магнітометричні зйомки близько 50 трипільських поселень, а і взяти участь у вирішенні суперечливої на той час проблеми існування

величезних трипільських поселень, відкритих аерофотозйомками. Магнітометричні дослідження поселень поблизу сіл Майданецьке, Тальянки, Ятранівка, Глибочок, Ямпіль та ін. дали можливість безперечно інтерпретувати їх як поселення-гіганти трипільської культури. Проведення магнітометричних зйомок дозволило без виконання археологічних розкопачних робіт скласти детальні плани цих пам'яток з вірогідністю 90-95% при визначенні контурів залишків жител із точністю до 1-2 м, а також відкрити зовсім нове явище в історії фортифікації Східної Європи – укріплення великих трипільських поселень у вигляді ліній зі стін житлових будинків по зовнішньому краю поселення.

2.6. Жан-Франсуа Шампольйон (1790-1832)

Жан-Франсуа Шампольйон - великий французький історик-орієнталіст і лінгвіст, визнаний засновник єгиптології. Завдяки проведеній ним розшифровці тексту Розетського каменю 14 вересня 1822 р. стало можливим читання ієрогліфів і подальший розвиток єгиптології як науки. Активно брав участь у пошуках ключа до розшифрування єгипетських ієрогліфів, інтерес до яких посилювався після відкриття Розетського каменю – плити з написом подяки жерців Птолемею V Епіфану, що датується 196 до н. е. Протягом десяти років він намагався визначити відповідність ієрогліфів сучасній коптській мові, яка походить від єгипетської, ґрунтуючись на дослідженнях шведського дипломата Давида Юхана Окерблата. Врешті-решт, Шампольйону вдалося прочитати обведені картушем ієрогліфи, що позначали імена «Птоломей» і «Клеопатра», проте його подальше просування гальмувала пануюча думка про те, що фонетичний запис став застосовуватися тільки в Пізньому царстві або в період еллінізму для позначення грецьких імен. Однак незабаром він натрапив на картуші з іменами фараонів Рамсеса II та Тутмоса III, що правили у період Нового царства. Це дозволило йому висунути припущення про переважне застосування єгипетських ієрогліфів не для позначення слів, а для позначення приголосних звуків і складів. У своїй праці «*Lettre à Mr. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques*» («Лист пану Дасю щодо алфавіту фонетичних ієрогліфів») (1822) Шампольйон підбив підсумок своїм першим дослідженням у царині розшифровки ієрогліфів, а поява його наступної праці «*Précis du système hiérogl. d. anciens Egyptiens ou recherches sur les éléments de cette écriture*» («Короткий нарис ієрогліфічної системи стародавніх єгиптян або дослідження елементів цього письма»)(1824) стало початком виникнення єгиптології. Роботи Шампольйона активно підтримував і пропагував його вчитель Сильвестр де Сасі, неодмінний секретар Академії написів, який сам раніше зазнав невдачі при спробі дешифрувати Розетський камінь. Приблизно в цей же час Шампольйон систематизував єгипетську міфологію на підставі отриманого нового матеріалу («*Panthéon égyptien*») («Єгипетський пантеон»), а також вивчив колекції італійських музеїв, звернувши увагу

наукової громадськості на Туринський царський папірус («Deux lettres à M. le duc de Blacas d'Aulps relatives au musée royal de Turin, formant une histoire chronologique des dynasties égyptiennes») («Два листи пану герцогові Блака д'Ольп щодо Туринського Королівського музею, що формує хронологічну історію єгипетських династій») (1826). У 1826 році Шампольону було доручено організувати перший музей, що спеціалізується на єгипетських старожитностях, а в 1831 році йому була надана перша кафедра єгиптології. Упродовж 1828–1829 років спільно з італійським лінгвістом Іпполіто Роселліні він здійснив свою першу експедицію в Єгипет та Нубію. Під час експедиції він вивчив величезну кількість давньоєгипетських пам'яток і написів, плідно працював над збиранням і дослідженням епіграфічного та археологічного матеріалу.

2.7. Марія Гімбутас (1921-1994)

Марія Гімбутас – археолог та етнограф, спеціаліст з ранньої історії слов'янських, балтійських племен, Східної Європи. Основні праці: «Цивілізація Великої Богини: мир Древней Европы», «Балти», «Слов'яни», «Найдавніші символи в литовському народному мистецтві», «Боги і богині Старої Європи», «Мова Богині», «Цивілізація Богині» та багато інших. В археології Гімбутас була новатором, поєднуючи власне археологічні дослідження з глибокими знаннями індоєвропейської лінгвістики. Внесла значний вклад у вивчення найдревнішої історії індоєвропейських народів і, зокрема, слов'ян. В 1956 році Гімбутас виступила з курганною гіпотезою, котра здійснила переворот у індоєвропеїстиці. Прабатьківщину індоєвропейців вона шукала в степах Південної Росії та степовій зоні України. Намагалась виявити археологічні свідчення вторгнення степовиків-індоєвропейців до Західної Європи («курганізація»). Джозеф Кемпбелл порівняв значення ранніх праць Гімбутас для індоєвропеїстици зі значенням розшифровки Розетського каменя для єгиптології. Запропонувала власне бачення розвитку праісторії Європи, основою якої стала концепція «цивілізації Старої Європи», яку було знищено варварськими набігами «курганних народів» — степовиків зі сходу. Згодом вона розвинула ці ідеї у праці «Цивілізація богинь». Поняття «Стара Європа» введене, як пише М. Гімбутас, для того, щоб вирізнити цю територію Південно-Східної Європи у сім'ї цивілізацій Старого Світу, а також відрізнити від Давньої Європи (поняття звичайно уживане для визначення греко-римської цивілізації, а також доісторичної Європи кам'яної доби. Початок її історії припадає, на думку цієї дослідниці, на період між 7500—6500 рр. до н. е. В ті часи комплекс відтворювального господарства з'являється в Греції, на узбережжі Італії, на Криті. Населення згаданих регіонів отримало певний культурний імпульс з Близького Сходу. Між 6500—5300 рр. до н. е. відбувається стрімке зростання та консолідація південно- та східноєвропейських неолітичних культур в тісних зв'язках з Анатолією та Месопотамією. Наприкінці VII тис. до н. е. стався вибуховий розвиток мистецтв і ремесел на Балканському

півострові та Центральній Анатолії. Містком між ними були Егейські острови. Розміри території Старої Європи сягають виміру 1300x1500 миль. У цій Старій Європі вже у VI—V тис. до н. е. можна знайти всі культурні та суспільні явища, які відображають поступ до цивілізації — розвиток технологій та ремесел, становлення поселень міського типу та монументальної архітектури, зародження писемності. Частиною цієї Старої Європи сім тисячоліть тому стали трипільці. Спробуємо зробити короткий огляд основних досягнень «старих європейців», про які стало відомо завдяки археологічним дослідженням.

2.8. Штерн Ернст Романович (1959-1924)

Штерн Ернст Романович — історик, професор, доктор філології. Основні праці: «Новооткрытая Ольвийская надпись», «К вопросу о происхождении готского стиля предметов ювелирного искусства», «Доисторическая греческая культура на юге России», «Несколько бронз из коллекции Одесского музея» та багато інших. Велику роль в науковому житті Штерна відіграло Одеське товариство історії та старожитностей, членом якого він був з 1891 року, а з 1896 року став зберігачем (директором) Музею Товариства. Завдяки його зусиллям музею було передано всю споруду, експозиція та фонди були зорганізовані суто за науковим принципом, почалися публікації античних колекцій (наприклад, у співавторстві з О.М. Деревницьким та О.А. Павловським було видано каталог музею).

Е.Р. Штерн проводив інтенсивні польові дослідження в Північному Причорномор'ї, що дозволило йому зробити цілу низку видатних відкриттів в історії грецької колонізації. Величезною заслугою Штерна була локалізація античної Тіри на місці Акерману (сучасний Білгород-Дністровський) та проведення перших археологічних розвідок пам'ятки. З 1904 року на кошти Імператорської Археологічної Комісії Штерн започаткував розкопки давньогрецького поселення на острові Березань. В 1892-1903 роках ним було відкрите трипільське поселення Петрени Бельського повіту Бессарабської губернії.

Коло наукових інтересів Е. Р. Штерна було дуже широке. Його перу належать праці з історії Стародавньої Греції та Риму, з проблем грецької колонізації Північного Причорномор'я. Особливе місце займають публікації епіграфічних пам'яток з Ольвії, Керчі, Феодосії.

Він першим опублікував видатний Бородинський скарб доби бронзи. Е. Р. Штерном було опубліковано понад 250 наукових праць. Одна з його доповідей на археологічному з'їзді в Ризі, в 1896 році, допомогла розкрити гучну археологічну фальсифікацію: придбана Лувром золота корона скіфського царя Сайтафарна була зроблена в Одесі, ювеліром І. Рухумовським.

Штерн — почесний член Одеського товариства історії та старожитностей, дійсний член Московського археологічного товариства. За

свою службу він був нагороджений орденами св. Володимира IV ст., св. Анни II ст., св. Станіслава та пам'ятною медаллю на пам'ять про царювання Олександра III. В нього також була й іноземна нагорода - кавалерський хрест австрійського ордена Франца-Йосипа.

2.9. Карл Ріхард Лепсіус (1810-1884)

Карл Ріхард Лепсіус – німецький (пруський) археолог і єгиптолог. Відвідував Пфурту, потім вивчав грецьку і римську археологію в університетах Лейпцига (1829-1830), Геттінгена (1830-1832) і Берліна (1832-1833). Після отримання докторського ступеня за дисертацію «*De tabulis Eugubinis*» в 1833 році, відправився в Париж, де відвідував лекції історика античності Жан-Антуана Летронном, а також Жана-Франсуа Шампольйона. Захопився єгипетською ієрогліфікою, оглядав колекції єгипетських старожитностей в різних країнах Європи, вивчав літографію і гравіювання. Після смерті Шампольйона, Лепсіус зайнявся систематичним вивченням його фундаментальної праці «*Grammaire égyptienne*», яка була опублікована посмертно в 1836 році, але не відразу набула широкого визнання. У 1836 році Лепсіус відправився до Тоскани, де зустрівся з Іпполіто Росселліні, який подорожував до Єгипту разом з Шампольйоном в 1828-1829 роках. У ряді листів до Росселліні Лепсіус розвинув ідеї Шампольйона про алфавітне значення ряду єгипетських ієрогліфів, вказавши при цьому на те, що голосні на письмі не відображалися.

У 1842 році Лепсіус за рекомендацією Александра фон Гумбольдта і Християна Бунзена був призначений прусським королем Фрідріхом-Вільгельмом IV керівником експедиції в Єгипет і Судан для дослідження залишків давньоєгипетської цивілізації.

Експедиція відкрила 67 пірамід і понад 130 поховань знатних осіб. Над головним входом у велику піраміду Гізи Лепсіус залишив напис єгипетськими ієрогліфами, що прославляють Фрідріха Вільгельма IV. Головним результатом експедиції стала публікація книги «Пам'ятники з Єгипту і Ефіопії» в 12 томах, що містив 900 єгипетських записів з коментарями, картами і замальовками. До теперішнього часу ця праця є найбільшим джерелом з історії стародавнього Єгипту, особливо тому, що ряд цих пам'яток були пізніше знищені в зв'язку зі спорудженням Асуанської греблі.

Після повернення в Європу Лепсіус в 1846 році був призначений професором єгиптології в Берлінському університеті, співдиректором, а пізніше і директором Єгипетського музею.

Лепсіус вважається батьком сучасної єгиптології. Він також зробив чималий внесок у вивчення інших африканських мов, хоча його погляди на африканське мовознавство вже за життя були дещо застарілими. Лепсіус винайшов «Стандартний алфавіт Лепсіуса» для транслітерації африканських мов (1855 рік, переглянутий в 1863 році). У 1880 році випустив граматику

нубійської мови. Бюст Карла Ріхарда Лепсіуса встановлений у меморіалі великих єгиптологів світу при Єгипетському архіологічному музеї в Каїрі, присвячений Стародавньому Єгипту. Музей є найбільшим у світі сховищем предметів стародавнього єгипетського мистецтва.

2.10. Вільям Метью Фліндерс Пітрі (1853-1942)

Вільям Метью Фліндерс Пітрі – англійський археолог, єгиптолог, науковець, сприяв віднайденню і розвитку наукових методик в єгиптології, котрі в свою чергу сприяли якісним змінам як в єгиптології, так і в археології взагалі. Професор Лондонського університету (1892–1933); лицар-бакалавр. Член Шведської королівської академії наук, Лондонського королівського товариства. Як науковець починав з досліджень Стоунхенджу, відомої доісторичної пам'ятки на території Англії. Досвід, отриманий в Англії, переніс на дослідження в долині Гізи в Єгипті. Точність вимірювань в Гізі стала винятковою (він виміряв розташування пірамід на плато). Пізніше їх визнають зразковими. Проте від археолога-початківця не приховався жахливий стан руйнацій давньоєгипетських пам'яток, варварські методи розкопок, використання вибухівки заради швидкого проходу до помічених чи запланованих об'єктів. Фліндерс Пітрі вдало порівняв варварське знищення та розкрадання пам'яток Єгипту з «садибою у вогні, настільки швидким було її знищення». Його служіння археології розпочалося задовго до подорожі в арабський Єгипет. Він дійшов висновку, що треба розкопувати повільно, виявляти всі артефакти, зберігати усе (яким би дешевим і незначущим воно не здавалось), бо це допоможе зрозуміти події і зв'язки між знайденими пам'ятками. З 1880-х років він працював в Єгипті. Серед ремісничих виробів в Амарні Пітрі знайшов і оприлюднив фото двадцяти двох глиняних таблиць з текстами. Він зберігав і вивчав уламки керамічного посуду, бо вважав що за типом кераміки можна датувати археологічні шари. Ця метода стала одною з надійних при датуванні пам'яток і використовується в комплексних дослідженнях донині. З 1892 року він отримав посаду керівника кафедри єгиптології Лондонського університету. Так вперше в житті він отримав улюблену роботу та джерело стабільного прибутку — 140 фунтів стерлінгів на рік. При дослідженні руїн храму Мернептаха він знайшов кам'яну стелу, яку датував 1217 р. до н. е. З тексту дізнався про придушення незадовільних в Єгипті, де були і вихідці з Ізраїлю. Пам'ятка, знайдена Пітрі, стала значним джерелом знань для біблійної археології, яка мала значне розповсюдження як в Британії, так і в Сполучених Штатах. Пітрі здійснив подорож річкою Ніл і дістався острова Сехел та відомого нині комплексу храмів в Абу-Сімбел, скрізь вивчав написи давньоєгипетською. Повернувся на північ країни і брав участь в дослідженнях та рятуванні фаюмських портретів. Фліндерсу Пітрі пощастило натрапити та

дослідити шістдесят (непоруйнованих поховань з фаюмськими портретами. Частку власних знахідок (50 відсотків) передав у Єгипетський музей в м. Каїрі. Безглузді працівники закладу вважали знахідки малоцінними і прикрасили ними подвір'я музею, що прискорило їх руйнацію. Обурений Фліндерс наполягав на поверненні йому фаюмських портретів, а коли домогся повернення дванадцяти з них, перевіз до Лондона і передав на експонування в Британський музей.

2.11. Калідаса

Калідаса (353-420 рр. н.е.) - один з найвидатніших індійських поетів, що використовували санскрит, найвеличніший поет індійського середньовіччя. Час та обставини життя Калідаси достеменно невідомі. Про життя поета розповідають тільки легенди. За легендою він відрізнявся вродою, завдяки чому одружився з принцесою. Однак, легенда стверджує, що Калідаса виріс без освіти, й принцеса соромилася його неуктва і неотесаності. В період зневіри, на порозі самогубства через докори дружини, він звернувся до богині Калі, а Калідаса означає буквально слуга Калі, й отримав несподіваний дар красномовства. Говорять, що після цього він став найкращим із «дев'яти діамантів» палацу раджі Вікрамадітья в Удджайні. Дослідники називають два можливі місця проживання Калідаси: Гімалаї або Удджайн. Ці припущення ґрунтуються на творах поета. Він детально описує Гімалаї в Кумарасамбгаві, а також пише про свою любов до Уджайна в Мегхадуті. Якщо події особистого життя Калідаси окутані казковим туманом, то з достатньою ясністю простежується в його творах характер соціального середовища того часу. Це - зосереджена при дворах меценатів-раджив верхівка панівних класів, матеріально забезпечених, що культивують добірність форм побуту і спілкування «жителів міст». Поетична творчість Калідаси в дивних по майстерності формах відображає психоідеологію цієї верхівки феодального суспільства. Йому (на відміну від більш ранніх авторів) далека критика існуючих суспільних форм і взаємин: у своєму епосі він виступає апологетом освіченого абсолютизму - оспівані їм в «Родоводу Рагху» (Raghuvamśa) мудрі царі «лише для блага своїх підданих стягують із них податі: так сонце збирає вологу, щоб тисячократно її повернути». Калідаса – великий майстер слова. Переклад може дати лише слабе уявлення про його емоційні й у той же час чіткі образи, про несподіванку й багатобарвність його порівнянь і метафор, про витончену «гру» слова, що здійснює на практиці навчання Анандавардхани про «дхвани» - «відзвук», прихованому символічному змісті поезії. Із численних здобутків, що приписують йому, безумовно справжніми є: епічні поеми «Народження Кумара» - бога війни (Kumarasambhava) і «Історія роду Рагху» (Raghuvamśa), лірична поема «Хмара-вісник» (Meghaduta) і три драми - «Визнання Шакунтали» (Abhijñanasakuntala, збереглася у двох версіях), «Добута мужністю Урваші» (Vikramorvasi) і «Малявіка й Агнімітра» (Malavikagnimitra).

Сюжети творів Калідаси частково запозичені з древніх міфів і пуран. Калідаса належить до числа індійських поетів, знайомство з якими в Європі сходить ще до XVIII в. (англійський переклад В. Джонса «Шакунтали» в 1789, Г. Вільсона «Хмари-вісника» в 1813). Ним захоплювалися Гумбольдт і Гердер, а Гете наслідував йому в «Пролозі в театрі» [1797] «Фауста». Неодноразово робилися спроби поставити п'єси Калідаси на європейській сцені. Калідаса був автором двох епічних поем: Рагхувасми (Династія Рагху) та Кумарасамбгави (Народження Кумари). Серед відомих ліричних віршів Мегхадута (Хмара-вістун) та Ртусамгара (Висвітлення пір року). В Україні Калідасу перекладав Іван Франко, бандурист Гнат Хоткевич, який на тему Шакунтали написав 23 інструментальних та 7 вокальних творів.

2.12. Сима Цянь

Сима Цянь народився прибіл. У 145 чи у 135 р. до н. е., помер прибіл. у 86 р. до н. е.) — китайський історик («батько китайської історіографії») і письменник. Був, як і його батько Сима Тань, придворним історіографом та астрологом династії Хань. Сима Цянь є автором «Історичних записів» (спрощ. кит. трад. — «Ши-цзі»), до складу яких входять біографії та вислови видатних історичних діячів (імператорів, чиновників, філософів і др.), вірші та ін. У цьому збірнику (із 130 сувоїв) він вперше окреслив більш як двотисячолітню історію Китаю — від часів легендарного Жовтого імператора (*huáng-dì* — Хуанді) до династії Хань включно. У 20 років при батьківській підтримці він відправився в подорож володіннями Хань з метою збору місцевих історичних свідчень, переказів та легенд. Після повернення він був призначений на посаду супроводжувача при імператорських інспекційних експедиціях. У 110 до н. е., у віці 35 років, Сима Цянь був посланий у військову експедицію проти західних «варварів», проте звістка про смертельну хворобу батька змусила його повернутися до столиці. Сима Тань заповідав синові завершити його історичні дослідження. Сима Цянь взявся за цю роботу в 109 до н. е. У 105 до н. е. він був обраний одним із учених, покликаних провести реформу календаря. Як чиновник вищого рангу він також виконував функції радника при імператорі. У 99 до н. е. Сима Цянь виявився замішаний у справі Лі Ліна і Лі Гуанле, двох полководців, що звинувачувалися в провалі кампанії проти хунну. Як обвинувач виступив сам імператор, а Сима Цянь, єдиний у всьому чиновницькому корпусі, наважився подати голос на захист звинувачених. Імператор засудив Сима. Новаторство історіографічного підходу Сима Цяня полягає в тому, що він виходить за межі «придворної» історії династичного характеру. Ця форма була закладена ще до нього і, природно, продовжувала існувати. Офіційна історія династії Хань, Ханьшу, була написана Бань Гу в I ст. Вона оформлена за династичним принципом і переслідує вужчі завдання. Сима Цянь прагнув зрозуміти логіку підйому і падіння династій і пояснити

принцип буття Піднебесної. З точки зору композиції «*Історичні записи*» складний твір: матеріал одних розділів (бень цзи, ши цзя) розподілений з урахуванням хронологічної послідовності, інших (чжі) — використовує тематичну розбивку й містить розділи з музики, церемоній, календарів, вірувань, економіки, а також докладні біографії (ле чжуань). Серед таких, наприклад, перші відомі біографії Лао-Цзи та Конфуція. «Ши цзі» були приватним історичним дослідженням (а не офіційною хронікою) і це дозволило авторові використовувати легшу форму та барвисту мову, що залишилася для нащадків найвищим зразком художнього слова. Крім «Ши цзі» відомі також 8 творів у жанрі «фу» Сима Цяня, записаних у «Ханьшу». Найвідоміша серед них — «Про злосчастя скорботного вченого».

2.13. Конфуцій (Кун-Фу-цзи)

Конфуцій (Кун-Фу-цзи) (551 - 479 рр. н.е.) — відомий вчений, філософ, релігійний реформатор Конфуцій (Кун-цзи, Кун Цю, Кун Фу-цзи, Кунг-Ксю, ще одне ім'я — Чжун-Ні). В його вченні значна увага приділяється питанням світобудови і справедливого суспільного устрою у Піднебесній, тобто сучасними словами, у глобальному суспільстві. На службі у правителя царства Лу Конфуцій залишався всього чотири роки (501—497 до н. е.), послідовно піднімаючись службовими східцями, займав посаду помічника начальника управління громадських робіт. У віці 52 років він обійняв посаду сикоу (міністр юстиції). Відомо, що на цій посаді він стратив популярного у Лу промовця та лідера на ім'я Шаочжен Мао. «Аналекти» зафіксували жорстоку оцінку Конфуція щодо «поважних людей» *сянюань* — носіїв моральних стандартів свого часу. Згідно з «Мен-цзи», цей вираз характеризує тих, хто спираються на приклади людей давнини та не достатньо активні у вирішенні проблем сучасності. Узагальнюючи діяльність Конфуція, Сима Цянь відзначає, що той звертався до більш ніж 70 правителів, але так і не зміг повністю втілити своє вчення на практиці. Діяльність Конфуція-чиновника розглядається як невід'ємна частина самого вчення, адже особистий приклад відіграє в його вченні вирішальну роль. Судження мають підкріплятися справами, тим більше коли мова йде про самого Вчителя. Його методи були настільки ефективними, що через три місяці він реорганізував адміністрацію. Доповідають, що діяльність Конфуція на посаді *сикоу* спричинила такий моральний вплив, що «чоловіки та жінки столиці ходили по різні сторони вулиць». Через інтриги і правителів сусіднього царства Ци, які боялися посилення царства Лу, порушено ритуал жертвоприношення в храмі Землі й Неба, протестуючи Конфуцій був змушений покинути свою посаду та царство Лу. Конфуцій вважав, що найвищої ефективності управління державою можна досягти лише на принципах патріархально-кланової форми підпорядкування — по старшинству в родині. Згідно з його вченням, держава — це одна велика родина, де влада імператора — влада

батька, а відносини правителів і підданих — родинні відносини. Він пропонує будувати відносини у середині держави на засадах принципів добродетності, які відповідають нормам та ритуалам («Лі»). Конфуціанська модель державного устрою могла функціонувати тільки в умовах існування ідеального в морально-етичному плані державного апарату. Всі проблеми в суспільному житті Конфуцій пояснював недосконалістю суспільної моралі і вважав, що від моральності правлячих залежить моральність підданих. Вшановуючи Лао-цзи як вчителя, він відвідав його в Лої, духовній столиці Китаю того періоду, і поставив питання про сутність ритуалу.

РОЗДІЛ 3. АНТИЧНА КУЛЬТУРА. КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ТА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

- 3.1. *Артур Еванс*
- 3.2. *Соломон Якович Лур'є*
- 3.3. *Кость Штепна*
- 3.4. *Струве Федір Аристович*
- 3.5. *Іван Франко*
- 3.6. *Генріх Шліман*
- 3.7. *Йоганн Йоахім Вінкельман*
- 3.8. *Кобів Йосип Устимович*
- 3.9. *Полібій*
- 3.10. *Григорій Савич Сковорода*

3.1. Артур Еванс (1851-1941)

Артур Еванс – англійський історик та археолог, першовідкривач мінойської цивілізації, з 1900 року проводив розкопки у Кноссі, в своїх працях реконструював історію, культуру та релігію стародавнього Криту. Дійсний член Королівського товариства та Королівської інженерної академії, доктор філософії з 1901 року. З 1874—1908 років очолював Королівське нумізматичне товариство, був удостоєний його медалі.

Реставрація Кносського палацу, яку вионав Еванс за власний кошт, була удостоєна Королівської золотої медалі від Королівського інституту британських архітекторів у 1909 році. За свої заслуги 1911 року возвишений до лицарського чину. 1936 року удостоєний Медалі Коплі з формулюванням «за піонерні праці на Криті, що доклались до дослідження історії мінойської цивілізації», а також золотої медалі Шведської академії. Артур Еванс походив із родини археолога-любителя, здобув освіту в школі Герроу й Оксфордському університеті, де спеціалізувався на сучасній історії. З 1883—1908 років був учений хранителем Ашмолівського музею;

входив до ради піклувальників Британського музею. З 1909 року — екстраординарний професор археології Оксфордського університету. Зацікавившись древностями Криту, з 1899 року придбав пагорб Кносса, і 1900—1930 років проводив розкопки. Здійснивши велику кількість археологічних відкриттів, А. Еванс заперечував участь греків у створенні мінойської цивілізації та прагнув удревнити критські знахідки, аби не пов'язувати їх із мікенською культурою. Він також монополізував дослідження в ділянці розшифрування древніх егейських письмен, але не добився успіху. Незважаючи на помилки, основні відкриття та теоретичні досягнення Еванса (зокрема хронологія історії Стародавнього Криту) зрештою не переглядались.

На Критські стародавності Еванс звернув увагу в 1893 році, вивчаючи ювелірні вироби мікенської цивілізації, що незадовго до цього були відкриті Генріхом Шліманом при розкопках Мікен і Орхомена. У 1894 р. Еванс обстежив Крит у пошуках печаток, які часто знаходили на острові, причому місцеві жінки використовували їх як амулети (так зване, «молочне каміння»). Він ініціював розкопки прадавнього міста Кносс і почав переговори про роботи на ділянці поблизу Кандії, де в 1878 р. були виявлені міський мур та мікенська кераміка. У березні 1900 р. Еванс зміг приступити до розкопок. У перший же тиждень він знайшов прикрашені фресками стіни, домікенську кераміку та глиняні таблички з написами. До кінця сезону від землі була звільнена чверть комплексу Кноссського палацу, який нагадав вченому давньогрецькі розповіді про лабіринти царя Міноса та навів його на думку назвати палац «Палацом Міноса», а цивілізацію — мінойською.

3.2. Соломон Якович Лур'є (1891-1964)

Соломон Якович Лур'є — історик античності, філолог-елініст, автор понад 200 наукових досліджень із давньогрецької історії, літератури, мовознавства, фольклористики, філософії, математики та античної культури.

Автор робіт по давньогрецької історії, літератури, мовознавства, епіграфіки, фольклору, філософії, історії математики. Основні праці: «Історія античної громадської думки» (1929), «Історія Греції» (т. 1, 1940), «Нариси з історії античної науки» (1947), «Мова і культура мікенської Греції» (1957) - узагальнюючий працю з мови, соціальним відносинам і державному ладу мікенського суспільства.

Лур'є належать коментовані переклади творів Ксенофонта (1935), Плутарха (1940) та інших античних авторів. Він працював в Ленінградському університеті. У роки боротьби з «космополітизмом» змушений був залишити Ленінград, переїхав до Одеси, де почав працювати в Одеському Інституті іноземних мов (1950–1952 рр.). Потім переїхав до Львова, де до самої смерті в 1964 р. був професором кафедри класичної філології Львівського університету, де

викладав давньогрецьку мову й літературу, античну історію й порівняльне мовознавство. Наукові дослідження з історії Стародавньої Греції, старогрецької літератури, філософії, математики, лінгвістики, мікенських студій, епіграфіки, папірології.

У 1920-х рр. вивчав різні аспекти давньої історії євреїв. У ленінградський період написав важливі праці з історії Стародавньої Греції. Історичні дослідження супроводжував філологічним аналізом текстів. Опублікував низку розвідок про грецьких авторів – Архілоха, Алкея, Есхіла, Еврипіда, Аристофана, Геродота й Менандра; залишив коментовані переклади творів Ксенофонта і Плутарха.

Наприкінці 1940-х рр. через масові переслідування інтелігенції і внаслідок так званої боротьби з космополітизмом зазнав ідеологічного тиску, публічної обструкції, був звільнений 1949 р. з Ленінградського університету за невідповідність посаді, незважаючи на те, що мав близько 200 публікацій та був визнаний міжнародною науковою спільнотою.

Листувався із провідними європейськими філологами-класиками – У. Віламовіцем, Дж. Чедвіком та М. Вентрисом.

Друкував праці в Німеччині та Італії. Монографії Соломона Яковича Лур'є перекладено європейськими мовами. Писав книги на античну тематику для дітей та юнацтва. Перебував у пасивній опозиції до радянського комуністичного режиму, гостро засудивши його у своїх таємних нотатках. Серед учнів – А. Содомора, С. Шарипкін.

3.3. Кость Штеппа (1896 – 1958)

Кость Штеппа - історик, етнолог й релігієзнавець. Відзначився як ерудований історик-антикознавець, талановитий дослідник духовної культури, вчений, який здійснив помітний внесок у розвиток саме української науки. К.Штеппа зарекомендував себе як оригінальний етнолог-релігієзнавець. Серед кола його інтересів виділялися проблеми релігійних трансформацій, взаємовпливів та соціального підґрунтя релігійних систем. Найбільшу увагу він приділяв питанням так званої «народної віри», що на відміну від елітарних культів відзначалася більшою консервативністю й тому зберігала значні нащарування прадавніх вірувань.

На формування наукового світогляду К.Штеппи вплинули насамперед позитивістські та еволюціоністські ідеї кінця XIX – поч. XX ст. Він був схильний розглядати процеси релігійних трансформацій як невідпинний прогрес від найпростіших до складних форм, ставив їх у залежність насамперед від рівня соціально-економічного розвитку суспільства, виділяв «патологічні явища культури», які, на його думку, могли повернути цивілізацію «на погибельний шлях».

Подекуди простежується близькість поглядів К.Штеппи до позицій французької соціологічної школи Е.Дюркгейма, які в Україні на той час активно популяризував М.Грушевський. Повною мірою погляди К.Штеппи були втілені у його найбільшій монографії, що була присвячена античній та

ранньохристиянській демонології. Ще одна проблема, яка цікавила К.Штеппу як етнолог – походження українських космогонічних та антропологічних явлень, зокрема переказів про першу людину.

У статті «Проблеми античного релігійного синкретизму у зв'язку з мотивами староукраїнської легендарної творчості» дослідник помічає в релігійному світогляді українського народу «багато таких елементів, які ведуть нас до мотивів, характерних для іранського та ірансько-елліністичного синкретизму: тут і дуалізм, з уявленням, що поміж собою борються двоє начал (Бог та Сатанаїл), і надзвичайний інтерес до проблеми космогонії, так само як і есхатології». Згодом, у роботі «До українських переказів про створення першої людини» К.Штеппа розглядає можливі джерела формування уявлень про пралюдину, а саме біблійні традиції, апокрифічну літературу богомільського спрямування, а також «мотиви позабіблійного та позаапокрифічного походження». На його думку, порівняння людини зі всесвітом має повну аналогію в «елліністично-іранських та елліністично-єгипетських уявленнях, а потім походить до стародавнього Ірану та Індії», мотив спаскудження людини дияволом «вказує на заратустризм», а мотив знаходження поряд із першою людиною собаки має авестійське коріння.

3.4. Струве Федір Аристович (1816 – 1885)

Струве Федір Аристович – відомий історик античності. Основні праці: «Новые надписи Ольвийские», «Археологические разыскания в южной России по отчетам Императорской Археологической комиссии», «Археологические заметки по поводу посещения Акермана в 1866», «Путевые заметки» та багато інших. Ф. А. Струве зробив чималий внесок у розвиток науки, а його наукові та науково-педагогічні доробки не втратили своєї актуальності і в наш час. Історики, фахівці з античної історії й сьогодні використовують їх при написанні своїх робіт. Після відкриття у 1865 р. Новоросійського університету вчений отримав призначення на посаду ординарного професора кафедри грецької словесності. 15 березня 1846 р. дослідник захистив у Санкт-Петербурзькому університеті дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії та класичної філології «De argumento carminum epicorum, quae res ab Homero in Iliade narratas longius prosecuta sunt» де, спираючись на коментарі та зауваження до античної поеми, розглянув «Іліаду» Гомера як один із визначних пам'ятників давньогрецької культури та літератури, подав уривки віршів давньогрецькою мовою, які, на його думку, стали найвизначнішими, та запропонував своє роз'яснення перебігу Троянської війни і її вплив на всесвітню історію. Окрім латині, вчений досконало володів ще й давньогрецькою та німецькою мовами, але крім цього під час свого перебування в Одесі Ф. А. Струве захопився епіграфікою грецьких колоній Північного Причорномор'я. Вивчав історію м. Акерман, звертаючись до проблеми топоніміки, аналізуючи зміни назв міста: Зміїв, Тірас та історію

його розвитку. Ф. Струве констатував, що місто у своїй історії пройшло декілька етапів розвитку. Спочатку, до знищення його після нашествия готів і гунів, це було грецьке поселення, про що свідчить знайдений мармур з грецькими та латинськими написами. Наступний етап припадає на епоху Середньовіччя, коли італійські мореплавці відкрили його. А через декілька століть почався третій етап розвитку Акермана вже як турецької фортеці. Поділивши історію міста на етапи, вчений, під час свого відрядження, намагався віднайти всі залишки давнини кожного із етапів існування міста. Насамперед він звернувся до вивчення самої фортеці та її околиць, де при розчищенні території берега була знайдена колекція рідкісних золотих монет царя Лисимаха та зібрання срібних монет м. Тірас. Особливий інтерес науковця викликали написи кам'яних надгробних плит, які знаходилися в грецькій та вірменській церквах. Але основним завданням для нього довгий час залишався пошук місця поховання Кіммерійських царів на р. Тірас, детально описаного Геродотом, а також – наскальний слід Геркулеса, опис якого було відображено у давньогрецьких джерелах. Федір Аристович Струве був неординарною людиною з багатовекторними інтересами, серед яких – антична історія, філологія, мистецтво, нумізMATика, археологія, епіграфіка. Сучасники відзначали наукову цінність його робіт, які заслужили високу оцінку найавторитетніших вчених того часу. Інтерес до його творчого доробку в галузі дослідження стародавніх мов актуальний і до сьогоднішнього дня.

3.5. Іван Франко (1856-1916)

Іван Франко – великий український письменник. І. Франко займає особливе місце в освоєнні античної художньої спадщини в Україні. Він був не лише вдумливим перекладачем, критиком і популяризатором, а й широко використовував античні сюжети, образи, поетичні строфічні та метро-ритмічні форми в оригінальній творчості. Найчастіше увагу дослідників привертала перекладацька діяльність І. Франка. Класичними мовами, античною літературою та історією І. Франко почав цікавитись ще в Дрогобицькій гімназії. Твори Гомера, Софокла, Таціта разом із Біблією справили на нього сильне враження. Письменник працював над перекладами з античних літератур у всі періоди свого життя, що дає змогу простежити еволюцію у відтворенні ним античних форм. У цей час І. Франко перекладає давньогрецьких ліриків Гомера, Софокла й Арістофана, а також давньоримських — Лукреція та Вергілія. Перший віршований переклад І. Франка з античної поезії — це «Одіссея» Гомера. Письменник вибрав твір, перекладу якого українською мовою ще не було. З творчості Софокла І. Франко перекладає трагедію «Електра» та два гімни хору з «Антигони». З осені 1875 року І. Франко починає відвідувати лекції у Львівському університеті. Він отримує змогу глибше проникнути у світ античної літератури, знайомиться з новими авторами та їх творами. До цього періоду належать переклади двох фрагментів комедії Арістофана

«Хмари», написання яких, як зазначає М. Соневицький, пов'язане з читанням цього твору в німецькому перекладі Л. Зегера. Переклади І. Франка з творчості Менандра, Гесіода, Геронда, Арістофана, Теокріта, Гомера, Овідія; нарис «Алкей і Сапфо», розвідки «Дещо про Орфея та приписувані йому твори» й «Публій Овідій Назон у Томіді», студія «Грецькі пародисти». Сюди ж входить «Вибір із старогрецьких поетів», який складають переклади творів 64 давньогрецьких ліриків і добірка з безіменних поетів. У цей час І. Франко також закінчує переклад Мусеевої поеми «Геро й Леандер». Отже, аналіз поетичних перекладів І. Франка з античної літератури дає підстави висловити припущення, що письменник пройшов еволюцію в поглядах на переклад, синхронізувавши відтворення змісту та форми протоджерел. На перших порах перекладацької діяльності І. Франко звертав більшу увагу на зміст твору, підбирав відповідники античних строф, близькі українській версифікації, римував рядки, часто використовував перекладипосередники, зокрема німецькі. Вже у II періоді письменник імітує розміри античної поезії, намагається навіть графічно передати строфи, рішуче відкидає римування, при перекладі орієнтується в основному на протоджерела. Останній період позначений увагою митця як до змісту, так і до форми перекладів. І. Франко редагує перекладені раніше твори, часто доповнює зміст власними міркуваннями, використовує коментарі до текстів, із фрагментів перекладів.

3.6. Генріх Шліман (1822-1890)

Генріх Шліман – німецький підприємець і археолог, керівник розкопок у Трої, Мікенах, Коринфі. Сучасники німецького археолога стверджували – Генріх Шліман поліглот і володів 14 мовами. А деякі стверджували, що він знав 22 мови. І все це при тому, що Шліман не був філологом і всі мови вивчив сам. У 1868 році він здійснив поїздку на острів Ітака через Пелопоннес і Трою. Там він почав здійснення своєї заповітної мрії. Розкопки розпочались у квітні 1870 року. Продавши весь бізнес, він у 1871 році розпочав розкопки легендарного міста на південь від Дарданел, на турецькому горбі Гіссарлик. Для збору інформації про Трою, Шліман використовував будь-які методи — від вивчення творів Гомера до яснобачення і лозошукацтва. Шліман присвятив їм два місяці, а в наступні за цим два роки — по чотири з половиною місяця. Шліман почав свої розкопки для того, щоб розшукати гомерівську Трою, але за порівняно невеликий період він і його помічники знайшли не менше семи зниклих міст. 15 червня 1873 року було орієнтовно призначене останнім днем розкопок. Цього дня Шліман знайшов те, що увінчало всю його роботу і привело в захоплення увесь світ — скарби Пріама: приблизно 100 прикрас із золота, срібла та інших металів. Діадеми, ланцюжки, браслети, підвіски, чаші пізніше були датовані близько 2400 роком до н. е. Всього близько 10 тис. предметів. Лише невдовзі до його смерті було доведено, що в запалі захоплення він припустився помилки, що Троя знаходилася

зовсім не в другому і не в третьому шарі знизу, а в шостому і що знайдений Шліманом скарб належав царю, який жив через тисячу років після Приама. Ці суперечки псували йому останні роки життя. Восени 1878 року і навесні 1879 року Шліман провів нові розкопки на Гіссарлику. У 1880 році він організував розкопки Орхомена в Беотії. У 1882 році він відновив дослідження Трої, цього разу у співпраці з Вільгельмом Дьорпфельдом, професійним архітектором, який раніше брав участь у розкопках німецьких археологів в Олімпії. Розкопки Трої 1882 року мали стати останніми, але в 1889 році Шліман знову відвідав Трою і взявся за нові розвідки. Йому доводилося відстоювати свою справу від нападок Ернста Бетгіхера, який стверджував, що відкрита Шліманом на Гіссарлиці Троя II є не що інше, як некрополь, і звинувачував Шлімана і Дерпфельда навіть у відкритій фальсифікації. Тоді Шліман запропонував Бетгіхеру відправитися в Трою, щоб на місці переконатися, хто з них правий, причому всі витрати з такої подорожі брав на себе. Противники зустрілися на Гіссарлиці в грудні 1889 року. У 1884—1885 роках спільно з Дерпфельдом він здійснив розкопки в Тиринфі. У 1886 році знову разом з Дерпфельдом він здійснив нові розкопки Орхомена. У тому ж році Шліман планував почати розкопки на Криті. У 1900 році на місці, де збирався проводити розкопки Шліман, англійський археолог Артур Еванс відкрив залишки палацу в Кноссі і тим самим поклав початок вивченню мінойської цивілізації.

3.7. Йоганн Йоахім Вінкельман (1717-1768)

Йоганн Йоахім Вінкельман – німецький мистецтвознавець і антиквар, основоположник сучасних уявлень про античне мистецтво і археологію. Бажання потрапити в Рим і познайомитися з його пам'ятками спонукало його завести переговори з папським нунцієм Аркінто щодо отримання місця при бібліотеці кардинала Пассіона, але неодмінною умовою для того йому був поставлений перехід з лютеранства в католицтво. Після п'ятирічних коливань в 1754 р. Вінкельман зважився на цей важливий крок і на наступний рік опинився в Римі, де зблизився з живописцем Рафаелем Менгсом, перейнятим тими ж, як і він, естетичними переконаннями і прагненнями, і цілком віддався вивченню антиків. Саме в Римі Вінкельман написав свій найбільший твір «Історія античного мистецтва». Також він був представлений кардиналу Альбані, найбільшому колекціонеру того часу, який призначив йому пенсію і запросив його відвідати віллу Альбано і поглянути на витвори стародавнього мистецтва. Збагативши свої пізнання і розширивши свої погляди поїздкою в Неаполь яку він здійснив у 1758 році (він її повторить у 1762, 1764, 1767) і відвідуванням Геркуланума і Помпей, які незадовго перед тим виступили з-під попелу Везувію, він склав каталог колекції гем барона Стоша у Флоренції і після другої подорожі в Неаполь приступив до видання «Історії античного мистецтва» — головної своєї праці, що вийшла у світ

у 1764 році, незабаром (в 1767 році) доповненої «Замітками про історію мистецтва» і згодом перекладеної на французьку та інші мови. З 1763 року він працював головним антикварієм і «президентом старожитностей» Ватикану, а у 1765 році він відхилив пропозицію стати директором бібліотеки, зібрань монет і старожитностей у Берліні. Заслуга Вінкельмана полягає переважно в тому, що він перший проклав шлях до розуміння культурного значення і краси класичного мистецтва, оживив інтерес до нього в освіченому суспільстві й був зачинателем створення не тільки його історії, а й художньої критики, для якої ним була запропонована чітка, хоч і застаріла для наших днів система. Відкриття послідовності стилів в давньому мистецтві, було тісно пов'язане з неприйняттям, яке викликало у нього мистецтво бароко та рококо у порівнянні з мистецтвом Високого Відродження. Аналогія з цією зміною смаку стояла в нього перед очима всюди, зокрема й при дослідженні творів античного мистецтва, і допомагала йому розчленувати їх на історичні шаблі. За Вінкельманом, головним завданням мистецтва має бути «прекрасне», якому підпорядковуються й індивідуальна правда, і дія, і ефект; тоді як сутність прекрасного полягає в зображенні типу, створеного нашої фантазією і природою, а в її основі лежать вірність пропорцій, благородна простота, спокійна велич і плавна гармонійність контурів. Існує, як вчив Вінкельман, тільки одна краса, що має позачасове значення, так як вона закладена в самій природі і реалізується нею там, де щасливо збігаються милість небес, благотворний вплив політичної свободи і національного характеру, наприклад, у греків часів Фідія та Праксителя. Вся історія мистецтва інших народів була для нього тільки фоном, який служив лише тому, щоб ця істина сяjala яскравіше.

3.8. Кобів Йосип Устимович (1910 - 2001)

Кобів Йосип Устимович – український філолог-класик, фахівець у галузі класичної філології, перекладач. Кандидат філологічних наук (1955), професор (1993). Член Національної спілки письменників України (1992), дійсний член Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (1993), почесний член Польського філологічного товариства (1995). Літературна премія ім. М. Рильського (1993). Закінчив Львівський університет (1934). Викладав латинську мову у Перемишлянській гімназії. Від 1945 – у Львівському університеті (з перервою від 1973, коли за підозрою у націоналістичних поглядах не допущений до захисту докторської дисертації і звільнений з роботи): завідувач (1958–66), кафедрою класичної філології. Наукові дослідження присвячені питанням історії античного мовознавства й літератури, теорії класичних мов, методики викладання античних мов. Написав кандидатську дисертацію на тему «Вчення античних граматиків про відмінки», докторську – «Система граматичних понять і термінів давньогрецького вчення про мову». Засновник наукової школи з вивчення спадщини античних дослідників мови. Автор ґрунтовної статті

«Роль і місце рідної мови у викладанні латинської мови» («Методика викладання класичних мов», Львів, 1965), літературознавчих розвідок про Аристотеля, Вергілія, Горация, Плутарха, Т. Мора, Е. Роттердамського. Переклав з давньогрецької мови твори «Поетика» («Питання класичної філології», Львів, 1965, співавторстві Ю. Цимбалюк), «Про мистецтво» («Всесвіт», 1978, № 12) Аристотеля, «Повість про Херея і Каллірою» Харітона (там само, 1980, № 1), «Дамоклів меч: Антична новела» (1984, співавторстві Ю. Цимбалюк), «Порівняльні життєписи» Плутарха (1991), «Апологія», «Іон», «Протагор», «Федр», «Федон» Платона (збірник «Платон. Діалоги», 1995); з латинської – «Промови Ціцерона на захист поета Архія» (хрестоматія «Антична література», 1968), «Метаморфози, або Золотий осел» Апулея (1982, співавторстві Ю. Цимбалюк; усі – Київ), «Сатирикон» Петронія («Всесвіт», 1986, № 9), «Утопія» Т. Мора, «Місто Сонця» Т. Кампанелли (обидва – 1984), анонімні «Листи темних людей» (1987), «Домашні бесіди» Е. Роттердамського (1993; усі – Київ), «Кодекс канонів Східних Церков» (Рим, 1993). У його перекладі з післямовою та коментарями до збірки «Віхи в історії античної естетики» (Київ, 1988) увійшли трактати Аристотеля, Лукіана, Ціцерона, Плінія Старшого. Переклади Кобіва відзначаються філологічною точністю у відтворенні літературного стилю та різноманітністю реалій античного світу. Брав участь в укладанні бібліографічного покажчика «Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914–1939)». Автор п'ятдесяти перекладів творів мислителів і письменників античності. Й. У. Кобів — непересічна особистість в українській науці і культурі. Багато думок, висловлених ученим, мають пріоритетне наукове значення і можуть послужити вихідним пунктом для подальших досліджень у різних напрямках класичної філології. Слід також теоретично узагальнити його перекладацький досвід. Хочеться сподіватись, що 90-літній ювілей ученого переросте рамки родинного свята і приверне увагу творчої інтелігенції до його багатой спадщини.

3.9. Полібій (близько 206 до н. — близько 124 до н. е.)

Полібій — давньогрецький історик, державний і військовий діяч, автор «Загальної історії» («Історії») в 40 томах, що охоплюють події у Римі, Греції, Македонії, Малій Азії та в інших регіонах з 220 до н. е. по 146 до н. е. З книг «Історії» повністю збереглись тільки перші 5, інші дійшли в більш-менш детальних переказах. Всі інші праці Полібія не збереглись. Керуючись вченням стоїків про передбачення, він прийшов до метафізики історії, яка розглядала останню як боротьбу народів і окремих особистостей проти влади долі. Основні праці: «Історія» мета якої пояснити: «яким чином весь цивілізований світ менше ніж за 53 роки (тобто з 220 р. до н. е. до поразки Персея в 168 р. до н. е.) опинився у владі римлян, «Загальна» або «Світова історія» у 40 книгах, з яких дійшли до нас тільки перші п'ять; від інших збереглися уривки, за виключенням книг 17,

19 і 40-ї. Предметом «Історії» служить завоювання світу римлянами і його об'єднання під римським пануванням. Як політичний мислитель Полібій зазнав впливу помітних вчень Платона, Аристотеля і їх послідовників про державу і право. Крім того, у його поглядах відчувається деякий вплив концепцій стоїцизму. Однак, будучи особистістю самотньою, глибокою, такою, що гостро відчуває сучасність, він своєрідно інтерпретував досвід попередніх когнітивних структур, запропонувавши власне розуміння явищ державної сфери. Усю державно-правову проблематику Полібій, наслідуючи Платона й Аристотеля, піддає аналізу і систематизації, залишаючись при цьому на власних позиціях. Так, він багато уваги приділив традиційній для античної політичної науки темі аналізу форм держави, їх ознак, розходжень і т. ін. Полібій, так само як і Аристотель, вважав форму держави уособленням верховної влади в суспільстві. У залежності від кількості представників панівної верхівки він розрізняв так звані «правильні» форми (царство, аристократія, демократія), внутрішній стан яких характеризується спокоєм, гармонією відносин між тими, хто керує, і керованими, пануванням «добрих» законів і звичаїв. Їх в історичному розвитку супроводжують «перекручені» форми, у яких при збереженні однієї ознаки (кількості правлячих) змінюються на протилежні інші характеристики: цар перетворюється на тирана, місце деяких обраних займають кілька багатіїв, демократія як правління більшості поступається місцем пануванню престолюбовцю, очолюваному честолюбцями. Загальним для цього ряду форм є стан — беззаконня, соціальна напруженість та ін. Таким чином, категорія «форма держави» має у Полібія такі ознаки, як число правлячих і спосіб здійснення ними своєї влади, стан законності і т. д. Слідом за Аристотелем Полібій вважав кращим політичним устроєм змішану форму держави. Він також проводить розходження між панами і керованими, царем і тираном, найкращими людьми і престолюбовцями (масою). Поряд з певною спільністю поглядів Полібія і його попередників існують особливості, що відрізняють його погляди від інших політико-правових теорій.

3.10. Григорій Савич Сковорода (1722 – 1794)

Григорій Савич Сковорода – видатний український філософ-містик, богослов, поет, педагог, можливо, і композитор літургійної музики. Мав значний вплив на сучасників і подальші покоління своїми байками, піснями, філософськими творами, а також способом життя, через що його називали «Сократом». Філософські погляди Сковороди присвячені головним чином етиці. Власної філософської системи не створив. Не був лояльним до церковної та світської ієрархії, відкидав будь-який примус, не любив церковних ритуалів, віддаючи перевагу особистій духовній свободі. Від 1769 року вів життя самотника й мандрівного філософа; мандрував переважно по Слобожанщині. Тоді ж почав писати філософські діалоги й трактати, в яких біблійна проблематика

переплітається з ідеями платонізму та стоїцизму. Головним сенсом людського існування вважав самопізнання. Свої філософські трактати і діалоги писав химерною сумішшю церковнослов'янської, української та російської мов, байки-руською книжною мовою, пісні - українською. Основні твори: «Філософські трактати», «Сад божественних пісень», «Байки харківські», «Бесіду названу двоє, про те, що блаженним бути легко», «Діалог, чи розмова про стародавній світ», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», «Кільце», «Розмова, звана алфавіт, чи буквар світу» та багато інших. З ім'ям Г.С. Сковороди, учня й вихованця Києво-Могилянської академії, пов'язаний новий етап у засвоєнні античної культури в Україні. Античність для поета й філософа була визначальним фактором у його становленні. Він досконало знав латину, античну філософію й літературу. У працях про Г.С. Сковороду простежується своєрідність його філософсько-естетичних поглядів порівняно з поглядами Платона, Аристотеля, Сократа, Демокріта, Епікура. Антична спадщина відіграла особливо важливу роль у процесі розробки мислителем гуманістичної проблематики, а саме змісту людського буття й щастя, самопізнання, ідеалу людської особистості, що становили не лише стрижень ідейно-тематичної структури творів Г. Сковороди, а й суттєві моменти їх поетичної структури. Г. Сковорода, дотримуючись античної в своїй основі ідеї самопізнання, ідеалу самодостатньої особистості й земного щастя, утверджує на ґрунті української культури сутнісні елементи еллінської практичної філософії, протиставляючи їх ціннісним постулатам сучасного йому офіційного суспільства. Риторичний тип мімесису, характерний для письменника, зумовив використання класичних образів, прийомів як поетичної матерії, так і певних парадигм. Продовжуючи традиції давньої української літератури в плані художньої форми, Г. Сковорода «повторює» в діалектично віддзеркаленому вигляді форми античної літератури. Адже античні реалії потрапляють у творчість письменника шляхом трансформації через історико-культурні епохи. Це давало змогу мислителю в художньо-філософському плані осмислити порівняно з попередниками нові ракурси людського буття, особистісного становлення людини.

РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

- 4.1. Ярослав Мудрий
- 4.2. Аліпій Печерський
- 4.3. Іларіон
- 4.4. Кирило Туровський
- 4.5. Володимир Мономах
- 4.6. Григорій Ніський
- 4.7. Абеляр П'єр
- 4.8. Аквінський Тома
- 4.9. Авіценна
- 4.10 Фірдоусі Абул-касим

4.1. Ярослав Мудрий (1015-1054)

Ярослав Мудрий (1015-1054) – видатний державний діяч, Великий князь Київської Русі та відомий воєначальник. Завдяки багатьом реформам та досягненням, які мали колосальний вплив на розвиток Русі, названий мудрим. Народився майбутній князь у 978 або у 979 році. Його матір'ю була княгиня Рогніда – дочка правителів Полоцька, який завоював його батько – майбутній хреститель Русі князь Володимир Великий.

Основна заслуга Ярослава у внутрішній політиці – написання «Правди Ярослава» – першого збірника законів, який діяв на території Київської Русі. Цей документ мав всього 18 статей. За більшість провинностей у ньому передбачалося грошове стягнення. Тільки за кілька тяжких злочинів зберігалось право родичів постраждалого на кровну помсту.

Зовнішня політика Ярослава Мудрого була досить гнучкою. Князь відвоював у Польщі червенські міста, ходив у походи на племена Прибалтики. Неподалік від берега Чудського озера заснував град Юр'ів (зараз Тарту). Правитель остаточно ліквідував загрозу, яку становило для Києва плем'я печенігів. Сповнений прагнення зміцнити положення Київської Русі у Європі, Ярослав сприяв одруженню своїх дітей з королівськими династіями Старого Світу. Сам він у 1019 році узяв шлюб з дочкою норвезького конунга Олава Ейріксона – Інгігердою. Усі його діти одружилися з членами правлячих сімей континенту:

Чотири доньки Ярослава (Єлизавета, Анастасія, Анна і Агата) стали королевами чотирьох країн: Норвегії, Словаччини, Франції та Англії. За широкі родинні зв'язки князя стали називати «Тестем Європи».

Князь Ярослав Мудрий дбав про розвиток культури народів Київської Русі. За його правління у великих містах держави відкривалися школи, створювалися місця, де переписувалися книги. Храм Святої Софії став своєрідним вищим навчальним закладом. У його школі отримували

освіту діти з кращих боярських родів. У соборі, в спеціальному приміщенні, ченці перекладали твори європейських авторів на давньоруську мову. Будівельний бум на Русі розпочався з часів правління батька Ярослава – Володимира. Після перемоги над печенігами у 1034 році, Ярослав Мудрий наказав будувати собор Святої Софії – майбутню найвеличнішу релігійну споруду Київської держави. Цей храм був розкішно оздоблений. У оформленні його фресками та мозаїками брали участь найкращі майстри з Греції.

Також при Ярославові значно розширився Київ. За свідченнями тогочасних істориків, місто стало за красою суперником Константинополя. Площа території міста збільшилася у 7 разів. За наказом князя були зведені Золоті Ворота – парадний в'їзд до Києва, оздоблений дорогоцінними металами та камінням. Ярослав Мудрий зробив для Київської Русі багато доброго й важливого. Він став лідером нації та могутнім володарем однієї з найбільш розвинених країн Європи того часу. Більша частина діянь князя пережили свій час. Його спадком стали літописи і закони, добре налагоджені зв'язки з країнами Європи.

4.2. *Аліпій Печерський (близько 1050 - 1114)*

Аліпій Печерський - православний святий, київський іконописець і мозаїст, ювелір, лікар, чернець та священник Києво-Печерського монастиря, перше відоме з літопису ім'я староруського художника іконопису, один з авторів Києво-Печерського патерика. Навчався у грецьких майстрів. Ймовірно був учасником розпису Успенського собору Києво-Печерської лаври. Зажив слави серед своїх сучасників написанням чудотворних ікон. За оцінками фахівців щонайменше дві з них, збереглися до наших днів, це «Печерська Богоматір з предстоящими Антонієм і Феодосієм» і «Богородиця Велика Панагія (Всесвята)» (обидві вивезені до Росії і зберігаються в Державній Третяковській Галереї в Москві). Намалював сім ікон деісусного ряду, написаних для однієї з київських церков на Подолі. Вони вважались чудотворними, оскільки не згоріли під час пожежі. Оповідь з життя преп. Алімпія в «Києво-Печерському Патерику» надає підстави вважати, що ікону Богородиці «Велика Панагія» виготовлено у Києві за князювання Всеволода Ярославовича (1073—1093рр.). Існує припущення, що Аліпій виконував і мозаїчні роботи для Михайлівського Золотоверхого собору в Києві зруйнованого радянськими окупантами у 1933 році. Києво-Печерський Патерик відзначає високу майстерність Аліпія. Практикував також як лікар. Преподобний Аліпій також отримав дар чудотворіння. До нього приводили хворих і він зціляв їх силою Господньою за молитвами преподобних Антонія і Феодосія Печерських. Ікони, які малював Преподобний, ставали чудотворними. Були випадки, що при пожежі ікони не згорали. Якось у Києві під час великої пожежі, коли згорів майже весь Поділ, згоріла й церква, в якій було 7 ікон написаних Аліпієм. Після пожежі всі ікони були знайдені

неушкодженими. Великий князь Київський Володимир Мономах особисто оглядав ці ікони. Одну з них він звелів відправити в Ростов Великий, у кам'яну церкву, яку сам побудував. Через деякий час і ця церква була зруйнована, але ікона залишилася цілою. У подальшому вона була поставлена в третю церкву - дерев'яну, а коли й та згоріла, а ікона залишилась неушкодженою - чудо було наяву. Усе це, безумовно, підтверджувало добротність і богоутодність земного життя преподобного Аліпія. Один багатий чоловік замовив ікону Успіння Пресвятої Богородиці. Аліпій вже не зміг її написати, бо був дуже хворий, а замовник просив, щоб ікона була готова до свята Успіння. Преподобний Аліпій сказав йому: «Не сумуй; до свята ікона буде на своєму місці в церкві. Бог всесильний, ти тільки вір у Нього». Рано-вранці замовник зайшов у церкву, він побачив ікону Успіння Пресвятої Богородиці, яка стояла на своєму місці й сяяла. Він злякався і подумав, що це йому привиділося. Підійшовши ближче, побачив, що це дійсно ікона. Тоді він пригадав слова Преподобного Аліпія. Всі разом відправилися до Преподобного. Він устиг їм розповісти, як Ангел намалював ікону та що зараз він стоїть перед ним і готується забрати його до себе. Промовивши це, Преподобний Аліпій відійшов до Господа. Сталося це 30 серпня 1114 року. Мощі Преподобного Аліпія знаходяться в Ближніх Печерах Києво-Печерської Лаври.

4.3. Іларіон (990-1088)

Іларіон - Митрополит Київський та всієї Русі. Він походив із родини нижньгородського священика й сам був священиком придвірної церкви Св. Апостолів у князівському селі Берестовім. Про життя і діяльність Іларіона повідомляють руські літописи під 1051 (рідше — під 1050) роком.

Іларіон вів суворий подвижницький спосіб життя. Він викопав собі печеру на березі Дніпра й часто залишався у ній для таємної молитви. Згодом цю печеру зайняв преподобний Антоній Печерський. Від преподобного Антонія Іларіон прийняв чернечий постриг. 1051 року собором руських архієреїв святитель Іларіон був поставлений митрополитом Київським і всієї Русі. Він увійшов в історію Руської Церкви як перший митрополит, поставлений на Київську кафедру собором руських єпископів. Пізніше святитель Іларіон був затверджений Константинопольським Патріархом.

З історичними і політичними подіями молодого християнської Русі пов'язаний зміст головного твору Іларіона — «Слово про закон і благодать». Так прийнято коротко називати твір, що має більш розгорнуту назву: «Про закон, Мойсеєм даний, і про благодать та істину, що були Ісусом Христом, і як закон одійшов, а благодать і істина всю землю сповнили, і віра на всі народи поширилась, і на наш народ руський. І похвала кагану нашому Володимирі, що ним охрещені ми були». У цьому випадку назва відбиває і зміст твору, і його композицію, що складається з

трьох частин: 1) «про закон і благодать», 2) про значення християнства для Русі, 3) похвала князям Володимирі і Ярославі. «Слово» побудовано за всіма правилами ораторського мистецтва: загальні міркування на тему (перша частина твору) є доказом для певної, конкретно-історичної події (друга і третя частини твору).

Іларіон починає «Слово» з викладу своїх уявлень про всесвітню історію. Він не робить великих екскурсів у старозавітну і новозавітну епохи, як це було прийнято в християнській історіографії, а міркує в такий спосіб. «Закон» (Старий завіт) через пророка Мойсея був даний людям, щоб вони «не загинули у язичестві» («ідольському мороці»). Однак «закон» був відомий тільки древнім євреям і не одержав поширення серед інших народів. «Благодать» же (Новий завіт), що прийшов на зміну «законові», початковому періодові історії, — не вузьконаціональне явище, а надбання всього людства. Головна перевага «благодаті» перед «законом» полягає в духовній освіті і рівності всіх народів. «Благодать», нова віра, дійшла і до Руської землі. Тут для Іларіона важливо було підкреслити думку про рівність Русі-України з іншими народами і тим самим відзначити формальну роль Візантії в події хрещення Русі.

Крім «Слова про закон і благодать», Іларіону належать також «Молитва» і «Сповідання віри» — твори, настільки близькі до «Слова» своїм стилем і змістом, що один час вважалися його продовженням. У цілому зазначені твори складають досить скромну літературну спадщину, але на тлі літературного процесу середньовіччя значення його величезне: протягом шести століть запозичення з «Слова» робилися в пам'ятках української і слов'янської літератури. Крім того, використовувалися й ораторські прийоми Іларіона.

4.4. Кирило Турівський (близько 1130 — після 1182)

Кирило Турівський — єпископ Турівський, руський мислитель, красномовний проповідник (збереглося близько 10 проповідей), автор багатьох повчань, урочистих Слів і молитовних текстів. Канонізований православною церквою. Він походив із заможної сім'ї міста Турова (нині — Гомельська область), отримав ґрунтовну освіту (знав кілька іноземних мов, грецьку та візантійську літературу) з молодих років присвятив себе Богові, обравши подвиг стовпництва; уже бувши стовпником, став знаменитий як проповідник «божественних писань»; згодом був поставлений Турівським єпископом (до 1169) і, треба гадати, після цього особливо багато подвизався (гарував) як церковний оратор і вчитель. Житіє зберегло свідчення про успішний виступ Кирила проти ересі Володимиро-Суздальського єпископа Федора, «Федорця» (про яку відомо і з літописних згадок). Очевидно, близько 1182 року (чи раніше) Кирило Турівський залишив єпископську кафедру і вийшов на спокій в один з турівських монастирів; це ясно з того, що 1182 року, по літописних свідченнях, у Турові значився вже інший єпископ, Лаврентій, а також з

того, що молитовний цикл (чи частина його), як свідчить джерелознавчий аналіз, створювався старим Кирилом уже після залишення єпископства, в одному з монастирів Турова. Житіє шанує Кирила Туровського у першу чергу саме як видатного церковного проповідника, називаючи його другим Златоустом.

До нашого часу дійшло велике число урочистих Слів і проповідей Кирила: Притча про душу і тіло, Повість про білоризця і чорноризця, Сказання про чорноризький чин, вісім Слів на церковні свята (у тиждень цвітний, на Великдень, на Фомин-тиждень, на тиждень дружин мирносиць, про розслабленого, про сліпця, на Вознесіння, на собор св. отців Нікейського собору); крім того, збереглося Послання Кирила до архімандрита (з 1182) Києво-Печерського монастиря Василія і цілий ряд молитовних текстів (близько 30 молитов, канони). У всіх цих творах Кирило проявляється як церковний письменник найвищого рівня. Його писання за змістом завжди спрямовані до тлумачення євангельських істин (як «Слово на Фомин-тиждень», у якому автор, нагадуючи зміст свята, пояснює пастві, як варто застосовувати до себе приклад апостола Томи й повчатися від слів Христа, звернених до нього, або ж Сказання про чорноризький чин, що розповідає про смиренність, терпіння, увагу до своєї душі, яким проповідник прагне навчити своїх слухачів і читачів). Форма творів Кирила виконана у великій майстерності; він був митецьким ритором, який володів складними уподібненнями, тонкими ремінісценціями, усіма риторичними правилами прикрас мови. Він писав як прямий спадкоємець школи візантійських проповідників, недарма в різних збірниках і Торжественниках його Слова містилися поруч із творами Івана Златоуста, Григорія Богослова, Теофілакта Болгарського й інших знаменитих християнських учителів. Молитви Кирила, так само як і його слова і проповіді, органічно вписуються в церковну традицію. І за змістом, і за формою вони відповідають найкращим зразкам цього жанру. Проповіді Кирила мали вплив і за межами України та увійшли до різних збірників проповідницької літератури.

4.5. Володимир Мономах (1053 —1125)

Володимир Мономах - руський князь із династії Рюриковичів. Великий князь київський (1113-1125) Князь смоленський (1073—1078), чернігівський (1076—1077, 1078—1094) і переяславський (1094—1113). Син князя Всеволода Ярославича і візантійської княжни Марії (за іншими даними — Анни чи Анастасії) з роду Мономахів. Засновник князівської гілки Мономаховичів. Організатор успішних походів проти половців. Учасник Любецького (1097) і Витичівського з'їздів (1100). Розширив руське законодавство, додавши до нього свій «Статут» (бл. 1113). Автор дидактичної праці «Повчання» (бл. 1109). Хрестильне ім'я — Василь. У західній традиції — Володимир II. Володимир був за життя батька князем у Смоленську й Чернігові, часто заступав його у боротьбі з половцями,

виконував дипломатичні місії. Близько 1070 року одружився з Гітою, дочкою англійського короля Гарольда II. Наприкінці XI століття укріпився на князюванні в Переяславі. Переяславське князівство найбільше потерпало від нападів половців, і тому Володимир Мономах особливо прагнув припинення князівських міжусобиць та об'єднання сил для боротьби проти нападників. Здобув популярність організацією спільних успішних походів князів 1103 і 1111 роках проти половців. Ініціатор Любецького з'їзду 1097 року, де була проведена радикальна реформа порядку спадкоємства (прийнято засаду прямого родового успадкування замість складної системи сеньйорату та зміни уділів) та Витечівського з'їзду 1100 року. Відновив великокнязівську владу на більшій частині давньоруських земель і тимчасово затримав процес остаточного роздроблення Давньоруської держави. За межами його володінь залишилися тільки Галицька і Чернігово-Сіверська землі та Полоцьк. Володимир Мономах мав своїх посадників і в містах по Дунаю.

Затвердив закон, за яким зменшив (відсотки) за позички і тимчасово трохи полегшив становище закупів, скасував холопство за борги (у розширеній редакції «Руської правди» ці постанови відомі під назвою Статут Володимира Мономаха).

Володимир Мономах був мудрим і розважливим, політично далекоглядним государем. Відновив централізовану монархію на Русі. Проводив активну зовнішню політику: 1116 року посадив на короткий час своїх посадників у залежних від Візантії дунайських містах, але потім відновив дружні стосунки з Візантією; був у напружених відносинах з Малопольщею Болеслава III Кривоустого й Угорщиною Іштвана II. Був похований біля батька в Софійському соборі.

Володимир Мономах— автор вміщеного в Лаврентіївському літописі «Повчання» своїм дітям — видатного давньоруського літературного світського твору, в якому засуджувалися князівські міжусобиці й закликалося до об'єднання давньоруських земель. В літописі наведено легенду, нібито Володимир Мономах одержав від свого діда по матері, візантійського імператора Костянтина IX Мономаха (звідси походить і його прізвисько) барми і корону, які були символом царської влади.

4.6. Григорій Ніський (бл.335 - після 394, Ніса, Каппадокія)

Григорій Ніський — високо шанований християнський святий, богослов, християнський єпископ і святий, філософ, екзегет, один з трьох великих «каппадокійців», брат святих Василя Великого і Петра Севастійського, єпископ Ніси в Каппадокії. За його ініціативою на II Вселенському Соборі, був доповнений Нікейський символ віри. Народження і виховання його збіглося з найбільшим розпалом аріанських суперечок. Отримавши прекрасну освіту, він був у свій час наставником красномовства. У 372 році був рукоположений святим Василієм Великим на єпископа міста Ніси в Каппадокії. В 381 році святий Григорій був одним

з головних діячів II Вселенського Собору, який було скликано в Константинополі проти ересі Македонія, який неправильно вчив про природу Святого Духа. На цьому Соборі, за ініціативою святого Григорія, був доповнений Нікейський символ віри. Розробляючи систему християнського богослов'я, «каппадокійці» прийшли до висновку, що кращим засобом тлумачення догматичних істин є філософія. З їхньої точки зору сили розуму повинні допомогти зміцненню християнської віри. Як філософської бази теології вони використовували принципи неоплатонізму. Особливе значення каппадокійські Отці Церкви надавали обґрунтування догмату Святої Трійці. Григорій Ніський, спираючись на неоплатонічне вчення, стверджував, що три особи Святої Трійці мають єдиної Божественною сутністю, але своє вираження знаходять в трьох іпостасях. Божественна сутність виражає єдність Бога і існує як би самотійно, але разом з тим однаково присутній в кожній зі своїх іпостасей. Інакше кажучи, кожне з осіб Трійці як би відділені один від одного, особи, але їх об'єднує єдина сутність. У своєму розумінні Святої Трійці Григорій Ніський відходить від неоплатонічного вчення, яке розглядало три основні іпостасі ідеального світу - Єдине, Розум і Світову Душу. Зусиллями Григорія Ніського в християнській теології закріпилося і уявлення про Бога, як нематеріальну, безсмертну і непізнавану істоту. Григорій Ніський увійшов в історію релігійної та філософської думки і як творець своєрідного вчення про людину. Одним з перших, якщо не найпершим з християнських мислителів Григорій Ніський формулює ідею про те, що людина є вінцем божественного творіння і «царем» всього створеного. У своєму трактаті «Про влаштувало людини» отець Церкви стверджує - Господь створив живу і неживу природу раніше створення людини. Лише людина з усього створеного створений за образом і подобою Божою, бо саме людині призначено Богом втілювати Божественний задум у тварному світі: «... Людська природа, оскільки приурочувалась командувати іншими через подібність Царю всього, стала ніби одушевленим чином, залученим первообразу і гідністю, і ім'ям». У зв'язку з таким трактуванням Божественного задуму, у Григорія Ніського виникає і оригінальне на ті часи на ті часи пояснення сенсу людського існування на землі - людина повинна самотійно прагнути до справжнього усвідомлення Божественного в собі «міра Бога – у вас самих». Це вчення відповідало і навіть в якійсь визначило спрямованість західної цивілізації на звеличення людської волі на землі, що особливо яскраво проявилось в більш пізні часи у гуманістичних, протестантських і просвітницьких теоріях.

4.7. Абельяр П'єр (1079- 1142)

Абельяр П'єр — французький богослов, філософ-схоласт і поет. Працював над питаннями логіки і теології. Автор «Історії моїх страждань» П'єр Абельяр за життя здобув популярність як блискучий полеміст, що мав безліч учнів і послідовників. Основні твори: «Так і ні», «Діалектика», «Введення в теологію», «Пізнай самого себе», «Історія моїх страждань» (єдина середньовічна автобіографія філософа-професіонала). П'єр Абельяр раціоналізував відносини віри і розуму, вважаючи обов'язковою умовою віри розуміння («розумію, щоб вірити»). Початковими принципами критики П'єром Абельяром авторитетів церкви виступали сумнів у безумовній істинності положень віри і теза про необхідність осмисленого відношення до священних текстів (оскільки «богослови часто вчать того, чого самі не розуміють»). Радикальному сумніву Абельяр піддавав будь-які тексти, окрім непогрішимої Біблії: можуть помилятися навіть апостоли і батьки церкви. Відповідно до концепції «двох істин», П'єр Абельяр вважав, що в компетенцію віри входять думки про невидимі речі, що не доступні людським відчуттям і, отже, розташовані за межами реального світу. Безумовність авторитету Священного Писання в рішенні спірних питань не виключає можливість і навіть необхідність існування іншого способу досягнення істини, який П'єр Абельяр бачить у діалектиці або логіці як науці про мову. Розвиваючи свій метод, він підкреслював, що логіка має справу тільки з іменами і мовними поняттями; на відміну від метафізики логіку цікавить не істина речей, а істина вислову. У цьому сенсі філософія П'єра Абельяра є переважно критичним лінгвістичним аналізом. Ця особливість зумовила рішення П'єром Абельяром проблеми універсалій у дусі концептуалізму. Універсалії, за Абельяром, не існують в реальності як одиничні речі, проте вони знаходять статус буття у сфері інтелектуального пізнання, утворюючи свого роду третій — «концептуальний» — світ. (Абельяр не відкидав існування платонівських ідей: на його думку, не існуючи в реальності, вони існують в божественній думці як зразки творіння.) У процесі пізнання людина розглядає різні аспекти індивідуалій і шляхом абстрагування створює змішаний образ, який виражається назвою, словом, яке, за Абельяром, має не тільки фізичне звучання (*vox*), але також і певне мовне значення (*sermo*). Універсалії виконують функцію предиката (присудка, здатного визначити багато речей) в наших думках про одиничні речі (індивідуалії), причому саме контекстуальна визначеність дозволяє виявити універсальний зміст, поміщений у назві. Слова, проте, можуть мати безліч значень, тому можлива контекстуальна двозначність (*determinatio*), яка зумовлює і внутрішню суперечність християнських текстів. Етичні погляди Абельяра характеризуються прагненням вирішувати питання моралі без релігійного диктату. Суть гріха він визначає як свідому згоду зробити зло, переступити Божий закон, оскільки вибір належного і неналежного є результатом раціонального осмислення і моральної оцінки. Аапелюючи за доказом до Євангелія від

Іоана: «На початку було слово (*Logos*)». При цьому він протиставляв діалектику софістиці, яка займається лише «хитросплетінням слів», скоріше затемнюючи, ніж відкриваючи істину.

4.8. Аквінський Тома́ (1225 —1274)

Аквінський Тома́ (1225 —7 березня1274) —католицький теолог, філософ-схоласт, монах-домініканець, святий. Один із найвизначніших та найвпливовіших мислителів всесвітньої історії. Засновник теологічної і філософської школи томізму. Народився у замку Рокказекка поблизу Аквіно, Сицилійське королівство. Створив своєрідну енциклопедію католицького богослов'я «Сума теології», в якій усі питання пізнання природи ісуспільстварозглядалися з позицій теологічного раціоналізму. Висуваючи ідею гармонії віри і розуму, він намагається підпорядкувати науку богослов'ю, а тому розрізняє істини розуму та істини одкровення, вважаючи останні недоступними розуму, підвладними лише душі (вірі). Автор 5 доказів існування Бога. Помер у Фоссанові, Папська область, по дорозі на Другий Ліонський собор. Канонізований папою Іваном XXII (1323). Проголошений Учителем Церкви (1567). Автор фундаментальних праць, що сприяли виникненню неотомізму та неосхоластики. Головні зусилля його теологічної діяльності були спрямовані на намагання поєднати раціоналізм Арістотеля з християнськими одкровеннями.

Завдяки своїм енциклопедичним знанням, викладеним у творах «*Summa theologiae*» і «*Summa contra gentiles*», він не тільки підкорив розуми тогочасних теологів, але значно вплинув на подальший розвиток філософії. Також Тома Аквінський є упорядником П'яти доказів існування Господнього, які сам Аквінат називав шляхами (*viae*).

Тома Аквінський був відомим систематизатором середньовічної схоластики. Він пристосовував вчення Арістотеля до католицизму. Найвідомішим його твором є «Сума теології». Тома Аквінський є одним з провідних критиків онтологічного аргументу буття Божого, що його запропонував Ансельм Кентерберійський. Підставою критики онтологічного аргументу є його апріорний характер. Сам же Аквінат вважав, що доводити буття Боже можна, виходячи лише з даних зовнішнього світу, який після акту креації містить у собі сліди цього акту. Бога самого по собі ми не можемо знати інакше, аніж через Його дії, а наявність суцього якраз і засвідчує Боже буття. Таким чином, Тома пропонував засобами індукції переходити від даних досвіду до другорядних (іманентних) причин, а від другорядних — до першої (трансцендентної). Докази, що їх Аквінат вважав можливими, не є винаходами самого св. Томи, оскільки в тій чи іншій формі вони фігурували вже у його попередників.

Доказ від руху (*Argumentum ex motu*). Оскільки все на світі рухається, то повинен бути «першодвигун/першорушій» або «першопоштовх» руху —

Бог. Доказ від першопричини (*Argumentum ex ratione causae efficientis*). Всі явища і предмети мають причину свого виникнення та існування. Першопричина усього — Бог. Доказ від випадковості (*Argumentum ex contingentia*). Все у світі існує не випадково, а з необхідності, ця необхідність — Бог. Доказ від ступеня досконалості (*Argumentum ex gradu*). Всі речі мають різні ступені досконалості. Тому повинно існувати абсолютне мірило досконалості — Бог. Доказ божественного керування світом або аргумент через цільову причину (*Argumentum ex fine*). У природі все має певний сенс, доцільність свого існування. Отже, повинна існувати «остання» і головна мета — Бог.

4.9. Авіценна (980 —1037)

Авіценна — перський вчений-енциклопедист, філософ, лікар, хімік, астроном, теолог, поет. Вважається найвпливовішим поліматом Золотої доби ісламу. Ібн Сіна написав близько 450 трактатів на теми з різних галузей науки, з них збереглося близько 240. Більшість з його праць (близько 150) присвячені філософській тематиці, 40 — медицині. Найвідомішими роботами є «Книга зцілення», обширна філософська і наукова енциклопедія, і «Канон лікарської науки», який був основним підручником для вивчення медицини у багатьох середньовічних університетах. Був лікарем і візиром правителів середньоазіатських держав тих часів. До написання Авіценною «Канону лікарської науки» найвідомішими науковими роботами з медицини були «Царська книга», засновника лікарні у Багдаді Алі ібн-Аббаса і 30-ти томна праця Абу Бакара Ар-Разі «Всеохопна книга з медицини». Проте, ці книги мали багато спільних недоліків: відомості у них були недостатньо систематизовані, результати спостережень часто змішувались із вигадками, рекомендації доповнювались містичними тлумаченнями. Виклад матеріалу був складним для розуміння навіть практикуючого лікаря. Перед написанням своєї книги Ібн Сіна прагнув уникнути цих помилок своїх попередників. Книга є відомою тим, що у ній вперше описано заразні хвороби і захворювання, що передаються статевим шляхом, також карантин як засіб для запобігання поширенню інфекцій Авіценна у своїй книзі почав досліджувати таку галузь медицини, як нейропсихіатрія, та першим висунув ідею про синдром при діагностуванні окремих захворювань, Ібн Сіна перейняв від давньогрецьких медиків теорію про те, що епідемії спричиняються викидами у повітря (теорія міазмів). «Канон лікарської науки» був першою книгою, яка стосувалася теми експериментальної медицини, доказової медицини, випадково-контрольованих досліджень, і тестів ефективності ліків. Канон встановив правила і принципи для перевірки ефективності нових ліків і медикаментів, які дотепер є основою клінічної фармакології і сучасних клінічних досліджень. За цим правилом, лікувальні властивості різних речовин визначаються двома шляхами — випробуванням і порівнянням.

При випробуванні ліків слід дотримуватися наступних вказівок, тоді результат випробування буде точний, на ліки не повинні впливати фактори, що можуть змінити його активну дію. У «Каноні» багато уваги приділяється не лише способам лікування різних хвороб, але й питанням профілактики, попередження хвороб, збереження здоров'я. У другому томі описано 811 лікарських засобів. Важливе значення Авіценна надає фізичним вправам, режиму харчування, відпочинку, особистій гігієні людей різного віку. включив такі галузі знання як анатомія, фізіологія, діагностика, хірургія. Описував фізичний вплив душі на об'єкти зовнішнього світу, про вплив поганого ока. Авіценна першим дав наукове визначення хвороби як порушення функціонування організму. Ібн Сіна є одним з перших медиків, хто серйозно досліджував спосіб життя довгожителів, чим заклав основи геронтології. «Канон лікарської науки» складається з п'яти книг. Також сформував вчення про пульс, яке з деякими доповненнями використовується сучасною медициною. Описав будову м'язів людського ока.

4.10. Фірдоусі Абул-Касим (940 -між1020 і1030)

Фірдоусі Абул-Касим — перський поет, автор епічної поеми «Шах-наме» («Книга царів»), йому приписується також написання поеми «Юсуф і Зулейха» (біблейсько-коранічний сюжет про Йосифа). Основна думка «Шах-наме» — легитимістська теорія про те, що лише спадкові носії царської влади (коли наступник пов'язаний із стародавніми царськими родами) мають право на владу в Ірані — була надзвичайно корисна політично для Саманідів.

«Шах-наме» — одна з найбільших поем в світовій літературі і становить близько 60 тисяч бейтів (двовіршів). Вона розповідає всю напівлегендарну історію домусульманського Ірану і розпадається на три великі частини: теогонічну, що оповідає про міфологію стародавнього Ірану і утворення людського суспільства у вигляді історії міфічних Пішдадидів (царів стародавнього благочестя); богатирську, присвячену війнам між Іраном і Тураном, під яким треба розуміти кочових іранців, що вели безперервні війни з іранцями осілими; історичну: історію дому Саманідів, його падіння і підкорення Ірану арабами. План цей відповідає старій саманідській хроніці «Худай-наме», котра (мабуть в арабському і пізнішому перському перекладі) і послужила Фірдоусі головним джерелом. Але крім неї поет удався також і до невичерпної скарбниці іранських народних епічних переказів і, використовуючи стародавні легенди про богатирів, зумів силою свого таланту пожвавити суху хроніку і додати їй дивовижну єдність, примусивши другу і третю частини ніби повторювати першу частину і тим самим зв'язавши розрізнені епізоди в одне художнє ціле. Якщо самий початок поеми дещо блідіший, то вже з безсмертного епізоду повстання коваля Каве проти іноземного тирана — напівзмія Зохака — вона набуває дивовижної жвавості і в драматичній

боротьбі Ірану і Турана піднімається до вищої напруги. Для цієї частини Фірдоусі використовував не включені в сасанідську хроніку перекази Сістана і створив яскраву фігуру богатиря Рустама з його конем Рахшем. Витязь цей є головною опорою правовірних іранських князів, що борються з демонічними силами; образ цей став улюбленим героєм широких народних мас і розповсюдився далеко за межі Ірану, знайшовши своє віддзеркалення навіть і в староруській літературі (під ім'ям Єруслана Лазаревича. Сасанідська частина «Шах-наме» рясніє яскравими епізодами, на зразок роману про Бехрам Гуре, що низкою рис нагадує європейського Дон-Жуана. У тканину поеми вкраплені окремі епізоди, що розвиваються в цілі романи і пов'язані з основною оповіддю тільки частковою спільністю дійових осіб, як знаменитий роман про Біжене і Маніже. Якщо в основному поема відповідає нашому уявленню про епос і викладає своє оповідання спокійно і безпристрасно, то в ліричних епізодах, і особливо в кінці поеми, Фірдоусі часто покидає цей спокійний тон і переходить до ліричних відступів або додає в розповідь пристрасні, схвильовані тони. Вплив «Шах-наме» на всю іранську літературу було надзвичайно великий. Майже весь подальший розвиток епосу в Ірані так чи інакше пов'язаний з цією поемою.

РОЗДІЛ 5. КУЛЬТУРА ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

- 5.1. *Данте Аліг'єрі*
- 5.2. *Джотто*
- 5.3. *Миколай Коперник*
- 5.4. *Мартін Лютер*
- 5.5. *Босх Ієронім*
- 5.6. *Станіслав Оріховський-Роксолан*
- 5.7. *Іван Федоров*
- 5.8. *Феофан Прокопович*
- 5.9. *Юрій Дрогобич*

5.1. Данте Аліг'єрі (1265 - 1321)

Данте Аліг'єрі (13 липня 1265, Флоренція - 13/14 вересня 1321, Равенна) — видатний італійський поет доби Відродження, письменник і політик, якого називають «батьком італійської літератури». Першим став писати літературні твори народною (тобто італійською) мовою, а не латиною. Його головний художній твір, поему «Божественна комедія» (італ. *la Divina Commedia*), вважають шедевром світової літератури. У 1274 році, коли Данте виповнилося 9 років, він зустрів Беатріче Портінарі, в яку закохався «з першого погляду», але ні разу навіть не заговорив до неї. Після досягнення повноліття він часто бачив Беатріче, обмінюючись з нею

вітаннями на вулиці, але ніколи добре її не знав — він подавав приклад так званого «ввічливого кохання». Тепер важко зрозуміти усі його обставини. На велике нещастя для Данте Беатріче померла 1290 року. Проте саме це кохання було найсвітлішою подією в житті Данте й, можливо, поштовхом до літературної творчості. У багатьох поезіях Данте зобразив Беатріче як напівбожество, що постійно спостерігає за ним. Любов до флорентійки Беатріче набрала для нього таємничого сенсу; він наповнював нею кожен мить свого існування. Її ідеалізований образ займав значне місце в поезії Данте. У 1292 році він почав творчий шлях з оповіді про юне кохання «Нове життя», що складається з сонетів, канцон і прозового коментаря про любов до Беатріче. Сміливі і граціозні, часом свідомо грубі образи-фантазії складаються в його Комедії в певний, строго розрахований малюнок. Після смерті коханої Беатріче, Данте присвятив себе філософським дослідженням релігійних шкіл. Точний хід політичної кар'єри Данте не відомий, оскільки багато історичних документів було втрачено, але завдяки іншим джерелам відтворили велику частину його біографії: Данте був у Раді народу з листопада 1295 року до квітня 1296 року, в групі «Мудреців» в грудні 1296 року, з травня по вересень Данте входив до Ради Ста. Іноді його посилали з дипломатичною місією. Данте Аліг'єрі розпочав свою літературну діяльність досить рано і написав багато творів, але світову славу принесла йому написана на тосканському діалекті *Divina Commedia* («Божественна комедія»), яку розпочав писати 1290 року, переробив 1313 року, а закінчив 1321 року. У трьох частинах («Пекло», «Чистилище», «Рай») Данте описав свою мандрівку до Бога. Супутником Данте виступає римський поет Вергілій, пізніше Данте супроводжує Беатріче, що уособлює милість Божу. Твір є справжньою енциклопедією середньовіччя. Дослідники вважають «Божественну комедію» одним з найвизначніших творів не лише італійської, але й світової літератури. Данте Аліг'єрі був людиною релігійною і не пережив тих гострих моральних й інтелектуальних коливань, відображення яких бачили в *Convivio*; проте за *Convivio* залишається проміжне в хронологічному сенсі місце у розвитку дантової свідомості, між *Vita Nuova* і Божественної Комедією. Зв'язком і об'єктом розвитку є Беатріче, водночас і почуття, й ідея, і спогад, і принцип, об'єдналися в одному образі. Серед юнацьких віршів Данте Аліг'єрі є один особливо примітний сонет до його друга, Гвідо Кавальканті. Твір є виразом реального, грайливого почуття, далекого від будь-якої трансцендентності.

5.2. Джотто ді Бондоне (бл.1267 - 8 січня 1337)

Джотто ді Бондоне (бл.1267 - 8 січня 1337) — італійський живописець, маляр. Один із предвісників епохи Відродження у сфері живопису і реалізму. Фрески Джотто на біблійну тематику і досі вважають шедеврами світового мистецтва. Другом художника був Данте Аліґ'єрі— про нього поет згадав у своєму славнозвісному творі «Божественна комедія». Майбутній живописець та маляр народився у містечку Веспіньяно, біля Флоренції — одного з найбільших культурних і торгових центрів середньовічної Італії. Веспіньяно у той час славилося своїм якісним сукном і велику частину населення становили саме ткачі. Художник та архітектор Джорджо Вазарі (1511—1574) на сторінках своєї праці «Життєписи найвідоміших живописців, різьбярів і архітекторів» (1550) пише, що Джотто був сином хлібороба. Його помітив на полі відомий тоді художник Чімабуе, коли Джотто малював на камені зображення. Натомість у анонімних коментарях «Божественної комедії» (XIV ст.) автор стверджує, що хлопця віддали до майстерні ткача, але Джотто втік від ремісника до майстерні художника. Згідно з іншими даними вчителем юного маляра був П'єтро Кавалліні, чільник римської художньої школи. Найпершим твором, який зберігся до сьогодні, вважають велике (5-метрове) полотно із зображенням розп'яття Христа у церкві Санта Марія Новелла (Флоренція). Про час його виконання достеменно відомо лише те, що воно було створене ще до поїздки маляра до Риму. У кін. 1290-х — поч. 1300-х років Джотто працював у Римі, де виконував величну мозаїку для базиліки св. Петра. Мозаїка «Новічелла» (італ. *navicella* — човен) зображала Христа та човен з апостолами і загинула на початку XVI сторіччя під час розвалювання старої базиліки, на місці якої постав Собор Святого Петра. Після повернення купив будинок, де поселився із дружиною — Чінтою ді лапо дель Пела. У 1303—1306 рр. Джотто працював у Падуї. Там художник виконував замовлення місцевого багатія Енріко Скровеньї — покривав його фамільну капелу фресками на сюжети з життя Ісуса Христа і Діви Марії. Фрески капели Скровеньї називають найкращими творіннями художника. У цей час Джотто вже остаточно сформував власні творчі методи і стиль, а фрески у храмі збереглися дуже добре, що є цінною знахідкою для мистецтвознавців. На повздовжніх стінах капели, яка є невеликою однефною базилікою, розміщено 37 картин, одна над одною, у три яруси. Для малюнків характерні світлі і чисті тони фарб. Майже крізь усі фрески проходить колір небесної блакиті, який об'єднує зображення. Заслуга Джотто у розвитку італійської малярської школи у тому, що художник вийшов за межі середньовічного живописного канону, де людей зображали зовсім неприродно — дещо оживив свої фрески. Замість звичних до того аскетичних і строгих виразів обличчя Джотто зумів прекрасно виразити ідею кожного свого образу живими, емоційними поглядами. Він ще не дбав про точність перспективи та тривимірність малюнка, але майстерність

відтворення тіней і розміщення герої його малюнків створює ілюзію просторовості. Також у його малюнках можна помітити тонкий психологізм, який видно, наприклад, у творі «Поцілунок Юди» — попри багатолюдність картини всю увагу привертають насамперед фігури Ісуса та Юди.

5.3. Миколай Коперник (1473 - 1543)

Миколай Коперник (19 лютого 1473 - 24 травня 1543) — польсько-німецький астроном і математик, фізик, правник, дипломат, економіст, канонік та лікар. Автор геліоцентричної теорії побудови Сонячної системи. ще на початку 1500-х років під назвою «Про обертання небесних сфер». Наполегливо працював над трактатом, ретельно перевіряючи кожний розрахунок. Чутки про його працю та ідеї почали поширюватися по всій Європі. Папа Лев X запросив Коперника взяти участь у підготовці календарної реформи (1514), але вчений відмовився (саму реформу здійснено лише 1582 року).

Крім теоретичних досліджень, до заслуг Коперника в цей час належать проектування і будівництво гідравлічної машини у Фромборку, що постачала в будинки воду, а також запуск польського монетного двору. Крім того, Коперник вів постійну лікарську практику, зокрема боровся з епідемією 1519 року. Коперник також брав активну участь у боротьбі з Тевтонським орденом — під час польсько-тевтонської війни (1520-22) він організував успішну оборону дієцезії від тевтонців, а згодом (1524) брав участь у мирних переговорах, наслідком яких стало проголошення території Тевтонського ордену герцогством Пруссії у васальній залежності від Польського королівства. У 1526 році відкрив закон обігу грошей, надалі названий «Законом Коперніка-Грешема».

Свою найголовнішу працю, базовану на узагальненні власних тривалих спостережень і підрахунків, «Про обертання небесних сфер» (лат. *De revolutionibus orbium coelestium*) Коперник опублікував після довгих сумнівів у рік своєї смерті (1543). У цій роботі вчений постулював зовсім нове розуміння місця Землі і, разом з тим, людини у Всесвіті, виступивши творцем геліоцентричної теорії світу. Стара геоцентрична теорія облаштування всесвіту, яку сформулював грецький астроном Птолемей у II ст. по Р. Х., розглядала Землю як центр світобудови і була панівною серед учених і теологів. Книга Коперника латиною вийшла накладом 1000 примірників. Створення геліоцентричної системи світу стало революційним переворотом у науці. Вчення Коперника науково спростовувало міф про Землю як центр Всесвіту, утверджувало однакову матеріальну природу небесних і земних тіл, їх підпорядкованість єдиним законам, проклало шлях до наукових відкриттів не лише сонячного, а й багатьох інших світів, аж до ідеї про безкінечність Всесвіту. Ідеї Коперника позитивно сприйняли вже його сучасники. В подальшому геліоцентрична теорія світобудови набула розвитку і коригування в

роботах Галілео Галілея, Йоганна Кеплера, Ісаака Ньютона та інших. Закони руху планет Кеплера, механіка Галілея і формули гравітації Ньютона усунули всякі сумніви в правомірності використання геліоцентричної системи для розрахунків (а точніше, системи з центром в центрі мас, який близький до Сонця із-за його великої маси).

Видатними українськими пропагандистами ідей Коперника були Спіфаній Славинецький, Феофан Прокопович тощо. Діяльність видатного українського мислителя Григорія Сковороди сприяла утвердженню ідей Коперника в науці і передовій філософській думці.

5.4. Мартін Лютер (10 листопада 1483 Айслебен — 18 лютого 1546, Айслебен)

Мартін Лютер (10 листопада 1483 Айслебен — 18 лютого 1546, Айслебен) — католицький священик, ініціатор руху в Церкві, пізніше названого Реформацією. В історію німецької громадської думки, Лютер увійшов і як діяч культури — як реформатор освіти, мови, музики. У 2003 році за результатами опитувань громадської думки Лютер став другим великим німцем в історії Німеччини. Він не тільки випробував на собі вплив культури Відродження, але в інтересах боротьби з «папістами» прагнув використовувати народну культуру та багато зробив для її розвитку.

Велике значення мав виконаний Лютером переклад на німецьку мову Біблії (1522–1542), в якому йому вдалося затвердити норми загальнонімецької національної мови. 31 жовтня 1517 р. він вивісив на дверях церкви у Вітгенберзі «95 тез» проти продажу індульгенцій. У тезах Лютера в загальних рисах були сформульовані основи нового вчення. Чільне місце в ньому належало трьом постулатам: 1) людина може порятуватися лише своєю вірою; 2) спасіння може дати лише Божа милість; воно не залежить від будь-яких «заслуг» людини, бо не люди, а лише Бог знає справжню вартість «добрих справ»; 3) єдиним авторитетом у справах віри є Святе Письмо, Слово Боже. Вчення М. Лютера, яке можна стисло схарактеризувати як «спасіння вірою», мало далекосяжні наслідки. Якщо спасіння залежить лише від Божого милосердя, то виникало запитання: для чого потрібне посередництво католицької церкви та всієї величезної церковної ієрархії на чолі з папою? Виступ Лютера підтримала значна частина населення Німеччини. Багато людей почали перекладати тези з латини на німецьку і поширювати їх по всій країні. Католицька церква засудила його виступ, а папа Лев X відлучив від церкви. Однак німецькі князі на з'їзді у Вормсі вирішили підтримати Лютера. Реформація, що починалась як рух поміркованих суспільних верств, натхненних гуманістичними ідеалами, проти католицької церкви, почала перетворюватись у боротьбу народних мас за покращення свого становища. Викриття прихованого неблагочестя церкви на чолі з папою

перед Богом привело на бік Лютера всіх незадоволених, він не визнає посередників між Богом і людиною, відкидає церковну ієрархію разом з папою. Над перекладом Біблії М. Лютер працював близько дванадцяти років. Упродовж трьох місяців він працював над текстом Нового Заповіту, спираючись на блискучі переклади Еразма Роттердамського. Підготовка німецького видання Старого Заповіту виявилася справою тривалішою і напруженішою. «Майстру Мартіну» допомагали такі вправні і старанні «підмайстри», як Меланхтон (головний порадник у грецькій мові), Аурагаллус (викладач старовірського у Віттенберзькому університеті), Круцігер (фахівець із халдейського парафраза Старого Заповіту), Бугенхаген (знавець латинської Вульгати) і група менш помітних теологів». У 1534 році книга під назвою «Біблія, яка є повне Священне Писання німецькою» з підписом «Март. Лютер. Віттенберг» побачила світ. Видання було оздоблене численними коментарями та ілюстровано Лукасом Кранахом Старшим, прихильником ідей Реформації і другом Лютера. Ця Біблія стала найвидаванішою книгою в Німеччині.

5.5. Босх Ієронім Антоніссун ван Акен (1450 — 1516)

Босх Ієронім Антоніссун ван Акен (близько 1450, Гертогенбос — 9 серпня 1516, там само) — нідерландський живописець, один з найвідоміших майстрів Північного Відродження. Більшість робіт Босха нині втрачено. До ранніх робіт Босха належать: «Поклоніння волхвів» (1-й варіант), «Пир у Кані Галілейській», «Ессе homo», «Операція глупоти», «Фокусник», «Сім смертних гріхів». Їх створено десь у 1470-1480-ті роки. Усі ці полотна сполучає наближеність до жанрових сцен, невеликі розміри, проста композиція, наявність на полотні небагатьох фігур, яскраві локальні кольори, новаторське перспективне рішення та манера пейзажу. Сюжет картини «Витягання каменю глупоти» (або «Операція глупоти») походить, певно, від нідерландського вислову «мати камінь в голові», що означало «бути нерозумним». У такому разі, зображене слід розуміти, як операцію, яку шарлатан-лікар проводить над дурнем-багатієм, що вірить в міфічний камінь глупоти. Загорнена книга може означати помилкове, нещире знання.

«Віз сіна» - цю картину вважають за першу з великих сатирично-повчальних алегорій зрілого періоду Босха. Сюжет цієї картини — нідерландське прислів'я — «Світ — це віз сіна, і кожен намагається відхопити з нього, скільки зможе». Босх хотів цим сказати, що люди забули Божі настанови та живуть у гріхах. На тлі безкрайого пейзажу за величезним возом прямує кавалькада. Серед її членів — імператор та папа римський. Зображено представників усяких суспільних прошарків — селян, міщан, ченців. Вони хапають сіно, чубляться за нього, топчуть повалених. На це змарноване життя згори дивиться Христос у золотому сьайві. Ніхто, крім янгола, не помічає, а ні Сина Божого, а ні того, що віз тягнуть демони. Священики, що йдуть за возом, не сперечаються за сіно

тому, що вважають, що воно й так належить їм. Їхній гріх — гордість. Ліворуч Босх малює хлопчика-поводиря, що веде за руку чоловіка, професійного жебрака... Той видає себе за сліпого, щоб видурювати гроші у довірливих вірян. Епоха Відродження була періодом навернення до насолод життя, до садів, музики. Повсюдно грають на старих та вигадують нові музичні інструменти. Босх наче йде всупереч і тут.

У картині «Пекло» триптиху «Сад земних утіх» впадають в око величезні музичні інструменти, що їх Босх подає як нові прилади на тортури (розіп'ятий грішник на лютні, повішений грішник на струнах арфи, покарання музики в середині барабана, що в нього б'є потвора). Осуду художника не уник навіть ганебно відтворений на дупі заблудлого нотний запис (винахід — геніальний), що його чавить велетенська лютьня. Панівні ідеї доби відродження для Босха — ще не авторитет, хоча він сучасник Леонардо да Вінчі, Браманте, Джорджоне, Джованні Белліні, Дюрера.

У його картинах відкривається новий підхід до рішення задачі простору. У великих фантасмагоріях створено невизначений простір, що в ньому безліч фігур створюють горизонтальні чи хвилясті ланцюжки, що утворюють єдиний передній план. У деяких картинах немає перспективи, але й там, де вона є, художник дивиться на зображений світ згори, що дозволяє дістати й відтворити панорамний образ.

5.6. Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566)

Станіслав Оріховський-Роксолан – визначний українсько-польський гуманіст, оратор, публіцист, філософ, історик, полеміст. В царині філософії найбільше цікавився проблемами, пов'язаними з етикою і політикою. Народився в с. Оріховці Перемишлянського повіту Руського воєводства у Польщі. Початкову освіту здобув у Перемишлі. Далі навчався в Краківському (від 1526 р.), Віденському (з 1527 р.), Вітенберзькому (1529 р.), Падуанському (1532 р.), Болонському (1540 р.) університетах, а також удосконалював свої знання у Венеції, Римі, Ляйпцігу. 1543 року після 17-річного перебування за кордоном повернувся на батьківщину, де займався суспільно-політичною діяльністю. Писав переважно латинською мовою. Його спадщина налічує близько 60 творів. Але деякі з його праць до нас не дійшли, наприклад: «*De iure naturae et gentium*» («Про природне право»), «*Repudium Romae*» («Відступництво Риму») тощо. Станіслав Оріховський – чи не найвизначніша постать серед українських римо-католиків. Це йому належать слова: *Ruthenum me esse et glorior et libenter profiteor* («я українець, цим пишаюся і про це відверто заявляю»). У своїх творах він розробляв важливі проблеми, які хвилювали тогочасне українське і польське суспільство.

В Західній Європі його називали «українським Демостеном» та «сучасним Цицероном». Його вчителями були визначні діячі того часу: відомий німецький гуманіст Меланхтон та реформатор Мартін Лютер.

Оріховський якийсь час навіть жив у домі останнього. В Німеччині ж він зазнав і з творчістю таких видатних особистостей, як художник Альбрехт Дюрер, а також Ульріх фон Гутен, Лукас Кранах-Старший («Quales in Germania vidimus olim Durerium Norembergae et Lucam Vitembergae»). У Римі, Падуї та інших італійських містах Оріховський приятелював із найвідомішими філософами, науковцями, державними і церковними діячами того часу, а пізніше листувався з ними. Існує велика епістолярна спадщина мислителя, опублікована у виданні «Orichoviana», де вміщено 138 латиномовних листів. З них 92 написані самим Оріховським до різних осіб як у Польщі, так і закордон. 18 – листи різних авторів, надіслані до Оріховського. Крім того там є ще 28 листів не адресованих безпосередньо С. Оріховському, але які містять цікаві дані про різні епізоди життя і діяльності нашого мислителя. В листах заторкуються найрізноманітніші аспекти суспільно-політичного і релігійного життя Речі Посполитої, до складу якої входила й Україна. Так, наприклад, одним з його адресатів був відомий італійський гуманіст Пабло Рамузіо. До того ж деякі листи дають уявлення про загублені твори Оріховського.

Один із перших представників філософської думки Ренесансу, що став заперечувати божественне походження влади. Надавав перевагу договірній теорії походження держави, яку вважав спілкою громадян, пов'язаних правом і спільною користю.

Центральною темою творчості є свобода як найбільше надбанням людства, природний стан шляхетної натури. У книжці «Baptistum Ruthenorum» («Хрещення русинів») розвивав ідею унії католицької і православної церков.

5.7. Іван Федоров (1510 — 1583)

Іван Федоров (близько 1510, Велике князівство Литовське — 5 (15) грудня 1583, Львів) — діяч східнослов'янської культури, один із перших східнослов'янських друкарів, а також гравер, інженер, ливарник. Місце його народження невідомо, але, виходячи з геральдичного трактування друкованого знака Федорова, деякі вчені вважають, що він походить з дрібної західнобілоруської або полісько-підляської шляхти. У 1532, за деякими версіями, здобув ступінь бакалавра Ягеллонського університету, (Краків) — у «промоційній книзі» університету є відповідний запис 1532 року стосовно особи на ім'я Joannes Feodorowicz Moschus. У 1550-х був дияконом церкви Миколи Гостунського в московському Кремлі. Можливо, працював у першій московській друкарні, що анонімно випустила 7 видань у 1550-х.

Друкарській справі навчався, мабуть, в анонімній друкарні новгородського священика Сильвестра (1553–1563). З квітня 1563 по березень 1564 разом із Петром Мстиславцем працював над підготовкою тексту, литтям шрифту та виготовленням гравюр для видання «Апостола».

Сукупність художніх прийомів оформлення тексту, розроблена Іваном Федоровим, вплинула на подальше східнослов'янське друкарство. У післямові до «Апостола». До 1565 Іван Федоров і Петро Мстиславець надрукували кілька літургійних церковнослов'янських книг.

Після спалення їхньої друкарні, до якого доклало рук московське духовенство, обидва друкарі залишили Москву; осіли в Заблудові. Протягом 1569–1570 надруковані Учительне Євангеліє та Псалтир з Часословцем. Обидві книги прикрашені заставками й ініціалами: Євангеліє — геральдичною композицією, Псалтир — двома гравюрами. Передмови написані Іваном Федоровичем і Г. О. Хоткевичем. У 1572 переїхав до Львова (без Петра Мстиславця).

Протягом 1573–1574 у монастирі св. Онуфрія «друковане занедбане обновил» (надгробна епітафія на могилі у Львові). Разом зі своїм сином Грином Івановичем із Заблудова працював над новим виданням «Апостола», прикрашеним заставками, ініціалами, кінцівками і трьома гравюрами. У післямові розповів про свою друкарську діяльність у Москві й Литві та про переїзд до Львова. Там же в 1574 надрукував перший східнослов'янський Буквар.

Написав передмову до Заблудівського Псалтиря, післямову до Апостола 1564 року, Львівського Апостола і Львівської Абетки. У літературному відношенні найбільший інтерес становить післямова до Львівського Апостола, де Іван Федорович пише про те, що змусило його взятися за нелегку працю друкаря й продовжувати її в найважчих обставинах. Першим опублікував найдавніші пам'ятники слов'янської літератури: болгарське «Сказаніє о письменах» Чорноризця Храбра (початок X століття) у додатку до Острозької Азбуки й одне зі слів Кирила Туровського (в Учительному Євангелії).

5.8. Феофан Прокопович (1681 - 1736)

Феофан Прокопович (18 червня 1681, Київ — 19 вересня 1736, Санкт-Петербург) — український богослов, письменник, поет, математик, філософ, перекладач, публіцист, науковець — гуманіст, ректор Київської академії (1710—1716 рр.); архієпископ Псковсько-Великолуцький та Нарвський (1718—1725), Великоновгородський (1725—1736).

Феофан Прокопович — визначний український діяч епохи бароко. Різномісність обдарувань, енциклопедичність знань, видатні досягнення в галузі науки, політики, без сумніву дозволяють поставити його в ряд геніїв людства. Його праці торкаються фізики, філософії, математики, астрономії, логіки, наук про державу і право, теології. З 1705 року викладав риторику, піітику та філософію у Києво-Могилянському колегіумі, уклав курс піітики та риторики, написав трагікомедію «Володимир», присвятивши її гетьманові Івану Мазепі. Водночас пише й виголошує богословсько-філософські проповіді. 1707 року стає префектом Києво-Могилянської академії, пізніше призначено ректором Києво-

Могилянської академії і професором богослов'я. Водночас він стає ігуменом Братського монастиря. 1716 року за бажанням Петра I Прокопович переїжджає до Петербурга, став одним з найближчих радників імператора, обіймав вищі посади, брав участь у заснуванні Академії наук.

2 червня 1718 року призначений на єпископа Псковського і Нарвського та Ізборського, стає наближеним до царського двору. Пише на замовлення царя книги «Апостольська географія», «Коротка книга для навчання отроків», «Духовний регламент» 1720. Як теоретик та активний учасник перетворення Московського царства на сучасну імперію європейського типу, Прокопович став архітектором реорганізації церковного управління, автором Духовного регламенту (або Уставу Духовної Колегії, 1720). Час Ф. Прокоповича — це час, коли активно йшло протиставлення науки теології. Ф. Прокопович виступає одночасно як провідний теолог і науковець свого часу. Безперечним фактом є те, що вміло використовуючи новомодне коперніканство й картезіанство Ф. Прокопович робить спробу вдосконалити традиційну теологію, примирити науку з релігією. Йому належить ідея раціональної теології. Між Божим одкровенням, законами природи і розумом людини, вважав Ф. Прокопович, не повинно бути суперечностей, бо вони гармонійно пристосовані одне до одного своїм Творцем. Ф. Прокопович ґрунтовно досліджував питання об'єкта та суб'єкта пізнання, проблеми чуттєвості і мислення, методів пізнання. Ф. Прокопович — автор «Букваря», за яким багато десятиліть вчилися українці, росіяни, білоруси, греки, молдавани, серби, грузини, болгары. Його твори були дуже поширені в усіх східнослов'янських країнах. Скажімо, у Сербії «Первое учение отрокам» було перевидане 7 разів. Курс теології Ф. Прокоповича опубліковано латинською в Кенігсберзі в 70-тих роках XVIII ст. в трьох томах, і тоді ж у Лейпцигу в шести томах. Твори Ф. Прокоповича видавалися книжною і літературною українською, латинською, старослов'янською, російською, німецькою, англійською, французькою, шведською, іншими мовами.

5.9. Юрій Дрогобич (1450 -1494)

Юрій Дрогобич, при народженні Юрій Михайлович Донат-Котермак, до XX століття відомий як Джорджо да Леополі (1450, Дрогобич, нині Львівська область, Україна — 4 лютого 1494, Краків) — відомий вчений епохи Відродження, освітній діяч, поет, філософ, астроном, астролог. Доктор медицини та філософії. Ректор Болонського університету медицини і вільних мистецтв, професор і віце-канцлер Істрополітанської академії у Братиславі, професор Ягеллонського університету у Кракові. Перший український автор друкованої книжки. До XX століття його справжнє ім'я та національність були невідомі історії. Народився у Дрогобичі (тоді — Руське воєводство, Королівство Польща) в сім'ї солеваря Михайла-Доната. Першу освіту отримав у священника церкви святого Юра о. Евтимія. Тоді ж отримав перші знання про розрахунок

пасхалій і основні знання з латини. Наприкінці 1468 або на початку 1469 вступив до Ягеллонського університету (Краків), де здобув наукові ступені бакалавра (1470) і магістра (1473). Вивчав медицину та вільні мистецтва в Болонському університеті, де став доктором філософії (бл. 1478) і медицини (бл. 1482) У Болоньї в 1478–1479 і 1480–1482 роках читав лекції з астрономії. Про високу оцінку його кваліфікації свідчить те, що Юрієві визначено подвійну платню — двісті лір замість звичайних ста. З 1481 до 1482 був ректором Болонського університету — найстарішого в Європі, в історію якого він увійшов під іменем «Джорджо да Леополі» — Юрія зі Львова. Юрій Дрогобич готував з професорами розклад лекцій, заповнював вакансії, встановлював порядок оплати праці професорів, контролював їхню роботу, організовував диспути, мав право кримінальної юрисдикції над усіма, хто перебував на службі чи навчався в університеті. Підтримував тісні зв'язки з визначними італійськими вченими-гуманістами, серед них Марціо Галеотто, Регіомонтан. З 1487 — професор Ягеллонського університету.

Усі твори Дрогобича сповнені гуманістичних міркувань про природу, Бога, людину. Він високо цінував людський розум, вірив у його силу і можливості, зокрема, у пізнання таємниць світу і його закономірностей, які можна було б використовувати на благо людей. Порушуючи проблему взаємин небесного і земного світів, мислитель вирішував її у дусі неоплатонівської ідеї космічної любові, якою сповнений Всесвіт; вважав, що завдяки добродетності людина може наблизитися до Бога. Праці Юрія Дрогобича, зокрема «Прогностична оцінка поточного 1483 року», були добре знайомі у багатьох тогочасних країнах Європи, зокрема, в Італії, Франції, Німеччині, Угорщині, Польщі, їх переписував для себе, наприклад, відомий німецький учений-гуманіст Гартман Шедель. Віддав їм належне у своїй науковій роботі німецький історик метеорології Густав Гельман. Людський розум, освіту, активну діяльність людини Ю. Дрогобич уважав також головною рушійною силою історичного розвитку і суспільного прогресу. Був одним із перших, хто сприяв поширенню гуманістичних ідей доби Відродження на батьківщині і став одним з перших зачинателів українського гуманізму.

РОЗДІЛ 6. ДОБА БАРОКО. КУЛЬТУРА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА

- 6.1. Пінзель Іоан Георг
- 6.2. Декарт Рене
- 6.3. Вольтер Франсуа
- 6.4 Яворський Стефан
- 6.5. Сковорода Григорій
- 6.6. Березівський Максим Созонтович
- 6.7. Боровиковський Володимир Лукич
- 6.8. Мазепа Іван Степанович
- 6.9. Рубенс, Пітер Пауль
- 6.10. Мольєр
- 6.11. Бах Йоганн Себастьян

6.1. Пінзель Іоан Георг (бл.1707 або бл. 1720 — між 16 вересня 1761 і 4 жовтня 1762)

Пінзель Іоан Георг - галицький скульптор середини 18 століття, представник пізнього бароко і рококо. Зачинатель Львівської школи скульпторів. Для творів Іоана Пінзеля характерна велика емоційність та динаміка, надання створеним формам життєвих рис. Біографічні відомості про майстра майже відсутні. Його етнічне походження, місце і час народження, також обставини появи в Галичині та смерті наразі невідомі. Збігнев Горнунг свого часу стверджував, що Пінзель походив з Чехії, про що, на його думку, свідчила схожість робіт майстра з творами празької школи. Микола Голубець називав його «шльонським різьбарем». Пінзель прибув до Польщі наприкінці 1740-х років на запрошення Бернарда Меретина для виконання різьбярських робіт у проєктованих архітектором будівлях на замовлення Миколи Василя Потоцького. За іншими даними — з'явився в середині 1740-х при дворі магната М. В. Потоцького, який став його головним замовником і патроном. Протягом 1750—1760-х років (переважно спільно з архітектором Бернардом Меретином працював у Львові, Ходовичах (нині Львівська область), Городенці, Гвіздці (нині Івано-Франківська область), Монастириськах, Бучачі (обидва — сучасна Тернопільська область).

Перед квітнем 1756 року разом з Йоганом Георгом Гертнером почали працювати над вівтарями двох Патріархів (інші дані — святих Фелікса Валуа та Яна де Мата) у Львівському костелі Тринітаріїв, які не збереглися. Роботи закінчили у квітні 1757 року. Додатково зробив для цих вівтарів невеликі статуї святих Яна Непомуцького та Якима. Наприкінці 1750-х Меретин замовив Пінзелю виконання оздоблювальних робіт в костелі у Годовиці, які він не зміг виконати через передчасну смерть архітектора (крім казальниці — спрощеної репліки амвону в костелі Городенки). Виконав у 1759—1761 роках монументальні статуї святих Атанасія, Леона, кінну статую святого Юра, за що отримав величезну тоді

суму — близько 37000 золотих. Перед смертю Меретин доручив йому виконання двох балконових консолей з чоловічими торсами для кам'яниці № 40 на площі Ринок у Львові, перебудованій під резиденцію львівського єпископа УГКЦ Лева Шептицького, яка 1761 року вже була накрыта дахом. 1761 року Микола Василь Потоцький офірував 100000 золотих для виконання різьбарських робіт в новому домініканському костелі Львова і зобов'язав Пінзеля виконати роботи. Пінзель виконав статую Матері Божої з дитятком у кляшторному ораторіумі за великим вівтарем. З весни 1764 року тривали роботи із зовнішньої декорації костелу. 1761 року завершив свої роботи з оздоблення собору святого Юра. 16 вересня 1761 року отримав кошти за роботи, виконані в костелі у Монастириськах, що вважається найпізнішим фактом з життя майстра. На своїх роботах не залишав підпису, монограми чи дати. Кам'яні монументальні скульптури святого Яна Непомука (збереглися голови, 1750 р.) і Богородиці (1751 р.) у Бучачі, Святі Леон та Атанас (статуї покровителів родини Шептицьких на соборі святого Юра у Львові).

6.2. Декарт Рене (*René Descartes / Renatus Cartesius; 1596 – 1650*)

Декарт Рене - французький філософ, фізик, фізіолог, математик, основоположник аналітичної геометрії. У математиці Декарт запровадив Декартову систему координат, дав поняття змінної величини і функції, ввів багато алгебраїчних позначень. У фізиці він сформулював закон збереження кількості руху, запровадив поняття імпульсу сили. Декарт — автор методу радикального сумніву в філософії, механіцизму у фізиці, предтеча рефлексології.— основоположник європейського класичного раціоналізму, який більше за інших відповідальний за ідеї і методи, що відокремлюють епоху Нового часу від Середньовіччя. Виступаючи, як і Френсіс Бекон, з програмою переосмислення попередньої традиції філософування, Декарт, на відміну від нього, спирався не на досвід та емпіричні спостереження, а на розум, мислення й самосвідомість. Найочевиднішим і водночас достовірним твердженням, яке може слугувати за наріжний камінь єдиної системи наук є, за Декартом, теза «мислю, отже існую» (*cogito, ergo sum*). Услід за Августином Рене Декарт наполягав на тому, що можна піддати сумніву все, окрім існування того, хто сумнівається. Істинність і дієвість принципу самосвідомості як основоположного принципу філософування забезпечується Богом, який надав людині природне світло розуму. Інструментом людського пізнання є метод, основні правила якого такі: 1) розпочинати з простого і очевидного; 2) поділяти кожний складний об'єкт (чи проблему), що підлягають вивченню, на прості частини; 3) розташовувати свої думки в певному порядку, не допускаючи жодних прогалин, щоб зберегти безперервність у ланцюгу умовиводів; 4) вважати істинними тільки такі положення, які є чіткими й виразними і ні в кого не викликають сумнівів. В галузі етики досягненню щастя допомагає знання як треба правильно себе поводити, а

саме: 1) Дотримуватися всіх законів та звичаїв країни походження. Жити за середніми поняттями людей свого оточення. Не заходити ні в які обов'язки; 2) Завжди бути впевненим в будь-якій ситуації, в разі непевності – вибирати за найвищою ймовірністю, уникаючи таким чином каяття; 3) Підлаштовуватися під світ, а не навпаки. Єдине, що в нашому розпорядженні – це розум. Воля прагне тільки того, що їй велить розум, отже не може прагнути нічого недосяжного; 4) Спрямовувати життя на розвиток розуму та пізнання. Тварини в системі Декарта це унітарні автомати, людина ж роздвоюється на тіло (яке також тлумачиться як автомат) і розумну душу (почуття і уява в ній є лише модусами розуму). В духовному житті пильну увагу Декарта привертала проблема моралі, які він також розглядав з послідовно раціоналістичних позицій. Основне покликання моралі полягає, за Декартом, у тому, щоб забезпечити домінування розуму над стихійною деспотією волі й почуттів шляхом підпорядкування останніх звичаєвим нормам та законам країни. Філософія Декарта, названа зазвичай картезіанством, викладена в його «Міркуваннях про першу філософію» (*Meditationes de prima philosophia in qua Dei existentia et Animae immortalitas demonstratur*, 1641 р. та в «Першоосновах філософії» (*Principia philosophiae*, 1644)

6.3. Вольтер Франсуа Марі Аруе (*François Marie Voltaire Arouet*; 1694–1778)

Вольтер Франсуа Марі Аруе – французький філософ, публіцист, драматург, історик. Одна з головних постатей Просвітництва. У «Філософських листах» пропагував англ. філософію, науку і політичну систему. Найбільша його праця «Філософський словник» репрезентує погляди філософа на метафізику, релігію, політику та етику. Світ, за Вольтером, створений Богом, який є пешопричиною універсуму, контрольованого законами. Вольтер був радше деїстом, ніж атеїстом, хоча такі його праці, як «Бог і люди» (1769) та «Історія встановлення християнства» (1777), давали підстави для офіційних звинувачень в антиклерикалізмі та різкій позиції щодо релігії. Основу соціальної філософії Вольтера становить концепція «просвіченого правління», спрямована на мирне перетворення суспільства засобами просвіти. Історію рухають ідеї, саме вони змінюють світ. Виступаючи проти тиранії в усіх її формах, Вольтер сформулював головні політичні вимоги, що були спрямовані на впровадження свободи для всіх громадян і рівності перед законом, секуляризацію церковних земель, підпорядкування церкви державі. Хоч воля людини визначається законами універсуму та конкретними причинами, які впливають на її поведінку, вона спроможна здійснювати свободу вибору, спираючись при цьому на розум. У сатиричній повісті «Простак» Вольтер піддав критиці філософський оптимізм, опертий на концепцію «найкращого із світів», показавши, що світ сповнений зла. Причина цього в тому, що людина або винна від народження, і Бог її за це

карає, або Бог байдужий до своїх творінь. Вольтер вважав більш вірогідною другу причину панування зла. Завдання своєї філософії Вольтер вбачає в розвінчуванні релігійної догматики, що заважає людям будувати щасливе життя. Християнство, на його думку, це сітка, якою шахраї протягом багатьох віків облутують дурнів. Всю історію релігії та церкви він подає як ланцюг шахрайств, злочинів, пограбувань та вбивств, а джерело цього вбачає в самій сутності офіційної релігії та церкви як основи старих феодальних порядків. Проте релігію Вольтер розглядав також і як засіб мирного вирішення суспільних суперечностей, стримування бідняків проти зазіхань на власність багатих та запобігання свавіллю «сильних світу цього». «Коли б Бога не було, його слід було б вигадати» – це максима Вольтера, який сформулював деякі докази Божого буття:

1. Кожне буття і рух мусять мати причину. Послідовний ланцюг причин повинен привести до першопричини – Бога.
2. Боже буття доводиться доцільністю світу. «Якщо ми бачимо майстерно зроблену машину, ми робимо висновок про розумну людину, яка її створила».
3. Моральний доказ зводиться до тієї думки, що для загального блага потрібний Бог, без якого ми б залишились без надії.

Вольтер, за твердженням Ілька Борщака, був знайомий з Григором Орликом, який нібито й передав Вольтеру деякі матеріали свого батька для підготовки праці «Історія Карла XII» («Histoire de Charles XII» 1730). В усякому разі у цьому творі є слова: «Україна завжди боролася за свободу».

6.4 Яворський Стефан (1658 – 1722)

Яворський Стефан – церковний і суспільно-політичний діяч, письменник, філософ. Вчився в Києво-Могилянській академії, а згодом у Львові, Любліні, Познані та Вільно в єзуїтських навчальних закладах. Провчившись рік у Львові, удосконалює освіту в колегіумах Любліна, Познані, Вільно, в яких бере участь у філософських диспутах, вивчає філософські курси відомих у той час професорів філософії Яна Моравського та Яна Млодзяновського, складає власний курс філософії. У Вільно Яворського за великі успіхи в науці призначають на посаду керівника «Конгрегації пресвятої Діви». Яворський прийняв чернецтво під іменем Станіслава, але невдовзі, виступивши з критикою окремих положень католицизму, викликає цим невдоволення святих отців, залишає Вільно й повертається до Києва, де 1698 року зрікається уніатства і складає іспити перед духовною владою та професорами Колегіуму на магістра вільних мистецтв, філософії і теології. З того року викладає у класі поетики, пише вірші та складає орації. Згодом укладає власний курс філософії. Стає популярним у Києві оратором і поетом, знайомиться з гетьманом Іваном Мазепою. Пише курс психології, використавши новітні досягнення європейських учених у цій галузі. Яворський в роки

викладання написав також твори з догматики «Про святу Трійцю» та «Про церкву». Після повернення до Києва викладав в Академії риторику, філософію та теологію. Як громадсько-політичний діяч тісно співпрацював з гетьманом Мазепою, виконував ряд дипломатичних місій. Яворський відомий своєю поетичною творчістю, удостоєний титула «лавроносний поет». Пише курс психології, використавши новітні досягнення європейських учених у цій галузі. Яворський в роки викладання написав також твори з догматики «Про святу Трійцю» та «Про церкву». Під час одного з візитів до Москви Яворський виголошує блискучу промову на похоронах боярина Шеїна, яка сподобалася Петрові I і молодого київського ієромонаха 1700 року залишають у Москві. В Росії Яворський відомий як реформатор і протектор Московської слов'яно-греко-латинської академії та «местоблюститель» патріаршого престолу. Через розходження поглядів на церковну реформу (він був прихильником розмежування світської і духовної влади) з тогочасними можновладцями в Росії поступово відходить від активної суспільно-політичної праці. Головним твором Яворського є його полемічна книга «Камінь віри...», де робиться спроба об'єднати зусилля православних і католиків для полеміки з протестантизмом.

У сфері філософії Яворський є типовим представником барокової схоластики, що характеризувала перший етап розвитку Києво-Могилянської школи. Його курс лекцій, що має назву «Філософське змагання» (1692 – 1693), є свідченням становлення професійної філософії в Україні і зразком постренесансної схоластики, де томістичний аристотелізм поєднується з філософськими тенденціями Нового часу. Процес пізнання істини Яворський ділить на чуттєве й інтелектуальне. У розумінні історії дотримувався принципу провіденціалізму, вважаючи, що історичні події наперед визначені Богом.

6.5. Сковорода Григорій Савич (1722–1794)

Сковорода Григорій Савич – філософ і поет. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. Упродовж 1745–50 рр. відвідав Угорщину, Австрію та, ймовірно, Італію і Німеччину. Після повернення на батьківщину деякий час працював педагогом. Решту життя провів як мандрівний філософ-проповідник. Філософія Сковороди належить до загальноєвропейської філософської традиції і водночас є закономірним наслідком розвитку української думки XVI – XVIII ст. У його спадщині присутні ідеї античності, патристики, нім. містицизму. Почасти відчувається вплив Вольфа, Спінози. Очевидним є тяжіння Сковороди також до укр. містичної традиції у філософії, що виявилось, зокрема, у вченні про духовне переображення людини; про життя в істині. Характерними рисами філософії мислителя є її діалогізм і бароковий символічно-образний стиль мислення.

Засадничою у Сковороди є ідея про дві натури і три світи, а магістральною проблемою – питання людського щастя. Відтак, світ, на його думку, складається з двох натур – видимої і невидимої, зовнішньої і внутрішньої, тварі й Бога. Вчення про дві натури пов'язане з ідеєю про три світи, яка все існуюче поділяє на три види буття, або світи – великий (макрокосмос), малий (мікрокосмос) і символічний – Біблія. Шлях пізнання прихованої натури – Бога через пізнання людиною самої себе, своєї «внутрішньої людини». Людське самопізнання дає спроможність пізнавати внутрішні закони буття зовнішньої природи, а тлумачення біблійної символіки водночас із відчайдушним борінням людини із власною «злою волею» скеровує її на поправний шлях пошуку Бога – невидимої натури, тобто істини і добра. Що ж до вирішення наскрізної у філософії Сковороди проблеми щастя, то останнє мислиться ним через нове народження людини, що має ознаки містичного переображення, розкриття її божественної суті, виявлення закладеного у неї Богом таланту, що забезпечує, зрештою, працю за покликанням. Корінь щастя людини не в палацах, ґрунтах, грошах, а у спокої серця. Спокій серця, злагода, мир можливі лише тоді, коли людина звільняється від «ескадронів чортів» і єднається з Богом. Уникати принад світу, задовольнятися малим, досягнути внутрішньої свободи. Внутрішня свобода – це цвіт людського життя. Сковорода сам не дав себе спіймати світові, принаймні, він склав для свого надгробку відповідний напис: «Світ ловив мене, але не спіймав».

Сковорода сформулював геніальний здогад про відносність і абсурдність будь-якої ідеї рівності в майні, ідею «нерівної всім рівності»: «Бог подібний до багатого фонтана, що наповнює різні за їхньою ємкістю посудини. Ллються з різних трубок різні струмені в різні посудини, що навколо фонтана стоять. Менша посудина має менше, але в тім дорівнює більшій, що так само є повною». Свою філософську систему мислитель побудував за допомогою методу, аналогічного сократівському. Кожній тезі, Сковорода протиставляє антитезу і розглядає це протиставлення як засіб аналізу філософських проблем. Таким чином, він формулює ряд положень, що розкривають не тільки полярність явищ, але і єдність протилежностей: «світ гине й не гине», «вічність у тлінні», «світло у пільмі», «неправда в істині».

6.6. Березівський Максим Созонтович (1745-1777)

Березівський Максим Созонтович — український композитор, диригент, співак. Класик європейської музики. Народився у Глухові на Сумщині козацькій родині. Вищу освіту здобув у Києво-Могилянській академії, де почав писати власні твори. 1758 року — через виняткові вокальні дані відряджений до Пнтрбурга, де став солістом у Придворній співацькій капелі князя Петра Федоровича. Там познайомився з тогочасною європейською музикою. В 1759-60 роках виступав як співак-соліст в Італійській оперній трупі в Оранієбаумі та Петербурзі. 1769 року

— відряджений до Італії на навчання у Болонській філармонічній академії, де брав уроки у відомого композитора та історика музики падре Джованні Батіста Мартіні, у якого навчався близько восьми років. Аби мати право бути капельмейстером, витримав іспит 15 травня 1771 р. на звання академіка філармонії в Болоньї разом з чеським композитором на ім'я Йозиф Мислівічек. Закінчив Академію з відзнакою. В ці ж роки у Болонській академії навчався юний Моцарт. 1771— Березовський отримав звання *maestro di musica* і був обраний членом Болонського філармонічного товариства. До 1773 року єдина закінчена опера, що належить М. Березовському — «Демофонт», була поставлена у Ліворно 1773 року в карнавальні свята. Повернувшись 1774 року до Російської імперії, М. Березовський зіткнувся із байдужістю урядовців. Йому обіцяли місце директора Кременчуцької музичної академії, але цьому проекту не судилося здійснитись. Максим Березовський був зарахований (без посади) церковним півчим і капельмейстером Придворної співацької капели.

Постійні нестатки, неможливість знайти застосування своїм творчим силам привели композитора до недуги. 1777 року 32-літній композитор помер. Березовський відомий як композитор — автор духовних концертів, які він написав після повернення з Італії (найбільш популярний концерт «Не отвержи мене во время старости»). Він поєднав у своїй творчості тогочасний досвід західноєвропейської музичної культури з національними традиціями хорового мистецтва. Разом із Д. Бортнянським створив класичний тип хорового концерту. Єдина опера композитора — «Демофонт» була написана в Італії і ставилася в м. Ліворно у 1773 році, про що збереглася стаття у місцевій газеті «Notizie del mondo». Збереглися лише 4 арії з цієї опери, які засвідчують тісні зв'язки композитора з неаполітанською та венеціанською оперними школами. Орієнтуючись на тогочасні тенденції розвитку опери, Березовський виявляє в музиці емоційність і щиросердність, почуттєву ніжність і благородство, мелодичну красу. Єдиним відомим інструментальним твором Березовського є Соната для скрипки й чембало, написана в Пізі 1772 року. Рукопис цієї сонати зберігався в Паризькій національній бібліотеці, його знайшов музикознавець Василь Витвицький, пізніше розшифрував М. Степаненко. Соната має три частини, енергійні крайні частини контрастують повільній середній. Як і в опері «Демофонт», Березовський наслідує тогочасні традиції західноєвропейської музики, яскраво виявляючи своє ліричне обдарування.

6.7. Боровиковський Володимир Лукич (1757-1825)

Боровиковський Володимир Лукич - художник історичного, церковного і портретного живопису. Виходець із козацького роду. народився в Миргороді 24 липня 1757 році, в родині козака Луки Боровика. Батько і два брати Василь та Іван, що були іконописцями, працювали в навколишніх храмах. Під керівництвом батька навчався іконопису. Пройшовши військову службу, займався церковним живописом в дусі українського бароко. У 1788 р. Боровиковський переїжджає в Петербург, але його шлях в Академію мистецтв був закритий за віком. Передбачається, що він користувався порадами прославленого портретиста Д. Р. Левицького, який згодом став його вчителем. Від свого вчителя, Боровиковський перейняв блискучу техніку, легкість письма, композиційну майстерність і вміння полестити того, кого зображуєш. У 1795 році Боровиковському присвоєно звання академіка, а в 1802 році - радника Академії Мистецтв. У ранній петербурзький період Боровиковський пише мініатюрні портрети, написані олією, але на емалі. Він досяг успіху і в парадному портреті, чимало його творів у цьому жанрі вважалося за зразки. У числі його робіт - чудовий портрет Катерини II, під час прогулянки в Царськосільському саду, портрети Державіна, митрополита Михайла, князя Лопухіна - Трощинського і величезний портрет Фет - Алі Мурзи Кулі-Хана, брата перського шаха, писаний на замовлення імператриці в бутність принца посланником в Петербурзі. Два примірники цього портрета знаходяться в картинній галереї Ермітажу, а інший в Академії Мистецтв. З 2-ї половини 1790-х рр. Боровиковський знаходить яскравий вираз рис сентименталізму в своїх портретах. На противагу офіційним становому портрету, він розробляє тип зображення «приватного» людини з його простими, природними почуттями, проявляються найбільш повно на лоні природи. Ніжний, бляклий колорит, мелодійні ритми створюють ліричну атмосферу мрійливої елегійності. Приміром портрет О. К. Філіпової, вона зображена в білому ранковому туалеті на тлі саду, з блідою трояндою в руці. Образ молоді жінки позбавлений будь-якого відтінку манірності, кокетливості. Мигдалеподібний розріз очей, малюнок ніздрів, родимка над верхньою губою - все надає неосяжну красу особі, у вираженні якої - майже дитяча ніжність і мрійлива задума. Найбільш яскраво талант художника розкрився в серії жіночих портретів: О. Філіпової, Е. Н. Арсенєвої, Е. А. Нарішкіної, В. А. Шидловської та ін. Вони не такі ефектні, як чоловічі, невеликі за розмірами, інколи подібні за композиційним рішенням, але їх відрізняє виняткова тонкість у передачі характерів, невловимих рухів душевного життя і об'єднує ніжне поетичне почуття. Написаний Боровиковським в 1797 р. портрет М.І Лопухіної належить до етапних творів у розвитку російської портретної живопису. Портрет Лопухіної відзначений рисами глибокої і справжньої життєвості. Головна ідея - злиття людини з природою. В кінці життя Боровиковський більше не писав

портретів, а займався лише релігійної живописом. Останньою його роботою був іконостас для церкви на Смоленському кладовищі в Петербурзі. Помер Боровиковський 6 квітня 1825 р. у Петербурзі.

6.8. Мазепа Іван Степанович (1639-1709)

Мазепа Іван Степанович — гетьман України (1687—1709 рр.); видатний державно-політичний і культурний діяч кінця XVII — поч. XVIII ст. Народився 20 березня 1639 р. у с. Мазепинці (нині Білоцерківський район Київської області). Належав до родини відомої правобережної української шляхти. Початкову освіту отримав у школі Київського братства, згодом закінчив Києво-Могилянський колегіум та Єзуїтську колегію у Варшаві. Протягом трьох років навчався у Німеччині, Італії, Франції та Голландії, де здобув блискучу європейську освіту, досвід європейського політичного та культурного життя. Знав кілька іноземних мов. І. Мазепа був першим українським гетьманом, який незмінно тримав гетьманську булаву протягом майже 22 років. Цей період характеризувався економічним розвитком України-Гетьманщини, стабілізацією соціальної ситуації, піднесенням церковно-релігійного життя та культури.

На початку XVIII ст., в умовах Північної війни (1700—1721), гетьман І. Мазепа в союзі з польським королем Станіславом Лещинським та шведським королем Карлом XII здійснив спробу реалізувати свій військово-політичний проект, метою якого був вихід з-під протекторату Московської держави і утворення на українських землях незалежної держави.

Вагомий внесок, зроблений Іваном Мазепою у розбудову української козацько-гетьманської держави та її культури. Завдяки дипломатичному хисту Мазепа зумів налагодити стосунки як з царівною Софією та фактичним керівником московського уряду кн. В. Голіциним, так і з їх наступником — царем Петром I, що врятувало Україну від можливих руйнацій після державного перевороту у Московській державі 1689 р.

З метою оборони південних кордонів побудував фортеці на півдні України, зокрема, Новобогородицьку та Ново-Сергіївську на р. Самара. Усвідомлюючи значення освіти для розбудови держави, Мазепа постійно опікувався навчальними закладами. Зокрема, його коштом будувалися корпуси Києво-Могилянської академії та Чернігівського колегіуму, які пізніше також були збагачені сучасними на той час бібліотеками й рідкісними рукописами. Для розвитку культури того часу велике значення мали заходи гетьмана щодо видання творів української літератури, зокрема творів Афанасія Заруднього, Дмитра Туптала, Григорія Двоєслова та багатьох інших. Опосередковано діяльність Мазепи відбилася і на розвитку архітектури та образотворчого мистецтва, що дало підставу вченим-мистецтвознавцям говорити про виникнення в Україні наприкінці

XVII — на початку XVIII ст. унікального стилю — «мазепинського барокко». Коштом І. Мазепи було збудовано, реставровано та оздоблено велику кількість церковних споруд. Найвідомішими з них були будівлі в таких монастирях, як Києво-Печерська Лавра, Пустинно-Миколаєвський, Братський, Кирилівський, Золотоверхо-Михайлівський, Чернігівський Троїцько-Іллінський, Лубенський Мгарський, Густинський, Батуринський Крупницький, Глухівський, Петропавлівський, Домницький, Макошинський, Бахмацький, Каменський, Любецький, кафедральні собори у Києві — Святої Софії, Переяславі та Чернігові, церкви в Батурині, в Дігтярівці та інші.

6.9. Рубенс, Пітер Пауль (1577-1640)

Рубенс, Пітер Пауль – нідерландський живописець, глава і засновник фламандської школи, народився 29 червня 1577 у м Сигені. По смерті батька Рубенса в 1587 г, вдова з дітьми переїхала в Антверпен. Тут Пітер Пауль Рубенс отримав наукову освіту і деякий час служив пажем, а в 1592 р віддався вивченню мистецтва під керівництвом нідерландських художників ван Ноорта і ван Веена і в 1598 р був прийнятий в цех живописців міста Антверпена. На 23 році життя Рубенс вирушив в Італію і довго пробув у Венеції, вивчаючи колористів і особливо Тиціана і Веронезе. У Венеції на нього звернув увагу Мантуанський герцог Вінченцо Гонзага і зробив його своїм придворним живописцем. Восени У 1609 г, Рубенс одружився на Ізабеллі Брант. До цієї пори належать перші його картини: «Поклоніння царів», і знаменитий портрет Рубенса з дружиною . Якої майстерності міг досягати тоді Пітер Пауль Рубенс в драматично-рухомих зображеннях, показують «Воздвиження хреста» і «Зняття з хреста», в яких багато що нагадує Мікеланджело і Караваджо. З року в рік збільшувалася слава Рубенса, росли багатство, шану і число учнів. З 1623 по 1630 р Рубенс діє успішно як дипломатичного агента на службі ерцгерцогині Ізабелли з питання про укладення миру в Мадриді і Лондоні, не покидаючи при цьому своїх занять живописом. Згодом він ще виконував інші державні доручення. Після смерті своєї першої дружини Пітер Пауль Рубенс одружився в 1630 г, з Оленою Фурман, яка часто служила йому моделлю. При величезному числі замовлень Рубенс встигав креслити одні ескізи, виконання ж картин він доручав учням і тільки іноді, окремі частини, особливо головні, проходив пензлем сам. Рубенс жив то в місті, де у нього був розкішний будинок з найбагатшою художньою колекцією то в своєму маєтку Штеене, поблизу Мехельне. З 1635 Рубенс писав здебільшого станкові картини, ретельно їх виконуючи. Рубенс помер 30 травня 1640 в Антверпені. Місце в церкві святого Якова в Антверпені, де покоїться його прах, прикрашено чудовим твором його роботи – «Мадонною зі святими». З безлічі учнів Пітера Пауля Рубенса найзнаменитіший – Ван Дейк. Число картин Рубенса доходить до 1500, Небагато художників мали свого часу такий могутній і незаперечний

вплив, як Рубенс, і немає жодної області нідерландського живопису, на яку він не вплинув. Відмінна риса художньої натури Рубенса – видатне обдарування зображення драматично рухомого. Рубенс любить багату, бурхливу, пристрасну композицію, він володіє оком, який схоплює миттєве, – фантазією, яка вражає блиском і силою. Невичерпне велика і жвавість образів, свіжість і поетичність імпровізації, віртуозна техніка, потужний, світлий квітучий, радісний колорит, схильність до перебільшеності мускулатури і зайвої м'ясистості особливо жіночих фігур – головні риси живопису Пітера Пауля Рубенса, які особливо сильно виступають в його численних картинах з сюжетами, взятими з античної давнини, частиною з історії богів, частиною з історії героїв і особливо з вакхічного циклу. З картин цього роду найбільш чудові: «Викрадення Прозерпіни», «Персей і Андромеда», «Битва амазонок», «Венера з Адонісом», численні Вакханалії, «Сад любові» і алегоричні зображення з життя Марії Медичі і алегорія війни.

6.10. Мольєр (Жан-Батист Поклен, 1622-1673)

Мольєр (Жан-Батист Поклен) – французький комедіограф XVII століття, творець класичної комедії, за професією актор і директор театру, більш відомого як трупа Мольєра. 15 січня 1622. У сім'ї Жана Поклена, багатого буржуа, потомственого декоратора, народився син, Жан-Батист. Мати померла, коли хлопчикові було 10 років. Батько хотів, щоб син став продовжувачем його справи і забезпечив спадкоємцю непогану освіту. Жан-Батист закінчив єзуїтський коледж, витримав іспит на звання ліценціата прав в Орлеані. Але чудові перспективи не приваблювали юнака, він марив театром. У червні 1643, коли йому вже виповнився 21 рік, Жан-Батист Поклен покинув сім'ю і відкрив «Блискучий театр» в Парижі. Цей проект проіснував всього два роки і потерпів фінансовий крах. Залишилися лише борги, які Жану-Батісту платити було нічим. З цієї причини йому довелося навіть провести деякий час у в'язниці. Після цієї історії батько прокляв свого сина, заборонив ганьбити прізвище. У той час акторська професія вважалася найнижчою і називалася не інакше як презирливим «комедіант». Саме з цим пов'язують появу псевдоніма Мольєр. Жан-Батист віддав перевагу відректися від фамільного імені, адже він не уявляв свого життя без театру.

Мольєр зайнявся улюбленою справою, організувавши мандрівну трупу, з якою подорожував з одного міста в інше. Репертуар був невеликий, тому він сам взявся за перо. Починав з написання одноактних п'єс. Так з'явилися «Літаючий доктор», «Ветреник», «Ревнощі Барбуйє» (це ті, які дійшли до нас, а були й інші). Поступово популярність трупи Мольєра росла, стали виступати у великих містах. Одного разу, в Лангедоке Мольєр зустрівся зі шкільним товаришем принцом Конті, який порекомендував його брату короля. І ось Жан-Батист Мольєр разом зі своїми акторами отримав можливість грати в театрі при дворі, в Луврі.

Останні півтора десятиліття життя Мольєра (1658 – 1673) були найпродуктивнішою в плані драматургії. В цей час були створені такі шедеври, як «Смішні модниці», «Уявний рогоносець», «Міщанин шляхтич», «Дон Жуан, або Кам'яний гість», «Тартюф», «Мізантроп», «Уявний хворий». Його п'єси нещадно висміюють пороки людей: жадібність, лицемірство, святенництво. Постановка при дворі комедії «Тартюф» завдала серйозний удар по католицькій церкві. У п'єсі Мольєр показав злочинність церковної влади, брехливість її моралі. Звичайно, п'єса була заборонена, і Мольєр для її порятунку «зняв» з головного героя його духовний сан, зробив його звичайним. Заборонялися до постановки та інші п'єси – так діяла критика драматурга. Одного разу навіть був закритий його театр, і цілих три місяці актори чекали можливості знову грати, хоча весь цей час навіть не отримували грошей. Сам Мольєр був людиною далеко не бідною, отримував щорічну пенсію в 1500 ліврів від короля. Але до грошей ставився легко, з задоволенням витрачав їх. Витрачав не тільки на себе, допомагав нужденним, відгукувалися про нього, як про людину добру, великодушну. Особисте життя Жана-Батіста Мольєра склалося не дуже щасливо. Помер Жан-Батист Мольєр 17 лютого 1673 році після спектаклю «Уявний хворий», в якій грав головну роль. Незважаючи на те, що відчував себе погано, спектакль скасовувати не став.

6.11. Бах Йоганн Себастьян (1685-1750)

Бах Йоганн Себастьян – німецький композитор, органіст, клавесиніст і скрипаль. Бульшу частину свого життя він працював при церкві. Його творчі пошуки тісно пов'язані з лютеранською традицією. За 50-річний період творчості лише протягом 5 років інтереси Баха були зосереджені на світській музиці. Один з кращих виконавців на органі у ті часи, Бах створив для цього інструменту твори, які стали вершиною розвитку органної літератури. Творивши практично у всіх музичних жанрах, Бах оминув провідний жанр свого часу – оперу. Для Баха характерне вільне схрещування і взаємопроникнення рис різних жанрів і національних шкіл. Так, він переклав для органу і клавіру скрипкові концерти А. Вівальді та за їх зразком створив концерти для клавіру. Форма концертного аллегро лягла в основу деяких клавірних та органних фуг, у свою чергу Бах збагатив традиційні італійські форми концерту для скрипки і для клавіру, ввівши у них поліфонію. Найвідоміші твори композитора: «Добре темперований клавір» (1722-44), Месса сі-мінор (бл. 1749), «Пристрасті за Іоаном» (1724), «Пристрасті за Матвієм» (1727 або 1729), більше 200 духовних і світських кантат, інструментальні концерти, багаточисленні твори для органу та ін. Всі Бахи, які жили у гірській Тюрингії, з початку XVI ст. були органістами, скрипалями, флейтистами, трубочачами, капельмейстерами. Їхнє музичне обдарування передавалося з покоління в покоління. Коли маленькому Йогану Себастьяну виповнилося лише

п'ять років, батько подарував йому скрипку, на якій він швидко навчився грати. Хлопчик також мав добрий голос і співав у хорі міської школи. З 1703 року по 1708 рік він служить у Веймарі, Арнштадті, Мюльгаузені. у цей період з'являються паскальна кантата «Ти не залиши душі моєї в пеклі», та «Капріччіо на від'їзд мого улюбленого брата» – найдавніші його твори, які дійшли до нас. У 1708 році Бах знову оселяється у Веймарі, отримавши місце придворного музиканта у герцога Веймарського, де живе та працює 9 років. Ці роки в біографії Баха стали часом інтенсивної творчості, в якій основне місце належало творам для органа, в їх числі хоральні прелюдії, серед найвідоміших – токата і фуга ре-мінор для органу, пассакалія до-мінор. Композитор писав музику для клавіра, духовні кантати. Останньою його роботою став твір під назвою «Мистецтво фуґи» (1750) – 14 фуґ і 4 канони на одну тему. Під кінець життя здоров'я Баха погіршилося, він повністю осліп. 28 липня 1750 року Бах помирає, та був похований поблизу церкви св. Хоми, в якій він прослужив 27 років. Величезна творча спадщина Баха включає більше 1000 творів різних жанрів. Її можна розділити на 3 основні сфери: вокально-драматичну, органну, інструментальну – пов'язану зі світськими традиціями. Кожна сфера творчості Баха відноситься в основному до певного періоду. Вокально-драматичні твори в більшості написані в «лейпцігський період» (1723-50), під час перебування Баха на посаді кантора Томаскірхе. Твори для клавіру, скрипки та інших інструментів пов'язані головним чином з періодом роботи придворним музикантом в Кетені (1717-23). Все найзначніше для органу було створено у «Веймарський період» (1708-1717), коли, композитор служив у Веймарі органістом.

РОЗДІЛ 7. УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА КУЛЬТУРА ХІХ СТОЛІТТЯ

- 7.1. *Новаліс (Фрідріх фон Гарденберг)*
- 7.2. *Генріх Гейне*
- 7.3. *Віктор Гюго*
- 7.4. *Вальтер Скотт*
- 7.5. *Джордж Нобель Гордон Байрон*
- 7.6. *Микола Михайлович Карамзін*
- 7.7. *Олександр Сергійович Пушкін*
- 7.8. *Михайло Юрійович Лермонтов*
- 7.9. *Федір Михайлович Достоевський*
- 7.10. *Антон Павлович Чехов.*
- 7.11. *Лев Миколайович Толстой*
- 7.12. *Микола Васильович Гоголь*
- 7.13. *Іван Петрович Котляревський*
- 7.14. *Тарас Григорович Шевченко*
- 7.15. *Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко*

7.1. Новаліс (Фрідріх фон Гарденберг, 1772-1801)

Новаліс – це літературний псевдонім відомого німецького письменника та поета Фрідріха фон Гарденберга, якого часто відносять до списку найвідоміших представників німецького романтизму. Літературні ж критики називають його одним із найобдарованіших представників єнського літературно-філософського гуртка романтиків.

Гірський майстер Новаліс став першим німецьким поет-романтиком, який прожив коротке але сповнене пригод життя. Літературні критики характеризують його як поета, містика та прозаїка. Вони також звертають увагу на те, що Новаліс не закінчив не одного роману. Відомі представники німецької літератури високо цінували творчість Новаліса. Зокрема, Гете називав Новаліса «імператором німецького романтизму».

Свої філософські погляди (світогляд) Новаліс назвав «магічним ідеалізмом». Він був прихильником твердження про повну владу людини у світі природи, а також у духовному світі. Центром світобудови він бачив людський дух. Філософські погляди Новаліса мали значний вплив і на його творчість. Філософським змістом пронизана відома повість Новаліса «Учні Саїсі». В ній вперше в літературних творах піднято екологічні проблеми. Зокрема, автор акцентує увагу на руйнівному впливі культури на розвиток природи. У даному творі Новаліс порушує питання шляхів та засобів пізнання «душі світу» (епістемологічна проблема).

Важливе місце у творчості Новаліса займає його роман «Генріх фон Офтердінген». В ньому він створив образ-символ Синьої квітки, який згодом став символом німецького романтизму. В ньому автор послідовно

втілював свою ідею «романтизації світу» як поєднання реального та ідеального, трансцендентального й емпіричного, вічного й минулого. Образ Синьої квітки він взяв з німецької народної творчості. У своєму романі він перетворив його в символ Божественного Кохання та Вічної Жіночності. Значний вплив на формування даного символу мало трагічне кохання Новаліса до тринадцятирічної Софії фон Кюн. Її образ знайшов втілення у всіх творах Новаліса.

Під впливом переживань від смерті п'ятнадцятирічної Софії Новаліс написав свій знаменитий поетичний твір «Гімни до ночі» (*Hymnen an die Nacht*, 1797-1798). В цьому циклі віршів він висловив своє негативне відношення до реального життя і прагнення до світу тіней, який міг би звільнити поета від душевних переживань. Новаліс прагне смерті та надіється на швидку можливість зустрітися в потойбічному світі зі своєю коханою.

До відомих творів Новаліса належить також його цикл «Духовні пісні» (1799) – це поетичне опрацювання біблійних пісень. В них автору вдалося поєднати в єдине ціле філософське і поетичне начало. Нова ліс, а за ним і інші представники романтизму змінили критичне відношення ідейних лідерів Просвітництва до місця релігії в суспільстві. Романтики високо цінували роль та місце релігійної свідомості. Вони вважали, що релігія повинна бути чимось значно більшим ніж проста «сума теологічних заповідей та передбачень про Бога і світ». Високо романтики оцінювали й біблійні пісні, які сприяли утвердженню у людини великої кількості моральних цінностей.

7.2. Генріх Гейне (1797-1856)

Крістіан Йоганн Генріх Гейне – це один із найвизначніших представників пізнього романтизму в Німеччині. Він відомий німецький поет, драматург, журналіст, есеїст та сатирик XIX століття. Завдяки його творчості німецька мова отримала стилістичну легкість та елегантність. Гейне один із небагатьох німецьких поетів та письменників, твори яких перекладено на переважну кількість мов світу.

Свій перший літературний виступ Гейне здійснив у 1817 р., коли він друкує свої юнацькі вірші в відомому на той час журналі «Гамбурзький страж». Його перші ліричні твори були написані під впливом нерозділених почуттів та першого кохання до кузини Емалії, багатой гамбурзької родички. Згодом ці переживання лягли в основу першої поетичної збірки Гейне «Книги пісень», яка була видана у 1827 р. Зміст «Книги пісень» - почуття молодого поета, його нещасне кохання, проблеми самотності літературного героя у жорсткому світі. Ця поетична збірка принесла Гейне визнання не лише в Німеччині, але й переважній більшості країн Європи. Збірка була перекладена майже на всі європейські мови. Серед російських перекладів літературні критики виділяють переклад М. Лермонтова. Серед українських перекладів особливою майстерністю виділяється переклад

Лесі Українки. Значна кількість віршів з «Книги пісень» було покладено на музику відомими європейськими композиторами: Е. Грігом, Й. Брансом, Р. Шуманом, Ф. Шубергом, Р. Штраусом, П. Чайковським та іншими.

Значне місце в ранньому періоді творчості Г. Гейне займають й прозові «Подорожні картини» (1826-1831), які складаються з чотирьох томів: «Подорож на Гарц», «Ідеї. Книга Ле Гран», «Італія» та «Англійські фрагменти».

У 1831 р. Гейне переїхав до Парижу, де змушений був через політичні обставини та особисту хворобу прожити значну частину свого життя. З 1848 р. Г. Гейне тривалий час був прикутий до лішка.

З 1830-х років особливе місце у творчості Г. Гейне займає публіцистика. Він публікує у французьких часописах статті про німецьку філософію та романтичну школу, а на шпальтах газет і журналів Німеччини свої роздуми про політичне життя Франції. В цей період він частково розділяє погляди К. Маркса та відомого представника утопічного соціалізму Сен-Сімона. Зокрема, вони знайшли своє відображення у першій частині відомої поеми Г. Гейне «Німеччина. Зимова казка» (1844). Значна частина літературних критиків вважають поему «Німеччина. Зимова казка» - вершиною соціальної та політичної сатири Г. Гейне. В основу твору були покладені враження поета від поїздки з Парижу до Берліну.

Перебуваючи в Парижі Гейне постійно слідкує за політичними та соціально-економічними подіями в Німеччині. Роздуми причин поразки революційних подій в Німеччині та Угорщині були викладені поетом у вірші «Сілезькі ткачі» (1844) та в збірці «Романцери» (1851).

Для творчості Г. Гейне характерні такі риси: увага до долі найнижчих прошарків суспільства; боротьба за утвердження ідеалів рівності, добра та справедливості; прихильне відношення до національно-визвольних рухів народів Європи; поєднання в творчості найінтимніші почуття із злободенними потребами ХІХ століття.

7.3. Віктор Гюго (1802-1885)

Віктор-Марі Гюго – відомий французький письменник, поет, громадський діяч, драматург та публіцист. Він зробив значний внесок в розвиток французького та європейського романтизму. Ряд літературних критиків справедливо вважають його одним із найвідоміших представників романтизму у Франції. Інші називають його теоретиком та вождем французького романтизму.

В. Гюго був надзвичайно обдарованою людиною. Він працював у багатьох літературних жанрах. В його творчості значне місце займають романи, ліричні поезії, драми у віршах і прозі, листи та політичні промови. Про авторитет В. Гюго у Франції та Європі в ХІХ столітті говорить той факт, що в церемонії його похорон взяли участь близько мільйона чоловік.

Значне місце в творчості В. Гюго належить 9 романам. Свої перші романи «Ган Ісландець» (1822) та «Бюг Жаргаль» Гюго пише в юні роки. Світову ж славу йому принесли романи «Собор Паризької Богоматері» (1831) та «Знедолені» (1845-1862). Дія роману «Собор Паризької Богоматері» відбувається у XV столітті. В цьому літературному творі Гюго змальовує період кризи феодалізму та католицької церкви у Франції, зосереджує свою увагу на зародженні третього соціального стану (найнижчих прошарків населення Франції), а також на проблемах боротьби добра і зла. У романі декілька центральних образів: Квазімодо, Клод Фролло, Есмеральда та образ собору Паризької Богоматері.

Проблеми соціальної справедливості, життя найнижчих прошарків суспільства розкрито в романі Гюго «Знедолені». В романі Гюго намагався дати відповідь на такі важливі проблеми XIX століття: 1. Приниження чоловіка через його належність до пролетаріату; 2. Падіння моральних принципів у жінок через значні життєві проблеми і в першу чергу голод; 3. Проблеми дітей через людське невігластво.

Важливе місце в поетичній творчості В. Гюго належить збірці «Орієнталії» (1829), яку літературні критики вважають одним із найяскравіших творів французького «живописного романтизму». Для цього напрямку були характерні такі риси: спрямованість на зовнішній, об'єктивний світ; прагнення змальовувати красу і форму реального світу; значна увага проблемам Сходу; торжество стихії барв і світла, живописних форм і картин. Особливе місце у «живописному романтизмі» В. Гюго належить поема «Мазепа». В ній гетьман І. Мазепа втрачає риси конкретної людини, а його образ міфологізується.

У 1827 – 1837 рр. особливе місце у творчості В. Гюго займає драматургія. Він автор 13 драматичних творів. Першим твором у цьому жанрі стала драма «Кромвель» (1827). Особливої популярності набув серед читачів не сам твір, а передмова до «Кромвеля». Її літературні критики називають естетичним маніфестом французького романтизму. До кращих драматичних творів В. Гюго літературні критики відносять драми «Рюї Блаз» та «Марія Тюдор». Для драматичних творів В. Гюго характерні такі головні риси: в основі його драми лежав конфлікт простої людини з представниками аристократії чи правлячої династії; кожна драма В. Гюго несла в собі чітко визначену соціальну, політичну чи моральну ідею.

В. Гюго він надзвичайно активне політичне життя. Він підтримав революційні події 1848 р. За свої погляди у 1852 р. він був змушений на 20 років залишити Францію. Останні роки життя В. Гюго це період взлету популярності і слави поета. Однак це був період і втрати майже всіх рідних.

7.4. Вальтер Скотт (1771- 1832)

Сер Вальтер Скотт – всесвітньо відомий британський, англійський і шотландський письменник, поет, історик, збирач старожитностей та

адвокат. Його справедливо вважають засновником історичного роману. Він також фундатор принципів історичного методу, які ряд літературних критиків називають законами нового літературного жанру. Для даного методу були притаманні такі риси: зображення історичних подій через опис особистого життя вигаданого персонажу; наявність любовної інтриги в романі; створення історичного тла для вигаданих персонажів тощо.

Вальтер Скотт сприяв посиленню інтересу до історії Шотландії. Він був ініціатором збирання шотландського фольклору, а у 1802 р. видає двотомну збірку «Пісні шотландської межі». Через рік побачив світ третій том цієї збірки.

У 1805-1817 рр. значне місце в літературній творчості В. Скота займає жанр ліро-епічної поеми. Саме в цей час він стає засновником нового літературного жанру історичної поеми. Яскравими зразками цього жанру у творчості Скотта були його твори: «Пісня про останнього менестреля» (1805), «Марміон» (1808), «Діва-озера» (1810), «Рокбі» (1813) та багато інших.

Літературна творчість В. Скота включає в себе двадцять вісім романів, дев'ять поем, значну кількість повістей, літературно-критичних статей та історичних праць. У своїх творах він намагався показати, що рушійною силою історії є народ. Саме тому основним об'єктом дослідження в його літературних творах були різні сторони народного життя. Поряд з цим В. Скотт намагається змалювати у своїх творах найбільш відомі соціально-історичні конфлікти на території Шотландії, Англії та Європи. Завдяки В. Скотту вперше в європейській літературі XIX століття літературним героєм став народ. Не окремі його представники, а цілі соціальні групи: воїни, селяни, ремісники тощо. Завдяки створеному В. Скоттом нового типу розповіді в його творах значне місце займає зображення сільського життя, місцевого кольориту та особливості мови різних части Великої Британії. Під впливом його творчості у багатьох країнах Європи формувалися основні принципи національного роману. Зокрема, в Україні романи В. Скотта мали значний вплив на написання П. Кулішем «Чорної ради» та М. Гоголем «Тараса Бульби».

Вальтер Скотт створив у своїх творах власний погляд на розвиток людського суспільства, який згодом отримав назву провіденціалістським (від лат. Providence – провидіння, Божа воля). В його основі лежала віра в те, що окрема історична особа не може зупинити постійний рух історії. Цей рух і повинен стати справжнім об'єктом дослідження письменника та художника. Однією із важливих рушійних сил історичного розвитку В. Скотт вважав народ.

Характерною особливістю творчого методу В. Скотта було те, що він пов'язував будь-яку історичну епоху з тогочасними реальними проблемами Великої Британії. Письменник намагався показати своїм сучасникам, як ті чи інші проблеми знаходили своє вирішення в минулому.

Одним із найвідоміших та популярним твором В. Скотта залишається і до наших днів роман «Айвенго» (1820), в якому зображено події XII

століття. Автор яскравими фарбами змальював завершальний період довготривалої боротьби між саксами та норманами.

7.5. Джордж Ноел Гордон Байрон (1788-1824)

Джордж Ноел Гордон Байрон – відомий англійський поет, якого називають символом романтизму та політичного лібералізму Європи ХІХ століття. Він створив в європейській літературі новий тип літературного героя, який отримав назву «байронічний». До характерних рис «байронічного героя» літературні критики відносять такі: самотня розчарована людина; високий рівень інтелекту; цинізм та зарозумілість; егоцентризм; прямолінійність; розчарування в ідеалах та меланхолія; таємничість та приємна зовнішність, бунтар-титаноборець, мрійник, вигнанець. Із поняттям «байронічний герой» тісно по'язані два інші поняття – «байронізм» та «байронічна течія літератури романтизму».

У творчості Байрона дослідники виділяють два великі періоди: лондонський (1807-1817) та італійський (1817-1824). Перший період – це час написання ряду відомих творів: поему «Паломництво Чарльза-Гарольда» (1812) та цикл східних чи романтичних поем. До цього циклу увійшли такі відомі ліро-епічні поеми Байрона: «Гяур» (1813), «Абідоська наречена» (1813), «Корсар» (1814), «Лара» (1814), «Облога Коринфа» (1816) та «Паризина» (1816). Літературні критики відносять до цього циклу й ряд створених Байроном творів, які були написані під другого періоду в творчості поета. Зокрема, мова йде про поеми «Мазепа» (1818) та «Острів» (1823).

Характерною особливістю циклу східних чи романтичних поем було те, описані в творах події відбувалися на Близькому Сході чи на Півдні Європи. Особливу увагу Байрон приділяв подіям на території Греції. В центрі поем історія романтичного бунтаря-індивідуаліста. Дуже часто він зневажає закони та виступає проти існуючої моралі. Однак в глибині душі він залишається шляхетною людиною. Проявити герою свою шляхетність допомагає кохання. Однак це кохання приречене на невдачу. Адже проти нього зла воля людей.

Особливе місце в лондонський період творчості Байрона займає цикл «Єврейські мелодії» (1815) - 23 поезії, які відносять до найзнаменитіших віршів лірики поета-романтика написаних на біблійні сюжети.

Італійський період у творчості Байрона – це спроба дати відповідь на питання про місце та призначення поета в сучасному для нього світі. Серед літературних творів цього періоду помітно виділяється поема «Дон Жуан» (1818-1823). У названому літературному творі поет здійснив вдалу спробу показати як середовище і суспільство впливає на окрему людину та її принципи моралі.

В останні роки названого періоду Байрон сприяє утвердженню в європейській літературі нового поетичного жанру – станси. Значний вплив на їхнє становлення мали листи Байрона до зведеної сестри Августи Лі.

Станси – це невеликого обсягу елегійний вірш із обов'язковою паузою наприкінці кожної строфи. Серед них найбільш відомі «Станси до Августини» Байрона.

7.6. Микола Михайлович Карамзін (1766-1826)

Микола Михайлович Карамзін – відомий російський історик, письменник, поет, журналіст і видавець, реформатор російської мови. Він народився в сім'ї симбірського середньопомісного дворянина, нащадка кримсько-татарського мурзи Кара Мурзи.

Літературну діяльність Микола Михайлович Карамзін розпочав у 1783 р. як перекладач з німецької літератури. Згодом переклад на російську мову ряд відомих творів Шекспіра.

Значний вплив на літературну діяльність Карамзіна мала його подорож до Європи у 1789-1790 роках. Він відвідав ряд німецьких держав, Швейцарію, Велику Британію та Францію, де зустрічався з рядом відомих вчених та діячів культури. У Парижі він став свідком революційних подій. На основі отриманих в Європі вражень М. Карамзіна пише свій перший відомий літературний твір «Листи російського мандрівника», який приніс його автору загальноросійську популярність. Повернувшись в Росію Карамзіна розпочинає в Москві активну літературну та журналістську діяльність. У 1791-1792 рр. видає перший російський літературний журнал – «Московський журнал». На його шпальтах було надруковано перші повісті Карамзіна «Бедная Лиза» і «Наталья, боярская дочь», які не лише поширили популярність Миколи Михайловича, але й сприяли утвердженню Карамзіна лідером в Росії літературної течії сентименталізму.

В 1790-х рр. Микола Карамзіна розпочинає видавати перший на території імперії літературний альманах «Аглая». На його сторінках було надруковано ряд літературних творів М. Карамзіна. У 1802-1803 рр. Карамзіна став редактором журналу «Вестник Европы», де відкрито захищає ідеї просвітницької монархії.

Імператор Російської імперії Олександр I активно залучає Миколу Карамзіна до розвитку російської історичної науки, а у 1803 р. своїм указом він дарує Миколі Михайловичу Карамзіну звання офіційного історіографа для написання першої повної історії Російської імперії. Нове призначення змушує Карамзіна припинити свою літературну діяльність та зосередити свою увагу на дослідженні історії Росії. З 1804 р. він розпочав активну роботу над написанням 12-томної «Истории государства Российского». Перші її вісім томів були надруковані у 1816-1817 рр. Над даною працею М.М. Карамзін працював понад 20 років. В першій половині XIX століття названа багатотомна робота отримала статус класичної праці російської великодержавної імперської історіографії. Саме з її виходом події російської державності почали трактуватися ряд популярних і нині тез:

- історія Росії - це історія боротьби самодержавства з олігархією, аристократією та народоправством;
- історія Київської русі – це складова частина історії Московської держави; її початок він виводив від діяльності князя Рюрика;
- Карамзін був прихильником думки про те, що вирішальну роль в історії держави відіграють її соціально значущі особистості;
- він став ініціатором встановлення пам'ятників визначним діячам історії Росії.

На початку ХІХ століття Микола Карамзін був одним із ініціаторів здійснення в Росії реформи мови. Він запропонував відмовитися від церковно-слов'янської лексики, сприяв поширенню нових слів (неологізмів). М. Карамзіна одним із перших розпочав використовувати в своїх творах букву Е.

7.7. Олександр Сергійович Пушкін(1799-1837)

Олександр Сергійович Пушкін – відомий російський поет, прозаїк і драматург, один із реформаторів та фундаторів становлення сучасної російської літературної мови. Ще за життя Пушкіна літературні критики та представники громадськості почали називати його «першим російським поетом усіх часів».

Олександр народився у 1799 році в Москві в сім'ї небагатого поміщика, який належав до старинного дворянського роду. Його мати, Надія Осипівна була внучкою Арапа російського царя Петра I Великого – генерала Абрама Петровича Ганнібала.

Перші спроби літературної діяльності Олександр Пушкін розпочав під час навчання у привілейованому навчальному закладі – ліцеї в Царському Селі. Значний вплив на становлення молодого поета мали М. Карамзіна, В. Жуковський та П. В'яземський.

В початковий період своєї творчості О. Пушкін перебував під впливом класицизму. Яскравим проявом творчості молодого поета в цей період стала поема-казка (казкова поема у віршах) «Руслан і Людмила» (1820). В ній розповідається про врятування руським богатирем Русланом своєї нареченої княжни Руслани, яку викрав злий чаклун.

У 1816-1819 рр. О. Пушкін підтримує тісні стосунки з ліберально налаштованими російськими офіцерами та під їхнім впливом пише ряд політично налаштованих віршів: «Вольність» (1817), «До Чаадаєва» (1818), «Казки» (1818) та «Село» (1819).

У травні 1820 р. О. Пушкін опинився на українських землях, а згодом на території Кавказу, Криму та сучасної Молдови. Цей період його творчості отримав назву південне заслання. Під час цього заслання поет пише значну кількість своїх віршів, поеми «Кавказький бранець», «Брати-розбійники», «Бахчисарайський фонтан» та інші. Пушкін розпочинає також працювати над поемами «Цигани» та романом в віршах «Євгеній Онегін». У січні 1824 р. він розпочинає збирати матеріали для своєї поеми

«Полтава», де Пушкін прославляє російського царя Петра I та піддає нищівній критиці дії українського гетьмана Іван Мазепи. В цей період своєї поет працює в романтичному напрямку.

У 1823 р. за розпорядженням російського царя Олександра I Пушкіна вислано в Михайлівське, де перебувала його сім'я. В цей період чітко просліджується вплив реалістичного напрямку на творчість О. Пушкіна. Поет створює ряд своїх шедеврів лірики та завершує роботу над народною драмою «Борис Годунов».

Друга половина 1820-х рр. – це наступний період в творчості поета. Пушкін завершує роботу над своїми відомими творами «Полтава», «Будинок у Коломні», «Маленькі трагедії», «Повісті Белкіна» та пише низку ліричних віршів. У 1830 р. завершує роботу над романом в віршах «Євгеній Онегін».

1830-ті роки – це останній період у творчості О.С. Пушкіна. Він пише свої прозові твори «Дубровський», «Пікова дама», «Капітанська дочка», «Історія Пугачова». В цей період від завершує роботу над поетичною поемою «Мідний вершник» та казками у віршах.

В 1830 р. О. Пушкін пише декілька так званих малих драм – «Скупий лицар», «Моцарт і Сальєрі», «Кам'яний гість» та «Бенкет під час чуми».

7.8. Михайло Юрійович Лермонтов (1814-1841)

Михайло Юрійович Лермонтов - відомий російський поет, прозаїк та драматург. Він належить до кагорти найяскравіших представників пізньої романтичної російської поезії.

Народився Михайло Лермонтов у 1814 р. в Москві в сім'ї відставного капітана Юрія Петровича, який був зі збіднілого дворянського роду. Багато дослідників підтримують версію про те, що предки Лермонтова походили з Шотландії. Мати, марія Михайлівна належала до роду Столипіних. В три роки М. Лермонтов залишився сиротою. Після смерті матері загострюється конфлікт між його батьком та бабусею. Батька фактично усунули від виховання сина. Сімейна драма мала значний вплив на формування характеру Михайла та вплинула на переважну більшість його ліричних творів.

Вихованням внука займалася бабуся О. Арсеньева. Завдяки їй юнак отримав кращу на той час освіту в Московському університетському благородному пансіоні, а після його закінчення у 1830 р. вступив на етично-політичне відділення Московського університету. Однак навчався в університеті він не довго. Після двох років навчання у нього загострився конфлікт з університетською професурою і Лермонтов змушений був залишити університет. У 1832 р. Михайло поступив у школу гвардійських підпрапорщиків і кавалерійських юнкерів. Після її закінчення продовжив службу корнетом лейб-гвардії гусарського полку, що стояв в царському Селі.

Літературні критики виділяють в творчості М.Ю. Лермонтова три періоди. Перший (1828-1832 рр.) – це період формування літерного стилю молодого поета та проява його суперечливого характеру. Він знаходився під значним впливом творчості Байрона. Переважна більшість його поетичних творів похмі та смутні. Молодий поет розчарований життям та оточуючими його людьми. На смутні почуття поета негативно вплинули не лише сімейна драма, але й невдале кохання. У його творчості було відчутне почуття образи та самотності. Однак цей період тривав не довго. У 1832 р. поет пише свій відомий вірш «Ні, я не Байрон, я інший». В якому він чи не вперше розуміє свою індивідуальність. Протягом першого періоду Лермонтов написав декілька поем «Черкеси», «Ізмаїлбей», «Мцирі», «Кавказький бранець». У в цих творах він оспівує лицарські звитяги та дух свободи.

Для другого етапу (1833-1836 рр.) творчості поета характерні болісні пошуки свого індивідуального шляху.

Третій етап (1837-1841 рр.) – це найбільш яскравий період у творчості М. Лермонтова. Його початком стало написання вірша «Смерть поета» (1837). В ньому Лермонтов відкрито обвинуватив представників придворної аристократії у вбивстві О. Пушкіна. За цей вірш поет був заарештований, а згодом відправлений на Кавказ.

Михайло Лермонтов став основоположником нової традиції в російській поезії, яка отримала назву «поезія думки». Для ліричного сюжету його поезій характерні роздуми та рефлексії головного героя. Провідною темою багатьох його творів було розчарування життям та незадоволення тогочасним суспільством. Важливе місце серед тем, які піднімав Лермонтов у своїх творах була й проблема «героя та натовпу». Лермонтов активно піднімав питання про місце і роль поета в житті Росії. В ліриці поета значне місце відвеленої темі кохання та природи.

Серед прозових творів Лермонтова помітно виділяється «Герой нашого часу» (1837-1839). В ньому поет створив образ Печоріна – типового представника свого нещасного та нетворчого покоління.

7.9. Федір Михайлович Достоевський (1821-1881)

Федір Михайлович Достоевський - відомий російський письменник, психолог та видатний мислитель-гуманіст, один в визначних європейських та світових романістів, яскравий представник персоналізму в Росії. Дослідники творчості Ф. Достоевського вказують на те, що одна із гілок роду Достоевських мала українське коріння. Зокрема, дід відомого російського письменника у 1782-1820 рр. священник однієї із Подільських єпархій (село Війтів ці під Вінницею). Його син Михайло не захотів бути священником, порвав зв'язки з рідними та поїхав до Москви на навчання у медико-хірургічну академію.

Федір Достоевський народився в багатодітній сім'ї штаб-лікаря московської Маріїнської лікарні для бідних. У 1830-х рр. його батько

Михайло придбав два невеликі села в Тульській губернії та став господарем біля ста кріпаків. Він жорстко відносився своїх селян, які у 1839 р. вбили свого поміщика. У 16 років майбутній письменник втратив свою матір, яка померла від сухот. Втрата батьків викликала у Ф. Достоевського приступ епілепсії.

Літературні критики виділяють в творчості Ф. Достоевського декілька етапів:

Перший період – це твори написані у 1840 рр. Свою літературну діяльність Ф. Достоевський розпочав у 1843 р. з перекладу творів В.О. Бальзака на російську мову. У 1846 р. він друкує в «Петербурзькому збірнику» свій перший літературний твір - епістолярний роман «Бідні люди» (роман у листах), який привернув увагу до молодого письменника відомих літературних критиків. Твір був написаний у напрямку «сентименталізм». Основна тема роману – це спроба передати радості та переживання простих чи «маленьких людей». В ньому Достоевський ряд гостро соціальних проблем життя Російської імперії в першій половині XIX ст.

Значний вплив на формування творчого шляху Ф. Достоевського мало його знайомство, та участь у роботі гуртка М.В. Петрашевського. У квітні 1849 р. письменник разом із іншими членами революційного гуртка був заарештований і направлений до Петропавлівської фортеці. За революційну діяльність Ф. Достоевського засудили до розстрілу, який замінили на ешафоті. Письменника позбавили на чотири роки всіх прав стану та відправили в солдати. Заслання він відбував в Омській фортеці, серед кримінальних злочинців.

Другий період (1850-ті рр.) – це період сибірської творчості. Серед творів цього періоду особливо виділяються повісті Достоевського «Дядечків сон» та «Село Стпанчиково і його мешканці» (1859).

Третій період (1860-ті рр.) – це етап розквіту літературної творчості Ф. Достоевського. Літературні критики часто називають цей період «часом переродження переконань» письменника. Ф. Достоевський пише свої відомі твори «Принижені та ображені», «Записки з підпілля», «Записки з Мертвого дому», «Поганий анекдот», «Гравець», «Ідіот». В цей період Достоевський видавав журнали «Час» та «Епоха».

Одним із найвідоміших творів цього періоду став філософський і психологічний роман «Злочин і кара» (1866). В ньому автор розповідає про душевні переживання колишнього бідного студента Родіона Раскольнікова, який здійснив свій задум убити стару жінку з метою пограбування. В творі були підняті такі актуальні проблеми: стан моральності російського суспільства в XIX ст., питання добра і зла та проблема гуманізму.

Четвертий період (1870-1880-ті рр.) – етап взлету творчості та написання найвідоміших творів. Письменник пише свої знамениті романи: «Біси» (1872), «Підліток» (1875), «Брати Карамазови» (1880).

Роман «Брати Карамазови» - це один із останніх визначних творів Ф. Достоевського. В ній письменник підняв низку актуальних питань життя

тогочасної Росії: проблему батьків і дітей, розпад сімейних зв'язків, питання моральності і моралі та багато інших.

7.10. Антон Павлович Чехов(1860-1904)

Антон Павлович Чехов – відомий російський письменник, прозаїк та драматург українського походження. Твори А.П. Чехова відносять до класики європейської та світової літератури. У 1900 р. Чехов був обраний почесним академіком імператорської Академії наук з розряду красного письменства. А.П. Чехов – це відомий майстер реалізму.

Батько відомого драматурга – Павло Єгорович Чехов – народився у селі Вільховатка Полтавської губернії. Після викупу з кріпацтва він став купцем. А.П. Чехов рано втратив свого батька, коли йому виповнилося лише 12 років.

У творчості Антона Павловича Чехова дослідники виділяють три основні етапи:

Перший період (перша половина 1880-х рр.) – «осколочний». В ньому значне місце займала робота А. Чехова з 1883 р. у петербурзькому журналі «Осколки», де молодий письменник вів регулярні огляди «Осколки московской жизни». Чехов друкував свої твори й в сатиричному журналі «Стрекоза». Серед жанрів в яких працював А. Чехов переважали гумористичні оповідання. В цей період був надрукований перший збірник його оповідань «Сказки Мельпомены» (1884) та перші відомі твори письменника: «Хірургія», «Хамелеон», «Книга скарг», «Смерть чиновника», «Товстий і тонкий». Протягом цього періоду А.П. Чехов друкував свої твори під псевдонімами: «Брат мого брата», «Людина без селезінки», «Антоша Чехонте».

Другий період (середина 1880-х – початок 1890-х рр.) – період написання літературних творів, які присвячені медичній практиці. До найбільш відомих творів, які написані А.Чеховим в цей період були оповідання: «Палата № 6», «Випадок із практики», «Скучна історія», «Припадок» та ін.

У 1890 р. А.П. Чехов вирушив у подорож до Сибіру та на Сахалін. Під впливом вражень від подорожі Чехов пише нариси «Острів Сахалін» та «Із Сибіру», оповідання «Гусев», «В засланні», «Вбивство», «Баби».

Третій період (1890-ті рр. – початок ХХ ст.) – меліховський та ялтинський етапи творчості. Літературні критики часто називають цей період «меліховським сидінням». У 1892 р. А.П. Чехов придбав невелике село Меліхово Серпуховського повіту, Московської губернії. Він пише збірки оповідань – «Невинні оповіді», «В сумерках». Загалом Чеховим було написано 42 твори.

В цей період Чехов пише свої знамениті драматичні твори. У 1895-1896 рр. А.П. Чехов завершив свою відому п'єсу «Чайка», де розмірковує над долею митця та його служінням мистецтву. У 1896 р. побачила світ п'єса «Дядя Ваня». У 1900 р. Чехов створив драму для театру «Три

сестри». У 1901-1904 рр. було написана остання відома п'єса А.П. Чехова «Вишневий сад». В основу твору послужила ситуація продажу з аукціону родового маєтку збіднілих дворян.

7.11. Лев Миколайович Толстой (1828-1910)

Лев Миколайович Толстой – відомий російський письменник, просвітитель, публіцист, педагог, драматург, релігійний мислитель, основоположник толстовства (релігійно-моральної течії в Росії), один із найвідоміших світових романістів та представників реалізму.

Л.М. Толстой народився 28 серпня 1828 р. в родовому маєтку Ясна Поляна Тульської губернії. Він належав до сім'ї вельможного дворянського роду. Його предок був сподвижником імператора Петра I, а мати походила з давнього роду князів Волконських.

Літературні критики виділяють в творчості Л.М. Толстого три великі періоди (етапи).

Перший (1852-1863) – отримав назву рання творчість. Це період формування літературної манери письма, пошуку основних естетичних принципів тощо. Основу цього етапу складають такі твори Л.М. Толстого: трилогія «Дитинство» (1852), «Отроцтво» (1854), «Юність» (1857), «Севастопольські оповідання» (1855-1856), повість «Козаки» (1863) та ряд педагогічних творів для дітей (1856). Писати Л.М. Толстой розпочав рано. З юних років постійно вів щоденник.

Другий період (1863-1880 рр.) – це етап розквіту творчості Л.М. Толстого. В цей час Толстой написав свої найбільш відомі твори: роман-епопею «Війна і мир» (1863-1869), роман «Анна Кареніна» (1877), шкільний посібник «Азбука» (1872) та інші. В цих творах Л.М. Толстой підняв такі важливі проблеми: місце особистості і народу в російській та світовій історії, проаналізував шляхи розвитку пореформеної Росії, одним із перших спробував з'ясувати місце жінки в суспільстві, досліджував сімейні стосунки тощо.

Л.М. Толстой створив перший у світовій літературі новий літературний твір – роман-епопею. В ньому він яскравими фарбами змалював близько 600 літературних персонажів та описав майже 15 річний період з життя Російської імперії.

Третій період (1881-1910 рр) – це етап взлету творчості та формування релігійно-філософського вчення. В цей період були надруковані такі літературні твори письменника: повість «Крейцерові соната» (1887-1889), п'єса «Живий труп» (1900), автобіографічний твір «Сповідь» (1882), роман «Воскресіння» (1889-1899), повість «Хаджи Мурат» (1896-1903), оповідання «Після балу» (1903).

В цих творах він піднімає такі актуальні проблеми: статеве виховання; проблеми духовного відродження; гріхопадіння та можливе оновлення грішника; піддав критиці суддівський корпус та духовенство

Росії. В цей час письменник зосередив свою увагу на зображення внутрішнього життя своїх героїв.

В цей період письменник здійснив новий переклад і тлумачення на російську мову чотирьох Євангелій та сформував власну філософію християнства. За це у 1901 р. Синод російської православної церкви відлучає його від церкви.

Л. М. Толстой сформував власне філософсько-релігійне вчення (толстовство) про шляхи морального вдосконалення людини. Основою нового вчення було дотримання п'яти заповідей Ісуса Христа з Нагорної проповіді в Євангелії від Матвія: не впадай у гнів; не піддавайся похоті; не зв'язуй себе клятвами; не противитись злому; бути хорошим з праведними і неправедними. На думку відомого письменника в основу морального вдосконалення людини слід покласти дотримання таких заповідей:

- «про не протиставлення злу насильством»;
- «жити чесно»;
- «жити лише власною працею, бути ближче до природи, землі, селянського побуту».

У першій половині ХХ ст. толстовство набуло значного поширення не лише на території колишньої Російської імперії, але і в багатьох країнах Європи. В цьому суспільному русі дослідники виділяють три основні етапи: перший (1880-і – 1914); другий (1914-1922); третій (1922-1938).

7.12. Микола Васильович Гоголь(1809-1852)

Микола Васильович Гоголь (Гоголь-Яновський) – відомий український та російський письменник, один із засновників реалізму в Україні та Росії та соціально-критичного (гоголівського) напрямку в вітчизняній та російській літературі, драматург, поет, критик та публіцист.

М.В. Гоголь народився в селі Великі Сорочинці на Полтавщині. Юнак навчався в Полтавському повітовому училищі (1818-1819) та у Ніжинській гімназії вищих наук (1821-1828). Під час навчання розпочалася його літературна діяльність.

В літературній творчості М.В. Гоголя критики виділяють декілька етапів. Перший отримав назву петербурзький. У 1828 р. М. Гоголь переїхав до Петербурга, де через рік він опублікував свій перший твір – поему «Ганц Кюхельганртена», який був написаний під впливом творчості Шіллера та Гете. Свій твір Гоголь підписав псевдонімом В. Алов. Поема отримала негативну оцінку критиків. Саме тому М. Гоголь викупив за власний кошт майже весь тираж даного твору та знищив його.

У 1830 р. Гоголь публікує в журналі «Отечественные записки» свою першу повість «Басаврюк, або Вечір проти Івана Купала», яка стала першою в циклі «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1831-1832). Цей твір приніс його автору популярність в Росії. Адже в ньому відсутнє тяжіння до копіювання європейського романтизму. Цей твір сприяв формуванню М.

Гоголем власного літературного стилю. Твір було надруковано під псевдонімом Рудий Панько.

У другому томі «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки» (1832) була надрукована «Ніч перед Різдрвом», яка стала одним із яскравих творів Гоголя, присвячених на українську тематику. В цьому творі завершилося формування гоголівської літературної мови та стиля письменника. Вісім повістей ««Вечорів на хуторі поблизу Диканьки» відтворювали селянське життя України і були переповнені наївними віруваннями у чудеса та різноманітні сили природи.

М.В. Гоголь вивчав праці з історії України. З 1835 р. Гоголь присвятив себе лише літературній діяльності. Протягом року були надруковані збірка повістей «Миргород», до неї увійшли «Старосвітські поміщики», «Тарас Бульба», «Вій» та збірка «Арабески». До найвідоміших творів петербурзького циклу літературні критики відносять сатиричні повісті «Шинель» (1836-1846) та «Ніс» (1836).

Першою завершеною п'єсою М. Гоголя була комедія «Ревізор» (1835). Її перша публічна вистава відбулася у 1836 р. Після її показу М. Гоголь на тривалий час полишає Російську імперію та здійснює турне по Європі. В цей період були написані й ряд творів в драматургії: комедії «Одруження», «Гравці» та інші. Письменник зосередив свою увагу на написання роману «Мертві душі». Його сюжет був підказаний О. Пушкіним. Перший том роману сприяв зародження в Росії та в Україні нового літературного напрямку – «натуральної школи».

7.13. Іван Петрович Котляревський(1769-1838)

Іван Петрович Котляревський – відомий український письменник, поет, драматург, громадський діяч, він одним із перших звернувся до народної мови українців та став засновником нової вітчизняної літератури. І. Котляревський ввів в українську літературу нові літературні жанри: епічну травестійно-бурлескную поему, водевіль та оперу.

Літературний доробок І.П. Котляревського ніби й невеликий, але значний. Іван Петрович – автор україномовних поем «Енеїда», «Пісні на Новий 1805 рік князю Куракіну» та п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль чарівник». Російською мовою він здійснив переклад твору давньогрецької поетеси Саффо «Ода Сафо». Літературні критики називають цей твір переспівом. І.П. Котляревський здійснив також переклад російською мовою ряду уривків з праці Дюкела «Євангелієльські роздуми, розділені на всі дні року...».

Свою літературну діяльність І.П. Котляревський розпочав у 1794 р. Він здійснив літературну переробку в бурлескному стилі поеми Вергілія «Енеїда». Рукописи її перших розділів поширювалися серед інтелігенції та набули значної популярності. У 1798 р. без відома автора її опублікував в Петербурзі багатий конотопський поміщик М. Пурпура.

Над поемою «Енеїда» Котляревський працював близько 30 років. Її друге видання відбулося у 1808 р. , а третє через рік у Петербурзі. Ці видання були підготовлені І.П. Котляревським. П'яту частину він опублікував у 1822 р., а у 1825-1826 рр. повністю завершив роботу над твором. Повний же текст поеми побачив світ лише у 1842 р. в Харкові.

Поема «Енеїда» - ліро-епічна, трагедійно-бурлескна поема. Лірична тому, що розкриває внутрішній світ героїв, їхні почуття та переживання за допомогою віршованої мови. Епічна тому, що події твору подано у розповідній формі. Трагедійна – античні герої твору «переодягнені» в український національний одяг. Бурлескна тому, що події твору та його герої змальовані автором в жартівливій формі. Буденне життя змальовано піднесено, а героїчні події розкриті «вульгарно». В образі головного героя твору Енея та троянців Котляревський зобразив хоробрих українських запорозьких козаків.

Головна тема поеми: використання сюжету римського поета Вергілія для змалювання життя українського суспільства наприкінці XVIII століття. Художній напрям твору: просвітницький реалізм. В своїй поемі І.П. Котляревський підняв низку важливих проблем: критика соціальної нерівності та кріпацтва; засудження негативних вад тогочасного суспільства і перш за все хабарництва; негативне відношення до загарбницьких та несправедливих війн, необхідність утвердження людських чеснот; громадянського обов'язку, честі, патріотизму та ін. Українське суспільство після руйнування Запорозької Січі І.П. Котляревський розподілив на дві великі групи: у раю (убогі; вдови; сироти; ті, «що проценту не лупили», а допомагали убогим; ті, що «жили голодні під тинами»; ті, з яких глузували та ображали) та в пеклі (пани, чиновники, пройдисвіти).

Поема І.П. Котляревського «Енеїда» - це перша визначна пам'ятка українського письменства, яка написана живою українською мовою. Саме тому її справедливо вважають першим твором нової української літератури.

7.14. Тарас Григорович Шевченко(1814-1861)

Тарас Григорович Шевченко- визначний український письменник, поет, прозаїк, драматург, художник, громадський та суспільно-політичний діяч, мислитель, історик, етнограф, географ і фольклорист. Він все своє коротке життя присвятив боротьбі за відновлення національної державності. Від українців він отримав ім'я Великий Кобзар.

У всьому світі Т.Г. Шевченко відомий як найталановитіший син українського народу, його Кобзар, захисник і співець народного життя. Творчість Т.Г. Шевченка сприяла становленню й розвитку нової української літератури, збагатила її новими жанрами та темами, а також сприяв її піднесенню до рівня передових літератур світу.

Народився Тарас Григорович Шевченко 9 березня 1814 р. в сім'ї кріпака, що мешкала в селі Моренці Київської губернії. У 1838 р. російський письменник Василь Жуковський та російський художник Карл Брюлов викупили юного Шевченка з кріпацтва та сприяли вступу Тараса на навчання до Петербурзької академії мистецтв.

Дослідники виділяють в творчості Т.Г. Шевченка декілька періодів. Перший (1838-1843) – рання творчість. Молодий поет зосередив свою увагу на таких характерних мотивах: критикував соціальну нерівність, піднімав питання сирітства, розкрив трагічну долю жінки-покрівки, намагається з'ясувати місце та роль поета в тогочасному суспільстві та досліджував історичні етапи козацької вольності.

Під час навчання Т. Шевченко активно займається літературною діяльністю, а у 1840 р. він видав свою першу літературну збірку поезій – «Кобзар». Вона містила вісім творів поета: «Думи мої ...», «Перебедня», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Овснів'яненка», «Іван «Підкова», та «Тарасова ніч». Через рік світ побачила світ ще одна збірка творів поета – альманах «Ластівка». В нього увійшли п'ять творів Т.Г. Шевченка: балада «Причинна», перший розділ поеми «Гайдамаки» та три його поезії.

В цей період він активно працює як художник. Під час навчання в академії нагородами були відзначені ряд його робіт. Зокрема, у 1841 р. за картину «Циганка-ворожка» Шевченка нагородили срібною медаллю 2-го ступеня.

Другий період або період трьох літ (1843-1847) – етап поетичної творчості Т.Г. Шевченка. Свою назву він отримав від спеціального зошит-альбома «Три літа», куди поет записував власноручно свої поетичні твори. Головні мотиви цього періоду – це критика самодержавства. Багато дослідників називають цей період роками поетичної зрілості та розквіту творчості Тараса Григоровича Шевченка. В цей період поет пише свої найталановитіші твори: «Розрита могила», «Великий льох», «Сон», «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим...», «Заповіт» та інші.

В 1845 р. Т. Шевченко закінчив Петербурзьку академію мистецтв та отримав звання вільного художника. Поет відвідав Україну, де став співробітником Київської археографічної комісії. Він подорожував Україною, збирав пам'ятки національного фольклору та етнографії, замальовував історичні та культурні пам'ятки України.

Третій період (1847-1857) отримав назву «Невольнича поезія». Цей період деякі дослідники творчості Кобзаря називають також періодом циклу «В казематі» або «захальної творчості». Для цього періоду характерним є домінування в творах поета ідеї християнської любові. За цей період Кобзар написав 100 віршів та 7 поем. В 1852-1857 рр. Т.Г. Шевченко пише 20 повістей російською мовою. З них до наших днів дійшло лише 9. в них поет розкрив деякі сторінки свого життя.

Останній четвертий період (1857-1861) творчості Кобзаря часто називають етапом «після заслання». Це час написання поем «Юродивий», «Неофіти» і «Марія» та ряду ліричних творів. Значний вплив на лірику Т.Г.

Шевченка цього періоду мала Біблія. Як і Біблійні пророки він пророкує побудову нового суспільства в Україні, яке має бути побудоване на принципах християнської любові.

7.15. Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко (1778-1843)

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко – відомий український прозаїк і публіцист, драматург, літературний критик, культурний та громадський діяч, видавець, журналіст. Справжнє ім'я Г.Ф. Квітка. Його справедливо вважають засновником національної художньої прози та її першим класиком, а також зачинателем жанру соціально-побутової комедії в українській літературі. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко сприяв заснуванню одного із перших професійних українських театрів у Харкові та виданні першого на території України журналу «Український Вістник». Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко – «батько української прози».

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко народився на Харківщині 29 листопада 1778 р. в селі Основа в дворянській родині. До його найвідоміших творів відносять повісті «Маруся», «Сердешна Оксана», «Конотопська відьма», «Сватання на Гончарівці». Важливе місце в його творчості належить повісті «Маруся», в якій Г. Ф. Квітка-Основ'яненко оспівує високі морально-етичні риси простої людини – української дівчини-селянки Марусі. Він був одним із перших діячів вітчизняної літератури, хто створив ідеалізований образ неймовірно красивої українки, її ідеальної зовнішньої та внутрішньої краси.

Цей твір був присвячений дружині Г. Ф. Квітки-Основ'яненко – Анні Григорівні Квітці, яка мала значний вплив на формування його морально-естетичних поглядів та смаків..

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко сприяв утвердженню в українській літературі європейських ідейно-художніх напрямів сентименталізму та реалізму. Він одним із перших звернув значну увагу на переживання, почуття та емоції простих людей України. Він досконало розкрив внутрішній світ українців.

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко сприяв утвердженню в українській літературі нових жанрів: роману, повісті, ліро-епічної балади та поеми, історичної та соціально-психологічної повісті.

25-річний творчий доробок Г. Ф. Квітки-Основ'яненко –це близько 80 творів, які були написані різними жанрами: фейлетони, листи, комедії, оповідання, романи, історичні та художні нариси, публіцистичні статті тощо. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко – це яскравий представник просвітницького реалізму, який у своїх творах намагався довести думка про те, що головною причиною суспільних вад ХІХ ст. є неучтво та недостатність виховання.

РОЗДІЛ 8. УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА КУЛЬТУРА ХХ СТОЛІТТЯ

- 8.1. *Сальвадор Далі*
- 8.2. *Манн Томас*
- 8.3. *Хемінгуей Ернест Міллер*
- 8.4. *Михайло Сергійович Грушевський*
- 8.5. *Леся Українка*
- 8.6. *Іван Якович Франко*
- 8.7. *Олександр Петрович Довженко*
- 8.8. *Лесь Степанович Курбас*
- 8.9. *Володимир Миколайович Сосюра*

8.1. Сальвадор Далі (1904-1989)

Сальвадор Феліп Жасінт Далі і Доменек, маркіз де Пуболь – відомий європейський художник, скульптор, гравер, майстер рисунку та фотографії, письменник, один із найвідоміших сюрреалістів ХХ століття в світі. Він належить до списку видатних художників Іспанії, які сприяли вагомому внеску в світовий живопис. У його творчості прийнято виділяти два великі періоди: період програмного сюрреалізму в творчості (1928-1947) та звернення до класичної спадщини та релігійної і художньої тематики (1948-1989). Сальвадор Далі народився 11 травня 1904 р. в Каталонії (Іспанія). Першу свою картину він написав у віці шести років. У 1914 р. Далі розпочав навчання в Академії братів ордена маристов, а з 1922 р. навчався живопису в Королівській академії витончених мистецтв Сан-Фернандо (Мадрид). У 1926 р. він здійснив свою першу поїздку в Париж, де він знайомиться з П. Пікассо та своєю майбутньою дружиною Оленою Дьяконовою (Галою – в перекладі з французької «свята»). У початковий період своєї творчості перебував під впливом футуризму та кубізму. У другій половині 1920-х рр. захоплюється сюрреалізмом, а з 1929 р. С. Далі вже називає себе лідером сюрреалізму. До найвідоміших картин С. Далі першого етапу прийнято відносити полотна «Перші дні весни» та «Великий мастурбатор». До другого - «Постійність пам'яті», «Передбачення громадянської війни в Іспанії», «Палаючий жираф», «Іспанія», «Сон, викликаний польотом бджоли близько граната за секунду до пробудження» та полотна на релігійну тематику. Важливий вплив на становлення творчого шляху С. Далі мало його одруження у 1934 р. Галою та коротка подорож до США.

У 1940 р. Сальвадор Далі змушений разом із дружиною на вісім років переїхати на США. В Америці він розпочав літературну діяльність, знімався в рекламних роликах, освоїв професії ювеліра, ілюстратора, декоратора, торгового представника та балетного постановника. У 1948 р. Далі повертається в Іспанію, де продовжує працювати художником, знімає

фільми та захоплюється фотографією. У 1960-х на початку 1970-х рр. значний вплив на особисте життя та творчість С. Далі мала юна А. Лір.

В американський період творчості художник започаткував, а потім в Європі продовжив цикл картин на релігійну тематику: «Спокуса Святого Антонія» (1946), «Мадонна порту Льїгат» (1949), «Відкриття Америки Христофором Колумбом» (1959), «Темна вечір» (1955), «Вселенський собор» (1960). Творчість Сальвадора Далі носила суперечливий характер. Адже, він сам то проголошував себе єдиним сюрреалістом в світі, то стверджував, що живопис – це кольорова фотографія, зроблена пензлем. Для розуміння його творчості важливо пам'ятати про те, що він прагнув зробити свою творчу діяльність комерційно успішною і вдало монетизував свій художній талант. Значний вплив на його творчість мала вчення З. Фрейда про безсвідомість, про значення сновидінь для розуміння вчинків окремих людей. Одна з найбільших колекцій його робіт зберігається у музеї Сальвадора Далі в місті Сейнт-Пітсбер, що розташований в штаті Флорида (США).

8.2. Манн Томас (1875-1955)

Пауль Томас Манн – відомий німецький письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури есеїст, один із найвідоміших європейських майстрів епічного роману. Він значно розширив межі жанру роману та наповнив його новим соціально-філософським змістом. Томас Манн народився 6 червня 1875 р. в Любеку (Німеччина). В 1891 р. разом із сім'єю переїхав до Мюнхену, де проживав до 1933 р. Сім'я Маннів дала європейській літературі двох письменників – Генріха та Томаса. Серед них найбільш відомим був Томас. Значна частина літературних критиків вказують на те, що Томас Манн був суперечливою людиною. Його вважають одним із найскладніших світових письменників ХХ століття.

Пауль Томас Манн - яскравий представник європейського критичного реалізму. В своїй творчості він критикував буржуазну дійсність, а також намагався знайти в ній щось позитивне. Т. Манн створив власну концепцію людини. Важливими її складовими частинами були ірраціональні та патологічні сторони людського «Я». Герої творів Т. Манна – це частково унікальні та незвичайні люди. Літературна творчість Пауля Томаса Манна розпочинається ще в юні роки під час перебування в Мюнхені, де він закінчує Вищу технічну школу. В Мюнхені Томас надрукував свої перші твори в літературно-філософському журналі «Весняна гроза», а також пише статті до журналу «ХХ століття». У 1896 р. Томас разом із своїм братом здійснив мандрівку по Італії. Під час перебування в Італії Т. Манн пише ряд оповідань, які увійшли до його першої збірки оповідань «Маленький пан Фрідеман» («Der Kleine Herr Fridemann», 1898). У 1898-1899 рр. Томас Манн редагує сатиричний журнал «Сампліссімумс», проходить військову службу та друкує свої перші новели. У 1901 р. був надрукований його перший роман «Будденброки» (Buddenbrooks. Verfall einer Familie), який мав

автобіографічний характер та приніс Томасу Манну світову популярність. Саме за цей твір Т. Манн у 1929 р. став лауреатом Нобелівської премії. Основою сюжету роману В основу сюжету роману була покладена історія про занепад та крах його власного купецького роду з Любеку. Томас Манн використав традиційну форму скандинавської сімейної саги, її ознаки він переосмислив та реалістично зобразив картину деградації представників родини відомих бюргерів. Однак роман «Будденброки» - це твір не лише про родинну кризу родини, де її витончені представники духовно несумісні із реальною дійсністю агресивною та грубої Німеччини, що вступила в період імперіалізму. Значне місце в творчості Томаса Манна займають романи: «Його королівська величність», «Чарівна гора», «Лотта у Веймарі», «Доктор Фауст», історична тетралогія на біблійну тематику «Йосип і його брати». Літературні критики виділяють такі характерні риси літературного творчого методу Т. Манна: у центрі творів окрема людина психологізм, прихована іронія та гра інтелекту; зіставлення двох світів: бюргера та митця; неквапливість та деталізованість описів; негативне сприйняття дійсності; викриття фашизму; повага до людської гідності тощо.

8.3. Хемінгуей Ернест Міллер (1899-1961)

Ернест Міллер Хемінгуей – відомий американський письменник, журналіст, лауреат Нобелівської премії (1954). Основні твори: «І сходить сонце» («Фієста»; 1926), «Прощавай, зброе!» (1929), «Мати і не мати» (1937), «По кому подзвін» (1940), «Старий і море» (1952).

Ернест Хемінгуей - одна з найбільш харизматичних постатей у сузір'ї американських прозаїків. Здобувши у молодому віці світове визнання як письменник «втраченого покоління», переживши семирічний період цілковитої зневіри, коли «усе довкола - ніщо, і людина також ніщо», письменник піднімається до вершин гуманізму у своїх пізніх творах.

Хемінгуей бере участь в антифашистській боротьбі в Іспанії (1936—1939). Тема Іспанії звучить в багатьох творах Хемінгуея, він стає палким прихильником кориди. У дні Другої світової війни був воєнним кореспондентом. В останні роки жив на Кубі. У книзі «В наш час» (1925), в романі «Прощавай, зброе!» (1929) письменник висловлює свій протест проти війни, показує її ворожість людині. Роман «І сходить сонце» («1926, водночас англ. вид. під назвою «Фієста») передає розчарування, біль, розпач «втраченого покоління» в роки післявоєнного «процвітання». Важкі сумніви і пошуки письменника проявились в творах «Смерть після полудня» (1932), «Сніги Кіліманджаро» (1936), збірці оповідань «Переможець не одержує нічого» (1933). Хемінгуей намагається зобразити у своїх творах внутрішню кризу, що пережила буржуазна Америка на початку 1930-х років, знайшла відображення в романі «Мати і не мати» (1937). Письменник бере активну участь у трагічних подіях в Іспанії. Під впливом іспанських подій письменник подолав індивідуалістські настрої,

властиві йому до середини 1930-х років (п'єса «П'ята колона», 1938; сценарій «Іспанська земля», 1938; нариси «Американський боєць», «Мадридські шофери», 1938, а також роман «По кому подзвін», 1940).

У другій половині 1940-1950-х роках письменник стверджує у своїх творах віру в людину та любов до простих людей. В цей час він пише свою знамениту повість «Старий і море» (1952), за яку Хемінгуею були присуджені Пулітцерівська (1952) та Нобелівська (1954) премії. Хемінгуей - людина ризику, його життя сповнене різних подій і катастроф: побував на п'яти війнах, потрапив у шість авто- і авіакатастроф, був травмований, на якийсь час осліп. Він завзятий мисливець, рибалка, декілька разів виїздив на африканське сафарі. У часи Другої світової війни на власному катері зголосився виконувати розвідувальні завдання. Численні травми письменника призводять до тяжкої хвороби, наступає моральна криза і 2 травня 1961 р. Хемінгуей ставить крапку на власному житті. У літературі Хемінгуей розробив нові підходи до відтворення реальної дійсності. Його художня проза репрезентує героя нового (спартанського) типу (героя кодексу), здатного долати життєві перешкоди, схожого на самого автора. Персонажі Хемінгуея небагатослівні, але діють у складних, іноді трагічних ситуаціях.

8.4. Михайло Сергійович Грушевський

Грушевський Михайло Сергійович – відомий український історик, науковець, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, громадський та політичний діяч, видатний діяч Української революції 1917-1921 рр., голова Цетральної Ради УНР, один із ідеологів національного руху за незалежність України, відомий організатор української освіти та науки. Після закінчення Київського університету М. Грушевському запропонували очолити у 1894 р. кафедру всесвітньої історії у Львівському університеті. Поряд з викладацькою діяльністю М. Грушевський став одним із лідерів створеного у Львові Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), а також редагує «Записки Наукового товариства імені Шевченка». У 1897 р. його обирають Головою НТШ, а з 1898 р. М. Грушевський розпочав друкувати перший том знаменитої праці «Історія України-Русі». Тривалий час названа наукова праця була заборонена на території Російської імперії. Однією із причин заборони були спроби Грушевського пропагувати ідеї автономії України.

У 1906 р. Грушевський повертається на територію Наддніпрянської України і зосереджується на створенні у 1907 р. в Києві Українського наукового товариства. М. Грушевський збирає матеріали та розпочинає видавництво «Записок УНТ» та часопису «Україна». У 1917 р. М.С. Грушевського обирають Головою Української Цетральної Ради. Він бере активну участь у підготовці Універсалів Цетральної Ради, проголошенні та утворенні Української Народної Республіки. В національній історіографії з'ясовано, що М. Грушевський дотримувався традицій федералізму, які

були започатковані кирило-мефодіївцями та розвинуті М. Драгомановим. Михайло Сергійович був прихильником національно-територіальної автономії України. Для її запровадження він вважав необхідним демократизацію державного ладу Росії. В перші місяці Української революції голова Центральної Ради М. Грушевський сформував її програмно-стратегічні цілі й завдання — спочатку в серії статей, розміщених у газеті «Нова Рада», пізніше в кількох брошурах і статтях «Вільна Україна. Статті з останніх днів», «Якої ми хочемо автономії і федерації?», «Хто такі українці і чого вони хочуть?», «Звідки пішло українство і до чого воно йде?» та інших, а також в багатьох своїх виступах на засіданнях Центральної Ради і різних з'їздах.

В цей період Михайло Сергійович активний прихильник ідеї національно-територіальної автономії України. У надрукованій брошурі «Якої ми хочемо автономії і федерації?» Михайло Грушевський окреслив територію майбутньої автономної України: Грушевський визначив також політико-правові координати, в межах яких українці мали здійснювати на власній території свій автономний лад. Відомий історик був переконаний, що зв'язок України з Росією має бути на федеративних підставах. Він сформував ідейно-теоретичні засади українського руху, в основі яких була боротьба за досягнення національно-територіальної автономії України в складі федеративної, демократичної Російської республіки, які стали визначальними в діяльності Центральної Ради. Під час переговорів з представниками Тимчасового уряду одним з головних було територіальне питання. Гострі суперечки виникали з приводу так званих суміжних губерній і повітів, де українці жили поряд з представниками інших народів - Дон, Кубань та інші регіони.

У червні-липні 1917 р. М. Грушевський, як і переважна більшість членів Центральної Ради, довіряв російській демократії та прагнув порозуміння з нею. Саме ця позиція мала значний вплив на те, що українська делегація погодилась не закріплювати у II Універсалі територіальні питання. Згодом аналізуючи основні положення II Універсалу Михайло Сергійович назвав це однією з суттєвих його вад²⁶. Аналіз основних положень Першого та Другого Універсалу Центральної Ради М. С. Грушевський дав у праці «Українська Центральна Рада та її Універсали Перший та Другий», що була надрукована у Києві в 1917 р. У ній пропагувалось серед населення України два перших важливих документи Центральної Ради. Він щиро прагнув національного миру й злагоди.

Грушевський в статті «Народам України» зазначив, що українці домагаються широкої національно-територіальної автономії України в федерації народів Росії, повноти політичного, економічного, культурного й національного життя не для того, щоб погрожувати іншим народам, не для того, щоб панувати над національними меншинами України, щоб використати тільки для українців автономні права.

Важливим аспектом державотворчої діяльності М. Грушевського з серпня 1917 р. був пошук шляхів утвердження України в демократичній федеративній Росії, обґрунтування можливості реалізації своєї федералістської концепції, планомірне продовження проголошеного Центральною Радою внутрішньополітичного курсу, переосмислення ролі та місця України в федеративній моделі побудови нової Росії. Політичні погляди М. Грушевського мали значний вплив на формування ставлення Центральної Ради до ряду національних організацій, що діяли на західноукраїнських землях. Зокрема, це стосується негативного відношення керівництва Ради до ініціативи «Союзу Визволення України» установити з Центральною Радою тісні стосунки. З ініціативи М. Грушевського Центральна Рада вживала енергійні заходи по формуванню на теренах колишньої Російської імперії федеративного союзу демократичних республік. У вересні 1917 р. в Києві відбувся з'їзд народів Росії, який обрав Раду народів, яку очолив Михайло Сергійович Грушевський. Автономістсько-федералістські позиції керівництва Центральної Ради не дозволили українським лідерам визнати більшовицьку Раду народних комісарів. Саме її вимога створення загальноросійського соціалістичного уряду з представників національних областей і самоврядних одиниць спричинила збройний конфлікт з вже більшовицькою Росією.

Прийняття третього Універсалу продовжувало автономістську традицію, поклато початки впровадженню в життя ідеї федеративного союзу, яким Центральна Рада бажала «підкреслити ідею українського народоправства і демократії».

Визначальну роль в його ухваленні відіграло переосмислення М. Грушевським та політичним проводом Центральної Ради свого автономістсько-федеративного курсу. В працях лідера Центральної Ради датованих груднем 1917 — квітнем 1918 років, гостро звучить критика психології «духовного холопства», перед російською владою.

9 січня 1918 р. Центральна Рада проголосила Українську Республіку державою самостійною й незалежною, щоб мати вповні вільну руку в гладженню своїх міжнародних і внутрішніх відносин, щоб відібрати ґрунт від усяких мішань, у внутрішні справи України, як однієї, мовляв з частини будучої російської федерації ...».

З появою Четвертого Універсалу ідеї автономії остаточно відходять до історії української суспільно-політичної думки, звільняючи місце в реальному політичному житті ідеї суверенної української держави. Успіхи в справі відродження національної державності, Центральна Рада сподівалася закріпити в Основному законі. Очолювана М. Грушевським комісія для розробки проекту автономного статуту України — майбутньої Конституції УНР підготувала його проект. Уже в першій половині листопада цей проект був обнародований Грушевським в українських газетах. 10 грудня він був повністю підготовлений і незабаром знову опублікований у періодичній пресі як проект Конституції УНР. Він

передбачав, що УНР залишалася складовою частиною федеративної Російської республіки, але суверенне право в ній належало українському народові разом з народностями, які живуть з ним на українській землі. Це суверенне право мало здійснюватися через Всенародні українські збори - верховний орган влади УНР, вибрані загальним, рівним, безпосереднім, таємним і пропорційним голосуванням усіх громадян України. Замість існуючого поділу на губернії і повіти, М. Грушевський запропонував поділ на землі, більші від повітів і менші від губерній. 10 грудня в газеті «Народня Воля», а згодом і в інших була надрукована його стаття «Новий поділ України». В ній визначалися землі всього 30 земель, з яких мала б складатися територія УНР. Висловлені М. Грушевським думки були покладені в основу майбутнього закону Центральної Ради про новий адміністративно-територіальний поділ України.

8.5. Леся Українка (1871- 1913)

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) – належить до кагорти найвидатніших діячів національної культури. Вона відома письменниця, перекладач, громадський діяч України, прихильниця соціал-демократичного руху. Важливе місце в творчості Лесі Українки займає національно-визвольна боротьба українського народу. Особливо актуально дану тему вона розкрила вже в своїх ранніх творах (поемі «Самсон», поетичному циклі «Сльози-перли», «Невільницькі пісні», «Триптих» та «Оргії»). Леся Українка одна з небагатьох представників українського літературного цеху хто працював у багатьох літературних жанрах. Значна частина ранньої творчості Л. Українки, присвячена романтизму. Вона привнесла в українську літературу ліричні твори, які наповнені драматизмом та психологізмом. До даного напрямку можна віднести такі твори Лесі Українки: «Зоряне небо», «Весна в Єгипті», «З подорожньої книжки». Її талант проявився не лише в романтизмі, але й у багатьох літературних напрямках: декадентство в «Блакитній троянді», реалізм «Єдиний син», «Над морем», «Приязнь», естетизм в драмі-феєрії «Лісова пісня». Завдяки Лесі Українці українська література збагатилася новими жанрами та стилістичними можливостями поезії, прози та драматургії. Леся Українка надзвичайно багато зробила для збору та популяризації українського фольклору. Вона зібрала понад 50 українських пісень. Разом із своїм чоловіком вони першими на території України почали записувати народні пісні на фонограф. Леся Українка належала також до списку пеших науковців-дослідників фольклору Волині. Значна місце у творчому доробку Лесі українки займає перекладацька діяльність. Леся переклала на українську мову не лише твори Гейне, Байрона, Гомера, Данте та Шекспіра, але й поезію Стародавнього Єгипту та гімни «Рігвед».

Визначний вплив на творчість Лесі Українки мала її участь у роботі київського літературного об'єднання творчої молоді «Плеяда». Саме завдяки «Плеяді» Леся пробує себе як прозаїк. В цей час вона пише свої оповідання «Така її доля», «Святий вечір», «Метелик», «Весняні співи» тощо.

8.6. Франко Іван Якович (1856-1916)

Франко Іван Якович – один із найгеніальніших українських поетів і прозаїків. Він відомий драматург, вчений, етнограф, фольклорист, історик, філософ, соціолог, економіст, журналіст, перекладач та громадсько-політичний діяч. Він належить до когорти українців про яких знають у всьому світі. Зокрема, 100-річчя від дня народження Івана Яковича відзначалося на всіх континентах нашої планети. Його шанують не лише тому, що його творчий доробок написаний українською, німецькою, польською, болгарською, російською та іншими мовами. Іван Якович Франко – це борець за мир, свободу, волю і щастя кожної людини та окремого народу. Творчий доробок І.Я. Франка – це близько 100 томів зібрання. Зібрання виданих на сьогодні творів Івана Франка – це 54 томи у 57 книгах. Перші 50 томів видані в Радянській Україні (1976-1986), а 4 томи в незалежній Україні (2008-2011). Іван Якович Франко визначний поет, який написав 10 книг поезій. До їхнього складу увійшло понад півтисячі поетичних творів. До прозової творчості належить «новелістичний Декамерон» - 100 оповідань, новел і казок, які дослідники об'єднують в 18 збірок малої прози. Іван Франко – автор також близько десяти відомих повістей і романів. Зокрема, таких «Петрії і Довбушуки», «Борислав сміється», «Захар Беркут», «Лель і Попель», «Великий шум», «Перехресні стежки», «Доля домашнього огнища» та інші. Основа драматургії І.Франка складають твори історичної («Три князі на один престол») і психологічної драми («Украдене щастя»), соціальної комедії («Рябина», «Учитель»), поеми-казки («Сон князя Святослава»), одноактні п'єси («Майстер Чирняк», «Кам'яна душа», «Суд Святого Миколая») та інші. Іван Франко переклав на українську мову літературні твори близько 200 авторів, які були написані 14 мовами. Серед них твори Данте, В. Шекспіра, Байрона, Гете, Шіллера, Гюго, О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Міцкевича та багатьох інших. Крім того він займався популяризацією творів українських поетів та письменників в Європі. Зокрема, він перекладав твори Т.Г. Шевченка німецькою мовою. І.Я. Франко відомий вчений-філолог, літературознавець та фольклорист. Він автор фундаментальної п'яти томної праці «Апокрифи і легенди з українських рукописів» та трьох томної «Галицько-руських народних приповідок». Іван Франко відомий мистецтвознавець й дослідник теорії й історії світового і українського театру та музики. Важливе місце серед його наукових робіт належить християнській тематиці. Ряд своїх праць він присвятив дослідженню Святого письма. Він автор значної кількості економічних, соціологічних, правознавчих, політологічних та історичних праць. Зокрема, він один із перших на території України започаткував жанр історичної біографії. Іван Якович Франко був одним із ініціаторів широкого вживання в Галичині замість «русин» терміну «українець». В інституті германістики Віденського університету він захистив докторську дисертацію.

8.7. Олександр Петрович Довженко (1894-1956)

Олександр Петрович Довженко – відомий український кінорежисер, художник-графік, письменник, громадський діяч, фундатор національного та класик світового кінематографа. У 1921 р. О. Довженко короткий час працював завідуючим загальним відділом при українському посольстві у Варшаві. В Німеччині він займає посаду секретаря консульського відділу торгового представництва в УНР.

У 1923 р. Довженко повернувся до Харкова, де незабаром став відомим художником-ілюстратором. Він співпрацює з літературними організаціями «Гарт», «ВАПЛІТЕ». З 1926 по 1933 р. працює на Одеській кінофабриці та Київській студії художніх фільмів. Першою його спробою став художній комедійного фільму «Ягідка кохання». У 1928 р. за сто днів він зняв фільм «Звенигора», через рік - «Арсенал», а у 1930 р. він зняв світовий шедевр картину «Земля». В ньому він піднімає три загальнолюдські проблеми: життя і смерть. Людина і земля, старе і нове.

На Всесвітній виставці в Брюсселі (1958) 117 відомих кінокритиків і кінознавців із 20 країн віднесли цей фільм до двадцяти кращих кінострічок усіх часів і народів.

За художній фільм «Щорс» О. Довженка нагороджують державною премією СРСР.

В роки Другої світової війни О. Довженко працює в газетах «Красная Армія», «Красная Звезда», «Известия». Він написав низку новел: «Ніч перед боєм», «Мати», «Стій, смерть, зупинись», «Хата», «Тризма». У 1943 р. О. Довженко написав кіноповість «Україна в огні». Сталін заборонив цей твір, а Довженко не дозволили повертатися на територію України.

У 1943 р. він зняв документальний фільм «За нашу Радянську Україну», а в 1945 р. – фільм «Перемога на Правобережній Україні». На початку 1950-х рр. пише сценарії та кіноповісті «Відкриття Антарктиди», «Поема про море», «Повість полум'яних літ» та «Зачарована Десна». У 1959 р. за сценарій фільму «Поема про море» О. Довженку посмертно присуджено Ленінську премію.

О. Довженко автор 14 ігрових і документальних фільмів, написав 15 літературних сценаріїв і кіноповістей, дві п'єси, автобіографічну повість та понад 20 оповідань. Значне місце в творчості О. Довженка займає його «Щоденник». Шедевром творчості Олександра Довженка стала «Зачарована Десна». Це автобіографічний твір, спогади-письменника про його дитинство та основні періоди життя. Це своєрідна енциклопедія сільського життя України XIX та початку XX століття.

8.8. Лесь Степанович Курбас (1887-1937)

Лесь Курбас (Олександр-Зенон Степанович Курбас) - великий актор, режисер-авангардист, один із творців сучасного модерного українського театру, публіцист, драматург, перекладач, відомий діяч національної культури, народний артист УРСР. Його творчий шлях вивчають у всіх інститутах культури та театральних ВНЗ України, Європи та світу.

Свій професійний театральний шлях та артистичну діяльність Лесь Курбас розпочав у 1909 р. на західноукраїнських землях. У 1912-1916 рр. він співпрацював із Г. Хоткевичем у гуцульському театрі «Верховина», був актором Львівського театру «Бесіда» та став одним із організаторів стаціонарного театру в Тернополі. У 1916 р. Лесь Курбас став актором в театрі Миколи Садовського. Саме тут він організовує студію молодих акторів, з якої у 1917 р. виріс «Молодий театр». Головним кредом нового театру було визнано пошук нових форм втілення сучасної та класичної драматургії. У березні 1922 р. Л. Курбас за допомогою колишніх членів «Молодого театру» організував нове мистецьке об'єднання, яке отримало назву «Березіль». Літературні критики вважають цю назву символічною. Адже вона походить від першого місяця весни – березня. Саме в цей період просипається від зимових холодів природа та все навкруги. Організатором та літером театру «Березіль» був Лесь Курбас, який прагнув за допомогою театру допомогти тогочасному українському суспільству сформуванню основні етичні, політичні та філософські погляди і позицію.

Епіграфом до створення театру «Березіль» Лесь Курбас взяв уривок із одного із творів норвезького поета та лауреата Нобелівської премії Мартініуса Б'єрнстєрне (Бйорнсона 1832-1910) – національного героя цієї країни та автора гімну Норвегії. Переклад здійснив сам Лесь Курбас.

«Я вибираю березіль,
Він ламає все старе,
Пробиває новому місце...
Тому що він переверот,
З якого літо родиться»

В діяльності театру «Березіль» прийнято виділяти два великі періоди: 1) 1922-1926; 2) 1926-1933 рр. Театр знаходився під значним впливом різноманітних течій: авангардизму, експресіонізму, конструктивізму та необарокового символізму. У перший період своєї діяльності «Березіль» знаходився в Києві. Театр став своєрідним культурним, науковим та дослідницьким та педагогічним центром. Він створив 6 акторських студій (Київ, Біла церква. Умань та Одеса), мав власну режисерську лабораторію, музей та видавав журнал. Переважна більшість вистав була присвячена політичним подіям. У Києві театр розпочав плідно співпрацювати з відомими українським драматургом Миколою Гуревичем Кулішем. У 1925 році Лесею Курбасу було присвоєно звання народного артиста України.

Другий період діяльності театру «Березіль» - це час перебування у Харкові. Літературні критики акцентують свою увагу на тому, що значний вплив на діяльність «Березілю» в цей період мала тісна співпраця режисера Леся Курбаса, драматурга Миколи Куліша та художника Вадима Меллера. У творчій співпраці цих трьох митців України народилися та були поставлені геніальні вистави «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазало» (1929) та «Маклена Граса» (1933) та ін.

У 1933 р. на території України розпочинаються масові сталінські репресії. Своїм крилом вони зачепили й театр «Березіль» та Леся Курбаса. Його усунули з посади художнього керівника, а згодом й закрили театр «Березіль». Через два роки на його базі було створено Харківський державний драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка.

Восени 1933 р. талановитий режисер Лесь Курбас переїхав до Москви, куди його запросив С. Міхелс для роботи над виставою «Король Лір» у Державному єврейському театрі. Однак попрацювати в Москві Лесю Курбасу не вдалося. Його заарештувати та відправили на будівництво Біло мор-Балтійського каналу. Згодом Леся Курбаса перевели до Соловецького табору, а у листопаді 1937 р. розстріляли в карельському урочищі Сандормах.

8.9. Володимир Миколайович Сосюра (1897-1965)

Володимир Миколайович Сосюра – відомий український поет-лірик, громадський та культурний діяч, автор близько шістдесяти поетичних збірок, десяти поем, роману «Третя Рота» та ін. Цікавий родовід поета. Його батько француз, а мати - мадярка. Але саме завдяки своїм батькам він полюбив українську землю, мальовничу мову України та став її одним із найвідоміших синів.

Значний вплив на становлення творчого напрямку поета та формування його громадянської позиції мали події Української революції 1917-1921 рр. Восени 1918 р. він бере участь у повстанні робітників проти кайзерівських військ на території України, а через декілька місяців вступає до лав гайдамацького полку армії УНР. У 1918 р. він друкує свою першу поетичну збірку «Пісні крові». Через рік Володимир Сосюра потрапив в полон денікінців, які винесли юнакові смертну кару. Випадковість рятує йому життя. У 1920 р. Володимир Сосюра став бійцем Червоної Армії.

У 1921 р. була надрукована збірка Володимира Сосюри «Поезії», що тривалий час вважалася першою книгою його поезій. У цьому ж році були надруковані також поеми «Червона зима», «Навколо», «В віках» та інші твори. У 1920-х рр. поет радує читачів й ліро-епічними поемами: «Оксана» (1922), «Робітфаківка» (1923), «Шахтар», «Сількор», «Хлоня» (1924) та ін. У 1926 р. побачив світ віршований роман В. Сосюри «Тарас Трясило» (1926), який відносять до перших творів поета присвячених героїчним сторінкам української історії.

Друга половина 1920-х рр. – період захоплення програмними положеннями багатьох літературних організацій: Пролеткульту, «Плугу», «Гарту», ВАПЛІТЕ та інших. В цей період виходить низка його талановитих творів: збірки поезій «Місто» (1924), «Золоті шуліки» (1927), «Коли цвітуть акації», «Де шахти на горі» (1928). В ці роки В. Сосюра надрукував свої відомі поеми: «відповідь», «Вчителька», «Поет», «ДПУ», «Заводянка». В них поет постає як майстер ліричного жанру.

На початку 1930-х рр. В. Сосюра зазнає гонінь та перслідувань за свою громадянську позицію, а в 1934 р. він потрапляє на нетривалий час до

психіатричної лікарні. У 1940 р. В.Сосюра надрукував свій геніальний роман у віршах «Червоноармієць», який відносять до відомих його творів 1920-1930-х рр.

В роки Другої Світової війни В.Сосюра працює в українському радіокомітеті, Українському партизанському штабі, співпрацює з редакцією фронтової газети «За честь Батьківщини». В цей період він друкує збірки «В годину гніву» (1942), «Під гул кривавий» (1942), поему «Мій син» (1942) та пише численні публікації для періодичних видань.

Після визволення у 1944 р. України від німецько-фашистських загарбників В. Сосюра пише свій знаменитий вірш «Любіть Україну». В ньому автор прославляє свою любов до Батьківщини та змальовує пейзажні малюнки рідного краю. В цьому творі поет розкриває красу українського слова та синівську любов до рідної мови. Згодом цей вірш увійшов до збірки «Щоб сади шуміли», а у 1948 р. збірка була удостоєна Державної премії першого ступеня.

Однак, у 1951 р. в газеті «Правда» з'явилася стаття «Против идеологических извращений в литературе», в якій В. Сосюру звинуватили у буржуазному націоналізмі. Після друкування цієї статті В. Сосюра попадає під нищівну критику. Його твори забороняють друкувати, а він сам чекає арешту.

В останні роки свого життя В. Сосюра пише ряд творів на історичну тематику, які були надруковані лише наприкінці 1980-х років. Це поеми: «Мазепа» та «Розстріляне безсмертя».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антисери Д., Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней. От Возрождения до Канта. – СПб., 2002. – 880 с.
2. Барг М.А. От Макиавелли до Юма: Становление историзма / М.А. Барг, К.Д.Авдеева. – М., 1998. – 306 с.
3. Безотосний М.Т. Історія української культури: навч. посіб. / Микола Безотосний; Полтав. держ. аграр. акад. - Полтава: РВВ ПДДА, 2011. – 108 с.
4. Бернал Дж. Наука в истории общества. – М.: Изд-во иностр. лит., 1956. – 735 с.
5. Боннар А. Греческая цивилизация. – М., 1992.
6. Вегеш, М. М. Михайло Грушевський: деякі аспекти наукової і політичної діяльності / М. М. Вегеш, Л. В. Горват; Ужгород. держ. ун-т. - Ужгород, 1998. – 38 с.
7. Видатні постаті України: біографічний довідник / голов. ред. Г. В. Щокін; Міжрегіональна академія управління персоналом; Книжкова палата України. - К.: МАУП, 2004. – 872 с.
8. Винар, Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: статті і матеріали / НАН України; ІУАтаД ім. М. С. Грушевського. - К. : Фундація ім.О.Ольжича, 1995. – 304 с.
9. Винничук Лидия. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Пер. с пол. - М., 1988.

10. Волицька І. Театральна юність Леся Курбаса: Проблема формування творчої особистості. - Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 152 с.
11. Всеобщая история искусств: В 4 т./Под ред. Ю. Д. Колпинского, Е. Й. Ротенберга. М., 1963. Т. 4. Искусство XVII-XVIII веков.
12. Гальчук Оксана. Антична література: Навчальний посібник для студентів заочної форми навчання. – К.: Вид-во Київського славістичного університету, 2008. – 210 с.
13. Гайденок В.П., Смирнов Г.А. Западноевропейская наука в Средние века. – М., 1989. – 351 с.
14. Головка О.В. Історія української культури: навч. посіб. / О.В. Головка, І.П. Коршунова; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. - Х.: ХДУХТ, 2011. – 51 с.
15. Гуковский М.А. Итальянское Возрождение. - Л., 1990.
16. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л.В. Іваницька, В.Ф. Колесник та ін. За заг. ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, Н.В. Терес. - Київ-Чернівці: Книги XXI, 2010.
17. Життя і творчість Леся Курбаса / [упоряд., наук. ред. Богдан Козак]. – Львів; Київ; Харків: Літопис, 2012. – 656 с.
18. Зарішняк І.М. Історія української культури: навч. посіб. / Зарішняк І.М., Творун С.О.; Терноп. нац. екон. ун-т, Вінниц. ін-т економіки. - Вінниця: Едельвейс і К, 2011. – 326 с.
19. Іваненко В.В. Історія української культури: навч. посіб. / В.В. Іваненко, Г.Г. Кривчик; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. - Д.: РВВ ДНУ, 2010. – 99 с.
20. Історія української культури: у 5 т. / голов. ред. Б.Є. Патон; НАН України. - К.: Наукова думка, 2001. Т. 5, кн. 1: Українська культура ХХ - початку ХХІ століть / Ажнюк Б. М. та ін.; редкол. тому, кн. 1: Жулинський М. Г. - голов. ред. та ін. - К., 2011. – 862 с.
21. Історія української культури: у 5 т. / голов. ред. Б.Є. Патон; НАН України. - К.: Наукова думка, 2001. Т. 5, кн. 2: Українська культура ХХ - початку ХХІ століть / Агеєва В. П. та ін.; редкол. тому, кн. 2: Жулинський М. Г. - голов. ред. та ін. - 2011. – 103 с.
22. Історія української культури: Навч. посіб. / О. Ю. Павлова, Т. Ф. Мельничук, І. В. Грищенко; за ред. О. Ю. Павлової. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 408 с.
23. Історія української культури: Термінологічний словник. / Упор. Ф.М. Проданюк, З.В. Захожай, О.Р. Куц та ін. – К.: КНУТД, 2012. – 111 с.
24. Історія української культури: Словник термінів і персоналій / укладач: Л. В. Анучина, О.А. Стасевська, О.В. Уманець. – Вид. 2-ге, випр. Та доповн. – Х.: Право, 2013. – 254 с.
25. Історія української культури: підручник / під ред. В.О. Лозового. – Х.: Право, 2013. – 367 с.
26. Ильина Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство. – М., 1983.

27. История западноевропейской литературы: Средние века и Возрождение / Под редакцией М. П. Алексеева и др. - М.: Высшая школа, 2000. – 462 с.
28. Кантор А.М. Искусство XVIII века /Кантор А.М., Кожина Е.Ф. и др.; Ред. А.М. Кантор и др.– М., 1977. – 373 с.
29. Кертман Л. Е. История культуры стран Европы и Америки. М., 1987.
30. Корнієнко Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього. — К.: Факт, 1998. — 468 с.
31. Лінч Д.Г. Середньовічна церква. Коротка історія. – К., 1994.
32. Маключенко В. І. Історія української культури: навчально-методичний посібник / І. В. Маключенко. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 318 с.
33. Маслов В.В. Українська та зарубіжна культура. Історико-культурні епохи [Текст]: підручник / В. В. Маслов. - Київ: Сталь, 2014. – 336 с.
34. Моренець В. Володимир Сосюра: Нарис життя і творчості. - К.: Дніпро. - 1990. – 262 с.
35. Попович М. Григорій Сковорода: Філософія свободи. К., 2007.
36. Проданюк Ф.М. Михайло Грушевський про національно-державне будівництво Центральної Ради та формування системи народоправства й демократії в УНР // Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського). – К.: Український інститут національної пам'яті, 2012. – 162-174 с.
37. Українська та зарубіжна культура: навчальний посібник / Р. В. Множинська, Ф. М. Проданюк. – Київ: КНУТД, 2018. – 396 с. (укр. та рос. мовами).
38. Художня культура Європи: навчальний посібник / уклад. Н. Є. Миропольська [і др.]. - Харків: Видавництво «Ранок», 2010. – 192 с.
39. Художня культура світу. Культурні регіони: арабо-мусульманський, африканський, індійський, далекосхідний, латиноамериканський, північноамериканський: навч. посібник для ЗНЗ / упоряд.: Н. Є. Миропольська, Е. В. Белкіна, Л. М. Масол. - Харків: Видавництво «Ранок», 2010. – 192 с.
40. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література від античності до початку XIX століття. - К.: Академія, 2004. – 360 с.

Підп. до друку 05. 11. 2019 р. Формат 60x84 1/16.

Ум. друк. арк. 6,27. Облік. вид. арк. 4,91. Вид. № 78. Наклад 4 пр. Зам. 1188.

Видавець і виготовлювач Київський національний університет технологій та дизайну.
вул. Немировича-Данченка, 2, м. Київ-11, 01011.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 993 від 24.07.2002.